

A LEVÉLTÁRAKRÓL

TEKINTETTEL

A MAGYAR ÁLLAMLEVÉLTÁR-ÜGYRE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

JAKABELEK

L. TAGTÓL.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

Ára 1 frt o. é.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

ÉRTEKEZÉSEK

a történeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Hazánk közlekedési eszközeiről. Hunfalvy Jánostól. 1867. 55 l.	Ára 20 kr.
II. Szám. A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pesty Frigyesztől. 1867. 190 l.	60 kr.
III. Szám. Dunántuli levéltárak ismertetése különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Thaly Kálmántól. 1867. 46 l.	20 kr.
IV. Szám. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint Fényes Elektől. 1867. 77 l.	30 kr.
V. Szám. Egy lap Erdély legújabb történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1867. 160 l.	40 kr.
VI. Szám. Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Szilágyi Sándortól. 1867. 74 l.	20 kr.
VII. Szám. A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Pesty Frigyesztől. 1868. 48 l.	20 kr.
VIII. Szám. Babylonia és Assyria őskori történelmének hitelessége. Ribáry Ferencztől. 1869. 51 l.	20 kr.
IX. Szám. Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Rómer Flóristól. 1869. 25 l.	10 kr.
X. Szám. II. Endre szabadságlevelei. Knauz Nándortól. 1869. 79 l.	30 kr.
XI. Szám. Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Salamon Ferencztől. 1869. 36 l.	10 kr.
XII. Szám. Zilah történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1870. 136 l.	40 kr.

Második kötet. 1872.

I. Szám. Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13—22-éig tartott nemzetközi geográfiai congressus munkálatairól. Hunfalvy Jánostól. 1872. 31 lap.	10 kr.
II. Szám. Nyitra vármegyének XV. századbéli vámhelyei. Wenzel Gusztávtól. 1872. 14 l.	10 kr.
III. Szám. Péter és Aba. Szabó Károlytól. 1872. 48 l.	20 kr.
IV. Szám. Henckel János, Mária királyné udv. papja. Frankl Vilmostól. 1872. 31 l.	10 kr.

A LEVÉLTÁRAKRÓL

TEKINTETTEL

A MAGYAR ÁLLAMLEVÉLTÁR-ÜGYRE

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS,

olvasta 1874. nov. 2-án

J A K A B E L E K

I. TAG.

KIADJA A M. TUD. AKADEMIA.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A TITKOS

NYOMAT

A TITKOS

A TITKOS

A TITKOS

A TITKOS

A TITKOS

Budapest, 1877. Nyomatott az A t h e a e u m r. társ. nyomdájában.

A LEVÉLTÁRAKRÓL ÁTALÁBAN

tekintettel

a magyar Államlevéltár-ügyre.

I.

Az értekezés indokai és célja.

Hogy én a t. Akadémia előtt székfoglaló értekezésemnek ily különleges érdekű tárgyat választottam, két oka van: egyik az, hogy a tudományok szakszerű művelésének pártolója vagyok s az universalismustól egyáltalában idegen, mit tényleg is követek; másik ok, a levéltárügyekben mint szaktárgyamban némi jártasságom. A mihez értek, ahoz szólok, a mely munkaszakra készült s képes vagyok, csak arra vállalkozom. Remélem, előadásomnak lesz általános levéltár-történelmi és levéltár-irodalmi becse, lesz benne azok figyelmére méltó is, kik a magyar államlevéltár-ügyben eddig határoztak s ezután is határozni hivatva lesznek. Komoly és szilárd a meggyőződésem a levéltárak közkormányzati, történetirási és államjogi fontosságáról, s nemzeti tudományosságunk érdekében ohajtom, hogy azt előadásom hallása vagy olvasása után minél többen fogadják magukévá.

Későn ébred s lát munkához ez ügyben nemzetünk — mondják sokan — midőn a nagy levéltárakat biró nemzetségek, az egyházi rendek és hatóságok, a szász nép és a bécsi cs. kir. házi és államlevéltár az ország e tekintetben zilált és mostoha viszonyai közt birtokukba került, de jog szerint Magyarországot illető oklevélgyűjteményeikkel s levéltári kincsökkel a bevégzett tények hatalmára, a »*beati possidentes*« jogelvére és sok százados időmúlásra hivatkozhatnak. De ez

rám nézve, kinek előadása körébe a levéltárak története is tartozik, s így az igazság megállapítása és kiderítése, még ha abban új alakulások magva vagy változtatási irány foglaltatik is, lelkiismeretben járó kötelességem, nem lehet ok elhallgatásra, leplezgetésre és nem- tényhű előadásra.

Szólok tehát Magyarország ezen legmagasb tudományügyi tanácsa előtt, föltárni s megvilágosítani igyekezve a kérdés múltját, levéltár-ügyünk mibenlétének hű rajzolásával, bűzditő példákat idézve nagy nemzetek életéből; szólok épen azon teremben, hol az államlevéltáralapítás hazafias eszméje támadt, mellékes czélok s önérdék nélkül, egyedül levéltár-ügyünk iránti mély érdeklődésemnél fogva, s csak arra számítok, hogy meghallgattassam; egyebet nem ohajtok, mint azt, hogy szavaim ez ügy iránt a közfigyelem megújulását eszközöljék s illetékes férfiaknál és körökben a tett nemes ösztönét fölébreszszék. És ha fejtegetéseim tán a magyar tudományügy és államélet egy régi sebet tárják fel, melyből fejlődés helyett hanyatlás, friss erőgyarapodás helyett annak természetes és kényszerű gyöngülése következett: meggyöződésből származó s jóakaratu szavam szintén jóakarattal, a dolog-állás és mai helyzet való rajza igazságérzőleg ítéltetik meg, és nagyobb lesz a szorgoskodás a százados mulasztás jóvátételére, mint takargatására s a nemzet felbuzdított közérzelme és közigyekozete fog hatni arra, hogy a soká elhanyagolt ügyben kellő tapasztalás által segítve, hivatott kézzel s biztos számítással egészen czélszerű és gyakorlati intézkedések tétessenek, s az alkotandó magyar államlevéltárban egy, az országhoz méltó, a tudomány és állam érdekeinek megfelelő műalkotás jöjjön létre.... És most a tárgyra.

II.

A levéltárak legrégibb neve. Ó-kori levéltárak.

Görögül ἀρχή, ἀρχεῖον, latinul *arca* vagy *archa* s innen *arcarium* vagy *archarium* és *archivum* vagy *archium* neve azon iratgyűjteményes helynek, a mit mi alig 30 évvel ezelőtt, más népekkel egy nyomon haladva, szintén *archivum*-nak neveztünk, de

most nemzeti nyelvünkre fordítva — a fogalom egész körét ki nem merítő — *levéltár* szóval fejezünk ki. A görög törzsfogalomszó kezdet-et, királyi palotát, templomi szent helyet jelölt; a latin kettős szó-alak határzárlatot, gátot, méréseknél jelző pontot, más érteményben a mell belüregét, a szív kamarát jelentette; egy középkori író szerint pedig négyoldalu, belől üreges készítményt vagy ládácskát. Ez utóbbi értemény további fejlődésében hajdan kiágazott a fejedelem vagy fiskus és ország kincstára jelölésére, jelentette a pápa, érsekek püspökök, zárdák, egyházak pénztárait; a czintermek, temetők, czéhek, bíróságok s több más önálló testületek ládait; annak neve, a ki azokat őrizte: *archiota*, *arcarius* vagy *archarius* volt. Az ἀρχεῖον és *archarium* vagy *archivum* és *archivus* midőn leveles tárház érteményben vétetett, mindkét nemzet nyelvén ugyanazon fogalmat fejezte ki; de a míg a görög törzsfogalomszónak a politika és történet láthatáráról letűnt nemzet fejlődés nélküli életében új alakzataira nem akadunk, addig Róma világnyelvében az: *archivium*, *arcivum*, *arcivus*, *archibus*, *arceps*, *chartopylacium*, *chartarium publicum*, *tabularium*, *tablinum*, *camera*, *conservatorium*, *scrinium*, *lada*, *ladula*, hol szép szókban, hol barbarumokban az eredeti fogalomszó árnyalatai egész gazdagságát látjuk, a mi szükségképen maga után vont a tárházör-névnek is megsokasodását, így állott elé a fenebbieken kívül: *archivarius*, *archivista*, *chartularius*, *tabularius*, *camerarius* s még több más szóalak.

Az ó-világ két nagy nemzete ezen törzsfogalomszavainak alaki és lényegi rokonsága első tekintetre kitűnik; mert mindkettőben a szent és féltett helyen való biztonság, a titokban-lét, hű őrökös és kivált a görög fogalomszóban a letkezdet és királyi tekintély, a templom szentségi eszméje van kifejezve. S a mit szavával kifejezett, követte az életgyakorlatban mindkét nemzet. Történelmileg áll, hogy a zsidók, görögök és rómaiak fontos okleveleiket templomaik legtitkosabb helyére tették le; így Róma a Ceres, később Saturnus templomába. E példát a keresztény országok is követték; az írás feltalálása után azonnal a templomok szentélyeibe, a szent edények, vallásos ereklyék mellé helyezték féltett irataikat, s csak sok idő múltával kezdettek azok számára a keresztény

Rómában, Nápolyban, Velenczében, Angol- Francia- Német- Spanyol- és Magyarországon is külön helyeket kijelölni és elkészíteni. Az ily iratok őrei legelőbb papok voltak, kik olykor cancellári és kincstárnoki tisztet viseltek.

A zsidók ó-szövetségi könyveiből tudva van, hogy a frígládát és abban Mózes tiz törvényét a papság őrizte. Szent Jeromos azt írja, hogy ő Eszter asszony könyvét Kr. u. 41 évről a zsidók levéltárából vette ki s úgy fordította le. ¹⁾ Hogy a keresztény korszakra valóban mintegy átöröklődött a templomok és papság iránti ezen kegyelet s a világi uralkodók kincseiket ezekre bízák, hátrább ki fog tűnni. Annál természetesebb volt a pápai kincses és leveles tár papok által őriztetése. III. Ottó német császár alatt 983—1002 körül Szent Bernhárd, II. Henrich alatt 1002—1024 év körül a trieri püspök, III. Incze pápa korában 1209 körül Szent Adrián bibornok volt pápai levéltárőr. »*Librum igitur Censuralem — így szól a pápa — non habuimus suspectum, licet non in nostra, sed in Cardinalis S. Adriani Camera sit inventus, qui eum, cum Camerarius erat, de Camera S. Petri suscepit.*« ²⁾

A legrégebb levéltárak is az eddigelő ismeretes adatok szerint a görögökéi és zsidókéi, nyomukba lépett mindjárt Róma. Az elsőkről az érintetlen kívül még Suidas *levéltárakról* való főnnhagyását említem meg, a ki világosan írja, hogy a közlevelek azokba tétettek le. ³⁾ A rómaiaknál már a levéltárak törvényes szabályozását, sőt különbözőféle levéltárak létezése nyomait látjuk. »A régi latinoknál — mond Vulpinianus — a levéltárak voltak: *Locus publicus, in quo instrumenta deponuntur*« — — — tovább ismét így szól: a levéltárak: *publicum Tabularium et monumentorum Repositorium, Tabularium, Tablinum*« — — — ⁴⁾ Justinianus császárnak törvényeiből tűnik ki, hogy Rómának volt államle-

¹⁾ *Praefatio ad Libr. Esther.* Conc. Afr. C. 53. A. Chr. 41.

²⁾ *Phil. Ern. Spiess: Von Archiven.* Halle, 1777. 8°.

³⁾ *Caroli du Fresne, Domini du Cange: Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis MDCCX. I. k. 347.*

⁴⁾ Ugyanazon írónál.

véltára, hogy az hiteles-helyi jogtekintélyvel s az ott levő köziratok a törvényszék előtt bizonyító erővel bírtak. »*Illud etiam judicavimus* — mond ő a felebbezésekről szólva — *Chartam, quae proferretur ex Archivo Publico, publicum testimonium habere*;«¹⁾ sőt az ő törvényeiből látszik, hogy a városoknak is voltak oly helyei, melyeknek »archivum« volt neve,²⁾ voltak a templomoknak is.³⁾

Ennyi, a mit az ó-kori levéltárakról általánosságban mondani szükségesnek és elégnek láttam.

III.

Levéltárak középkori neve s első nyomai.

Mint minden tudomány-ágban, úgy a levéltárügyismeretben is kevesebb és szaggatottabb a mit birunk, mint kívánatos, sőt csaknem sötétben kell tapogatódnunk az egész középkorban. Töredékeknél egyebet összekutatni a leggondosabb nyomozó sem képes, a miket szerves egészszé, egy időkor tisztán fölfogható képévé alkotni nem lehet. Nekem, ki tárgyamról általánosságban írok, ezért is igazolt szűkebb határok közt maradásom. Spiess, mult századi alapos német író, egyik művében összegyűjtött e korból sok adatot; de azok is inkább csak újmutatások. »A mylesiumi zsinaton — írja ő — Kr. után 400 év körül az határozatott, hogy a numidiai *matricula* vagy *archivus* álljon Constanz birodalmi székvárosban;« tovább pedig: »e szó, *archivus*, Caesar Barovius szerint annyit tesz mint *archivum*, t. i. oly helyet, a hol a köziratok örök emlékezet végett őriztetnek; Ulpianus is érinti homályosan — írja ugyan ő — Sándor császár korában az archivumokat, mely szó *grammatophylacium* szóval azonos.«⁴⁾ A vizigóthok törvényeiben az egyházak levéltárát,⁵⁾ Gregorius Turonensis történeti művében a köz anyaszentegyházét látjuk említve.⁶⁾

1) U. ott: *Ad appell. in genere* §. C. II.

2) *Just. Novell.* 15. C. 5. §. 2.

3) Ugyanaz 74. C. 4. §. 2.

4) *Spiess*, idézett műve.

5) *Caroli Du Fresne, Domini du Cange: Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis* MDCCX. I. köt. 330. 347. ll.

6) Ugyan ott.

Ily csekély értékű, mintegy mozáik-törmelék az, a mi ez időkből fenmaradt. A népvándorlás önmagával küzdő ama nagy korszakában csak a frankoknál látunk a közlevéltár-alapításról valami bizonyosabbat, némi valót. Nagy Károly — ez időszak igazán nagy embere — megrendelte, hogy egész birodalmában levéltárak állitassanak fel, s bár háborúi miatt merész akaratát nem valósíthatta, maga megtette azt, a mit alattvalóinak parancsolt; az emlékirók tanuságtétele szerint ugyanis 813. Kr. után megalapította a frank *királyi palotai levéltárt* — Archivum Palatii vagy Palatinum — mit valószínűen már akkor más uralkodók is követtek s legalább családi levéltárakat bizonyára alapítottak — a mint később látni fogjuk. E levéltár más néven is neveztetett az uralkodók által, így: *Armarium Palatinum, Imperialis Aulae Reconditorium Thesaurarium, Scrinium Regium*, a pápai titkos levéltár: *Camera apostolica, Thesauraria secreta Vaticana, Sacrum, Scrinium, Quardarobba*, az angol királyoké *Wardrobe* sat. Baluzius Capitulare-gyűjteményéből az is kitünik, hogy a Nagy Károly királyi palotai levéltára ugyan leginkább a császárok és királyok írásbeli levelezéseit és a királyi okleveleket foglalta magában: mindazáltal befogadták abba mások nagyfontosságú iratait is, nevezetesen az egyház végzéseit és azokat a többi ott levő kincsekkel és levelekkel együtt őrizték. ¹⁾ A többi királyi és fejedelmi levéltárakról hátrább lesz szó.

E királyi kezdeményezés dicsőségében része főként a tudós és érdekeire éberül vigyázó főpapságnak van, mely a hatalmát, jogait és alapítványait tartalmazó okleveleket már ekkor biztos köz helyekre kezdte tenni megőrzés végett s ez által a pápai, érseki és püspöki székhelyeken egyházi levéltárak alapítására az első lépést ugyszólván ösztönszerűleg megtette. Körülbelül az 1000-ik év Kr. u. azon időszak, melyben Európa nagyobb államaiban a levéltárak első alakulási mozzanata, sőt azok mintegy embryoban-léte már látszik. A sor élén méltán és természetesen a pápa állott, mint köztudomásulag azon időben csaknem a világ szellemi vezetője. Anglia, Francia-

¹⁾ *Baluzii* sat. Coll. I. 45 f. 558. ll.

ország, a római-német császári birodalom, a velencei köztársaság, Nápoly, Spanyol- és Magyarország azután csak hamar nyomába léptek, indítva a példától, sürgetve a szükségérgzettől. Melyik volt az első? nem lehet meghatározni, mert még minden ország levéltára ó történetét megírva nem bírjuk; a mik meg vannak írva, azokban is a kezdet kora csak általánoságban és a meglevő levéltári kincsek keletkezési korából következtetőleg érintetik; de nem lehet meghatározni azért is, mert egyik országban a fejedelem, másikban a papság, harmadikban az ország népe, negyedikben a városok kezdték korábban a végre kijelölt helyen együtt tartani és őriztetni fontosabb irataikat. Az is figyelembe veendő, hogy a XI. XII. XIII. XIV. XV. század folyama alatt egy vagy más alakban Európa minden országa hűbéri uralkodók, hercegek, választó fejedelmek és lovagok hazája volt, a hűbéri viszonyok ezerféle szövédéke fonta be és át a társadalmakat: osztályok, rendek, kiváltságos területek kezében volt a föld és hatalom, a fegyver és a jog, száz meg száz önálló, önjogu, egymástól független municipiumra és tartományra volt darabolva az ország, melyek közül mindenik teljhatalommal birt önterületén és önjogkörében. És az mind külön hűbéri, kiváltsági és kegyleveleken alapult, a miket valamennyi feltékenyen őrzött; tehát annyi levélőrző hely lett minden országban, a hány hatalmi tényező, külön jogu terület és kaszt volt; csak abban volt közösség mindenütt, hogy az ily levéltartó helyek országszerte el voltak szórva és aprózva. Franciaországban — például — a nagy forradalom előtti időkben körülbelül tiz ezerre mert a különböző levéltárak száma, ¹⁾ Angliában több mint hatvan helyen voltak elhelyezve, ²⁾ Németországon ismét sok ezerre megy azok száma, Olaszországban százat megközelít, egyedül Rómában még a XII--XV. századokban is a pápai levéltár felváltva vagy el szórva volt Assisi, Padua, Avignon városban, később Rómában és pedig ott az Angyalvár, az apostoli kamara, a vatican-i apostoli tit-

¹⁾ Les Archives de l'Empire par *Huillard-Bréholles*, Chef de Section aux Archives de l'Empire 218. l.

²⁾ *Block's Guide to London*. 1871. 290. l.

kos levéltárak helyiségeiben, ¹⁾ Bajorországban a felső és alsó bajor hercegség, felső Pfalz, Neuburg, Salzbach, Zweibrücken tartományok, az érsekségek, német birodalmi városok, az ó bajor és felső pfalzi zárdák levéltárai, az ó bajor országos, törvényszéki és hübéri, ugy a káptalanok, szerzetek, egyházi rendek, máltai és német lovagrend, a birodalmi kamarai törvényszék, birodalmi udvari tanács levéltárai századokon át mind külön és önállóak voltak. ²⁾

E volt a kor szellemében és intézményeiben gyökerező oka annak, hogy nagyobb s jelesen országos közlevéltárak ez időben nem alakulhattak.

Az is sokat tett erre, hogy hirtelen és gyakran változván a fejedelmek és uralkodó-házak, ezek az őket és országaikat illető legértékesebb okleveleket mindannyiszor más-más helyre szállították; volt példa rá a habsburg-ház koronaörökösök közt, hogy mint az országot, ugy a levéltárt is országok szerint osztották fel. Pusztító forradalmakon is mentek át az országok, városok és levéltárral bíró testületek, még a templomokat és zárdákat sem véve ki. Ez utósókban különösen a reformatio tett szörnyű dulást, néhol épen hajmeresztő vandalizmus lón elkövetve. Őrjöngő tudatlanság feldulta nem egyszer a királyok palotáit és temetkező helyeit, az országok kincses kamaráit kirabolták, földig leégtek olykor a városok és városházak s azokkal a gyűjtemények is. Nagy valószínűséggel állithatni, hogy a »levéltár« fogalomszót nem a mi időnk, hanem a hajdankor felfogása szerint véve, a fejedelmi uralkodó-házaknak a XII-ik, a városoknak a XIII-ik század előtt közlevéltára nem volt. Tán egyedül a papságra nézve tehető itt-ott kivétel a reformatio korszakáig, mely szintugy mint a szerzetes rend zárdákban, gyakran erős várakban lakott, s zárdai életének folytonossága valamint a nép kegyelete által védve, levéltárai tartósabban állhattak fenn.

¹⁾ Dr. B. Dudik: *Iter Romanum*. Wien, 1855. II. köt. 5. 21 ll.

²⁾ C. A. H. Burckhardt: *Hand- und Adressbuch der deutschen Archive im Gebiete des deutschen Reiches* sat. Leipzig, 1875. 15. l.

IV.

Néhány nagyobb levéltár eredete. A Vatican.

Az európai nagyobb nemzetek középkori levéltárai állapotainak ezen általános érintése után, nem látom fölöslegesnek, egy-két nagyobb levéltár eredetére s az új kor századain át a XVIII. század végeig nyomozható fejlődési változásaira egy futó pillantást vetni, azért, hogy a mi állapotainkat azokkal összehasonlítva, meggyőzőbb tanúságot meríthessünk belőle arra nézve, a mit nekünk is e téren tenni okvetlenül szükséges.

Legrégibb s oklevélkincsekben leggazdagabb levéltárak kétségen kívül a pápaiak. Tanuskodnak erről a tények, az írók és utazók. Mikor I. Napolcon 1810. a pápai levéltárt Párisba vitette, nemsokára egy jegyzéket mutattak be neki annak tartalmáról. Ennek I. Szakasa A) betűje alatt a *Római Levéltár* pergamenre irt és a legnagyobb elegantiával külön tokokba rendezett eredeti oklevelei időrendbe beosztva, a IV. századon kezdődtek, ettől a XIX-ik századig ily diszes kiállítású oklevél volt 300 darab; hasonló értékű oklevél szintén papír tokban 500 darab ¹⁾). Dr. Dudik 1853. Romában létekor a Szent-Péter-basilikában levő vatican-i levéltárban eredetiben hat darab császári oklevelet talált, melyek közül a legrégebb Nagy Károlyé 797-ből ²⁾) G. H. Pertz ezer sőt több évre, tehát a 8—6-ik századra teszi a Vatican levéltára eredetét ³⁾). Jaffe Filep a római egyház alapításán kezdve Kr. u. 1198-ig 10,749 külön iratot és oklevelet vizsgált át ⁴⁾). Világos tanúság ez a levéltár régiségére és gazdagságára egyiránt. Nem ok nélkül mondja a pápai titkos levéltárról annak egy legalaposabb ismerője föllelkesülve: »ha Európa levéltárai gazdagok emlékekben, a pápai a leggazda-

¹⁾ Legislazione Positiva degli Archivi del Regno contenente la Legge organica dei 12. novembre 1818. etc. Napoli 1855, 4. l.

²⁾ *Dudik*: I. köt. 77. l.

³⁾ » II. » 3. l.

⁴⁾ » II. » 4. l.

gabb, mondhatni ezt európai, sőt világ-levéltárnak, mert az viszonylagos emlékeket tartalmaz egész Európáról sőt a világról«; ¹⁾ eredetéről azt írja ugyanazon író, hogy Nagy Károly korában megeléknkülven az egyházi élet, a pápa külön irodát és levéltárt alapított a világi uralkodókat véve előképül; a levéltár neve »*Scrinium Sacrum*« volt, eleinte elhelyezve a lateranumi palota egy melléképületében, mely megkülönböztetendő a lateranumi Szent-Jézus-basilikában levő levéltártól; felügyelői voltak a pápai jegyzők, később »scriniarius«-ok és »tabellio«-k. Átadatván az iroda vezetése a pápai könyvtárnoknak, a jegyzők egész kasztot képeztek s fejökök volt a »protoscriniarius« vagy archiscriniarius«, mely viszony a XIII-ik századig maradt fönn ²⁾). Ekkor a pápa székhelye Avignonba tétetvén át, V. Kelemen alatt, a levéltár egy részét is oda vitték, a másikat az assisi-i Ferenczrend zárdájába, honnan azonban az 1366. szintén Avignonba szállított. Ezen pápa alatt Paduában is volt a levéltár egy része. 1441. a pápai levéltárnak Avignonból Rómába szállítása elkezdődött, de csak 1775—1800. végződött be ³⁾). A vatican-i pápai titkos levéltár alapítása IV. Sixtus pápa uralkodása időszakára, 1471—1484-dik évre tehető; ő alapította ugyanis a vatican-i könyvtárt, a hol a pápai Regesták is őriztettek, de a pápákat illető vagy tőlük kiadott és más fontosb eredeti okleveleknek nagyobb biztosítása végett az »Angyalvár«-ba tétette, azokból gróf Leognai Fieschi Orbán pápai ítélőmester és referendarius által a pápai levéltár részére pergamen másolatokat, Platina Bertalan által pedig, a ki az angyalvár-i levéltár őre volt, minden ott levő oklevelekről Regestrumot készítetett, melyek most is a pápai titkos levéltárban őriztetnek. Így maradt a levéltár 1518-ig. Ekkor Zanobi Acciajoli könyvtárnok 1519. az »Angyalvár«-ban levő levéltárt átvizsgálta s az ott levő oklevelekről új leltárt készített ⁴⁾). Az »Angyalvár«-ban az okleve-

¹⁾ *Dudik*: II. köt. 3. l.

²⁾ » II. » 6. l.

³⁾ » II. » 9—10. ll.

⁴⁾ » II. » 14—15. ll.

lek országok szerinti külön-külön színű zsákokban és vasas szekrényekben tartattak, így például a római császárt illetők zsákja zöld, a magyar, cseh, osztrákházbeli fejedelmeké sárga színű volt ¹⁾. Egy formászerű egyházi államlevéltár alapítása eszméje azonban a IV. Pius pápáé, a ki 1565. jun. 15. kelt rendeletében Amulio bibornoknak meghagyta, hogy a pápai szent széket illető irásokat, bár hol legyenek, kerestesse föl s vagy eredetiben, vagy hű másolatban gyűjtse össze. Ezt azonban halála meggátolta. V. Pius 1568. aug. 19. másképen intézkedett, elrendelte t. i., hogy az ilyen természetű oklevelekről, kéziratokról és bizonyítékokról — documentum — melyek akár magán, akár nyilvános könyv- és levéltárakban vannak Rómában, Avignonban és az egész pápai államban, a hely és tulajdonos nevét kitüntető jegyzékek készítenek; azonban ez intézkedés eredménye még nincs földerítve. Az ezutáni pápák főtörekvése a volt, hogy Rómában egy levéltár alapításához szükséges anyagot gyarapítsák. 1592. VIII. Kelemen ismét fölelevenítette egy központi pápai levéltár alapítása eszméjét s helyeül az »*Angyalvár*«-t jelölte ki, megrendelte, hogy mindenféle államiratok, melyek a római széket illetik, habár eddig római nemzetségeké vagy községeké voltak is, ha a kormányra nézve bármi tekintetben érdekek birtok, adassanak be oda, a Curia, római kamara és titkos könyvtár könyveiből minden irassék le s tétessenek ide az ugynevezett kincstári kamarába; felügyelővé külön levéltárnokok neveztettek; ezek közé tartozott Silvio de Paoli, a ki 1610. az »angyalvár«-i levéltár kincseiről új »Index«-et készített és Giuseppi Garampi bibornok, a ki XIV. Kelemen pápának 1772. azt tanácsolta, hogy ezen állami és a vaticani levéltárt — ha helyileg nem is — legalább igazgatásra nézve egyesítse, a mi utóbb megis történt. A mai vaticani levéltár alapítójának még is V. Pál mondható, a ki 1611. a vaticani titkos levéltárt, a régi titkos könyvtárt és apostoli kamara levéltári anyagait egyesítvén, a vaticani palota 28 szobájában helyeztette el. Sőt ezen pápa figyelmét kiterjesztette az államiratokra, a pápai nuntiusokkal és bibornok követekkel

---

¹⁾ *Dudík*: II. köt. 16. l.

folytatott politikai levelezésekre is, melyek igen gyakran kerültek római magánosak levéltáraiba. E példa követésre talált a következő pápánál is. A XVIII. század utolsó évében a velencei köztársaság korában nagyobb biztonságért az angyalvár-i titkos levéltár is a Vatican-ba vitetett és így a pápai államlevéltár teljes központosítása és egyesítése bevévégezve lön ¹⁾).

V.

Angolország levéltára a XVIII. század végéig.

Anglia levéltára őskorát szintén homály fedi; csekély kezdetből a telő századokkal nőtt nagymérvűvé; sok ideig bizonytalan neve valamint őreié is; kincsei szétszórva voltak a változó idők és politikai viszonyok szerint különböző helyeken más és más név alatt; legrégebb levéltári emlékek: a cancellári — *Court of Chancery*, legfőbb udvari törvényszéki — *Queens Bench*, királyi kincstárórségi — *Exchequer* — és a polgári törvényszékiek — *Common Pleas*. Ezek az angol levéltárak ős magva, oklevéli gazdagságuk kiváló kincse.

Az alap és kiindulási pont a cancellárság; ez ránk nézve is igen tanuságos, épen azért szükségesnek látom eredetét ismertetni.

A cancellári hivatal még a római császárok korából való, mely a birodalom felbomlása után a romjaiból keletkezett királyságokban fentartatott. Öregebb Edward király idejében a cancellárság már Angliában fel volt állítva, ez készítette a királyi leveleket, rendeleteket s később megszaporodott kötelességeiből a *protonotariusra* ment át az, hogy írásban kiállítsa, lajstromba vegye, megpecsételje és elküldje a királyi udvar és külhatalmak közötti szerződésekről és más tárgyakban irt leveleket. A cancellári tisztviselők az angol történet őskorában a királyi udvarban laktak, külön szállásukon — *hospitium* — együtt, az udvari háztartáshoz tartozva, a honnan kapták ruhájokat s fizetésöket. Mikor a király útra kelt, a cancellár és hivatala követte helyről-helyre, magukkal vive a lovakra vagy szekerekre fölterhelt szükséges iratokat,

¹⁾ *Dudik*: II. köt. 21—25. II.

s minden városban, a hol a király megszállott, a papságnak volt tiszte a cancellária részére szállásról, az iratok számára podgyász-lóról és szekérről gondoskodni. A cancellár őrizte a köziratokat, ő állította ki ünnepélyesen, meg volt a maga része a nagy pecséttel meghitelesítésben is, mikor az szokásba jött. Ez a pecséttel hitelesítés Edward confessor idejében jött be. A legrégebb időben tehát a cancellár volt a királyi udvar — *Curia Regis* — őre, de úgy látszik, a kötelességek meg voltak oszolva a kincstárörrel, míg I. János király alatt a két udvari hivatal teljesen elválasztatott s némely iratok kiállítására és hitelesítésére egészen a kincstárörre és cancelláriájára bízott. Így a cancellárság lassankint teljesen önállóvá lett. I. Edward alatt már Anglia cancellára név alatt jó elé e főrangú hivatal viselője és egészen önálló jurisdictióval bírt, a mi III. Edward alatt tetemesen meggyarapodott. Ettől kezdve a nagy tanács — *Great Council* — hatalomköre és tekintélye is a cancelláriára kezdett átmenni, mindaddig terjedve és növekedve, míg a parlament után a királyság legfőbb bíróságává lett ¹⁾.

Mint a cancellária hatalomköre, úgy levéltára is folyvást szaporodott s a mint később állandóvá lett a királyok lakhelye s a cancellári legfőbb udvari törvényszék: úgy állandósulnia kellett levéltáraiknak is. Előbb valamennyi levéltár a királyi kincstárórség gondviselése alatt volt — *the Treasurer of the Exchequer*; de nagy tömegre szaporodván fel, új helyről kellett gondoskodni; áthelyeztettek tehát a Westminster-palota régi káptalan-házába — *in the old Chapter-house to the palace of Westminster* — és a Westminster-apátság zárdájába — *to the cloister of the Abtey of Westminster*; minek folytán a zárdahelyiség lassanként a káptalannal egyesítetvén, az ország levelei állandó őrhelyévé vált ¹⁾.

I. Richard uralkodása idejében (1189—1190) az udvari cancelláriai legfőbb törvényszék a kincstári kamarai tör-

¹⁾ Our Public Records a brief Handbook to the National Archives by Alex. Charles Ewald, F. S. A. stb. London . . . 1873. 26—28. ll.

²⁾ Ugyanaz. 1—2 ll.

vényszéktől elválasztatván, levéltára számára Londonban a Tower-nek »Wardrobe« név alatt ismeretes kamarája mint arra legillőbb hely jelöltetett ki s evvel egyszersmind a tower-i angol levéltár-hivatal megállapítatott — *the Record-Office of the Tower* ¹⁾). Némelyek szerint a kétfelé választás I. János király korában (1196—1216) kezdődött meg s a cancelláriai iratokról már ekkor chronologicus iratjegyzékek készültek, és pedig: az adományi oklevél-tekercekről — *Charter Rolls*, — a kiváltsági nyílt levelekről — *Patent Rolls*, — hűbérekről — *Fine Rolls* és a zárt oklevelekről — *Close Rolls* külön-külön, miket a kir. kamarai törvényszék hitelesített ²⁾). II. Edwardtól (1307) IV. Edwardig (1461) az a szokás állott fenn a levéltáröröknél, hogy a cancelláriai iratokat szállásaikra vitték, ott tartották s csak mikor rendkívül megszorodtak, szállították be a Tower-ben levő letéti helyre. IV. Edward uralkodása alatt (1461—1483) a cancelláriai iratok helyévé az ugynevezett Oklevél-kápolna — *Chapel of the Rolls* — jelöltettek ki, mely az előtt a »*Domus Conversorum Judaeorum seu Infidelium*« név alatt volt ismeretes, és III. Richard uralkodása alatt (1483—1485) csatoltatott a levéltári hivatalhoz. Idő folytán e kápolnához egy hivatalnok lön állítva, mely az eddigi levéltár-hivatal megszűntével Oklevél-kápolna-hivatal — *the Rolls Chapel-Office* — név alatt lett ismeretes ³⁾).

Ez a három hely szolgált sok éven át az angol közlevéltárak fő, de nem egyedüli letéti és őrhelyeül, t. i. a káptalanház, a londoni Tower és az Oklevél-kápolna. De a parlamenti tárgyalások és jogász collegiumok ügyiratainak szerfelett nagy száma által a levéltári iratok annyira megszorodtak, hogy ismét más helyről kellett gondoskodni. Ennek következtében ezen levéltár-rész elköltöztetése által rendetlenség állt elő s csak az időről-időre kibocsátott királyi rendeletek eszközölhették azt, hogy e levéltárak még is folyvást gyarapodtak s a gyűjtemények mind teljesebbekké lettek ⁴⁾).

¹⁾ *Ewald Alex. Charles, Handbook* stb. 3. 1.

²⁾ *Madex, Histor. of Exchequer* 28. 132. 11.

³⁾ *Ewald* . . . 3. 1.

⁴⁾ » » 4. 1.

Némelyek az angol országos levéltár megalapítójának I. Edwardot tartják, azért, mert 1295. oct. 1. a kir. cancelláriának a tower-i »Warderobe«-ban levő levelei örévé Osgodeby Adámot ő nevezte ki az elébbiekhöz hasonló módon; ezen fölül 1305. a kir. kincstár örének és kamarai törvényszéki elnöknek megrendelte, hogy mind a kir. kincstárból, mind a »Warderobe« örétől a királyra és őseire vonatkozó minden okleveleket vigyenek fel a Tower-be s adják Osgodeby őrizete alá. Azonban ezek a megalapítást még teljesen nem igazolják . . . Ugy látszik azonban, hogy a rendelet nem teljesített; ezért irt II. Edward 1320. saját titkos pecsété alatt a kir. kincstárnoknak és a kamarai törvényszék bírának, meghagyva nekik, hogy a levéltárak felügyeletére képes egyéneket alkalmazzanak, azokat rendeztessék s minden levelet, a mi a királyi kamarában és Londonban a Tower-ben van, vétsenek czélszerű módon jegyzékbe ¹⁾. Két évvel később ugyanezen király rendeletet bocsátott ki, hogy mindazon bullákról, adományi levelekről és más iratokról, melyek a kir. kincstárban, illetőleg kamarában, a »Warderobe«-ban és bárhol vannak, készítessenek jegyzékek. III. Edward (1329—1377), II. Richard (1377—1399) és VI. Henrich (1432—1461) szintegy adtak ki különféle rendeleteket arról, hogy a kir. udvari legfőbb törvényszék és a polgári törvényszékek iratai, valamint a kir. titkos pecsét alatt kelt mindazon levelek, melyek magánosok birtokában vannak, kebeleztessenek be a Tower-ben levő gyűjteményekbe . . . Bár e szerint a levéltári gyűjtemények a Tower-ben folyvást szaporodtak: a felügyelet rájuk annyira el volt hanyagolva, hogy VI. Edward alatt (1547—1554) annak egy kamarájában — a mint ott lőportartásra való helyet kerestek — egészen ismeretlen iratokat fedeztek föl, melyek a falak nedvessége által immár csaknem semmivé lettek volt ²⁾. Értesülvén Erzsébet királyné 1568. a parlamentí és kir. udvari cancellária levéltárainak veszélyezett állapotáról, megrendelte, hogy a Tower-ben azok számára alkalmas hely készíttessék, kijelentette, hogy nem

¹⁾ *Ewald* . . . . 4. l.

²⁾ » » 5. l.

illik, hogy ő felségének s a korona és ország oly kiváló tagjának, minő a kir. cancellária, magán kezekben legyen veszélynék és megcsonkításnak kitéve a levéltára, mint volt az előbbi időkben. . . . De e rendeletnek sem lett eredménye, és így a levéltár tovább is az Oklevél-kápolnában maradt ¹⁾).

A skótoknak Cromwell idejében legyőzete után az angol levéltárak ez ország irataival és okleveleivel is — *the records and rolls* — gyarapodtak volt, mert ő azokat Scotiából elhozatván, szintén a Tower-be szállíttatta; ott maradtak a restauratióig, a mikor visszaadásuk elhatároztatván, midőn haza felé vitettek, a hajó a rajta levő levéltárral együtt szerencsétlenül elsüllyedt. II. Károly uralkodása alatt (1660—1685) Prynne Vilmos lett a tower-i levéltár őre. Ez nagy érdekeltséget mutatott a levéltár iránt, levéltár-ügyekben korlátlan hatalommal birt s a parlamenti iratokból számos köteteket kiadván, a IV-ikhez írt előszavában úgy nyilatkozott: »hogy ő felségének a királynak szintűgy mint királyi elődeinek, különös gondja van arra, hogy az ország levéltára iratai saját maga, az ország jóhirneve és a közszolgálat érdekében megóva legyenek nemcsak tűztől, de a fegyvertől, molytól, rozsdától, portól és pókhálótól is, szintűgy, mint azon szent ereklyék s hasonlíthatlan ékszerkincsek, miket nemes elődei annyira becsültek, hogy azokat a királyi kincstár és titkos levélkamara — »Wardrobe« — szent kápolnájában rendelték őriztetni a szent koronával, azok ékszereivel, a királyi öltönyökkel együtt, tehát az ország legbátorságosabb helyén, világos bizonyítékául annak, hogy ezek tartják fenn, erősítik, védik a koronát, az országot, a közjövedelmeket, az ország szabadsági előjogait szintűgy, mint az egyének földbirtokát, életét, szabadságát, tulajdonait, kiváltságát, jogait és törvényeit.« ²⁾

1689. az angol felsőház szólalt fel az ország levéltári ügyében, kérve III. Vilmos királyt, intézkedjék a Tower-ben levő levéltárnak alkalmas egyének által rendeztetéséről, mert az nagy zavarban és rendetlenségben van. A király azt igérte,

¹⁾ *Ewald* . . . . 6. l.

²⁾ » » 6—7. ll.

hogy gondolkozni fog róla s 1703. a baj orvoslása iránt ter-
vet adni ki is küldetett egy bizottság a felső-házból, mely
teendőjét albizottságra bizta oly módon, hogy az munkálko-
dása eredményét a nagy bizottsághoz terjeszse be. Ez kü-
lönböző időkben egybe is gyült, munkálkodott, a levéltári
állapotokat és hiányokat megvizsgálta s a rendezés némely
ágában megállapodásra is jutott, mindazáltal a teljes ügyel-
intézés évtizedekről-évtizedekre tovább huzódván, végre is
elintézetlenül ment át a XIX-ik századra. ¹⁾

Változások, az illetőknek olykor a gondviselésben ha-
nyagsága, megtörtént károk daczára is nagybecsűnek tűnik
föl e levéltár már az ős századokban tisztos régisége, az em-
lékek nagy száma s történettudományi és politikai értéke
által. Vannak itt irat-tekercesek — *rolls*, császári és királyi
oklevelek — *records*, pápai bullák, emlékiratok — *writs*, kró-
nikai könyvek, perfolyamok, királyi végzemények — *decrees*,
törvények — *bills*, biztosítási oklevelek — *warrants*, szám-
adások — *accouts*, levelek — *papers* és bizonyító iratok —
documents, szóval tömérdek sokfélesége a levéltári ereklyék-
nek, a legrégebb századoktól kezdve a mai napig. ²⁾ A nor-
mann hóditás korszakát véve föl, a mi Kr. u. 871 évvel nyilik
meg, tart a második korszakon 919-től 1016-on át s bevégez-
dik 1066-on, midőn hóditó Vilmos Normandia herceze
Haroldot, Godwin királyi kegyencz fiát, Anglia királyát le-
győzván, az országot elfoglalta s a normannok uralmát e
földön megalapította. Ezen, ugymondva szent hajdankorba
megy föl az angol levéltár okleveleinek forrása és eredete,
melyek legbecsesebbike, drága cymeliuma a »*Domesday-
Book*«, mely az ország legrégebb birtokosairól, Anglia földé-
nek grófságokra való legelső felosztásáról szól. »Az angol
levéltár egyik ereklyéje — így szól egy irójuk — sőt egészen
sajátságos ritkasága — *sui generis specialitas* — a *Domesday-
Book*. ³⁾ Ugy áll ez minden más levéltári kincsek fölött, mint

¹⁾ *Ewald Alex. Charles*, Handbook sat. 4—5. 11.

²⁾ *Ugyanazon könyv* 26. 1.

³⁾ Angol-német szótárakban így jó elé: *Das grosse englische Le-
hensbuch*. *Stow* angol író azt véli, hogy e szó a »*Domus Dei Book*« össze-
vonás általi eltorzítása s neve onnan van, hogy hajdan a királyi kincs-

a Koh-i-noor a gyémántok fölött. E tiszteletreméltó kötet nagy gonddal, szilárd üveg tokban őriztetett eleitől fogva a levéltár gondnoka lakhelyiségében. Ez az angol levéltár-irodalom valódi atyja; két darabja van, egyik nagyobb, másik kisebb kötetű; az első nagy ívrétű irat 382 kétrétbe hajtott pergamen lapon, keskeny kerettel, felülete sima, minden lap két oszlophasábra van osztva. A kezdő betűk és nevezetesebb részek vörös tentával vannak írva, valamint a városok, nemesi birtokok sat. nevei is ily tentával írva terjednek végig az iraton, a régi olasz cursiv írás ismeretes modorában. E kötetben 31 grófság van leírva . . . A második kötet szintén 4-drét alakú 450 kettős pergamen lapra írva, de csak egy oszlopba s nagy és igen szép jellegű betűvel. Ez magában foglalja: *Essex*, *Norfolk*, *Suffolk* grófságot, *Rutland* grófság egyrészét *Northampton* grófsággal és *Lancashire* grófságot *York* és *Chester* grófsággal együtt. E kötetek tartalma, egyezik a királyi kincstári kamara — *Exchequer* veres könyvével — *Red-Book* — a mi az 1080-ik éven kezdődik hódító Vilmos egy rendeletével s a parlamenthez intézett egy iratával, végződik 1086 éven.«¹⁾ Nagy becsü az ir királyság kincstárából való fekete könyv — *Black-Book* — melynek 1184—1688-ig terjed időtörténelmi — *chronologiai* — tartalma, magába foglalva az öt század folyamában vasárnapjelölő betűk örökös naptárát — *Perpetual Calender*²⁾; Bruce Dávid által

---

tárban volt letéve a Westminster-egyház egyik részében, Winchester-ben, minek neve »Domus Dei« volt. *Ewald* sat. 53. l. *Hickes* pedig ily jegyzést hagyott fön az ó-szász történelmi korszakból: »*Apud Anglo-Saxones etiam mos erat Leges Regum latus in Codicibus Monasteriorum tanquam in tabulas publicas referendi.*« *Ewald* sat. 29. l. Vajjon azon indok, minél fogva a királyok a törvényeket itt vélték teljes biztonságban lenni és örökíteni, nem foroghatott e fön ama másik nagy ténynél is, t. i. az országnak első felosztásakor? Hol volt az erről költ írásnak nagyobb biztonsága gondolható, mint a templomokban? Nálunk is fön volt századokon át a törvényeknek káptalanokba, konventekbe helyezési gyakorlat; sőt fön van ma is a »Domesday Book« egy halvány változata a zárdák »*Historia Domus*«-ában s a hiteles helyek »*Liber Regius*«-ában, hol gyakran igen nagy becsü birtoktörténelmi tényeket találunk följegyezve.

¹⁾ *Ewald* sat. 49—50. l.

²⁾ *Ewald* » 62. l.

a skót koronáról II. Edward részére történt lemondás, a parlamenti határozások gyűjteménye — *Statute-Rolls* — I. és IV. Edward idejéből s ugyancsak a parlamenti tárgyalások — *Acts of Parliament* — I. Richardtól III. Richardig ¹⁾); továbbá a koronázási oklevelek, melyek I. Jánostól kezdve — I. Károly és III. György királyokon kívül — a ma élő Victoria királynőig megszakadás nélkül jönnek le ²⁾); az angol nép szabadságait megerősítő királyi biztosítások — *Confirmations-Rolls* — I—III. Richard királyok egész időszakából ³⁾); a kir. cancellária zárt és pecsétes irat-tekercei — *Close Rolls Chancery* — 1204—1205-ről, a scotlandi nemesség és papság által I. Edwardnak letett hűségi eskü-irat a XIII. század végéről, a hűbérek s az azok után járó tartozások könyve, — *Testa de Nevill, or Liber Feodorum* — ugyanazon időkorból ⁴⁾); ott és nagy tiszteletben tartatnak Anglia és az angol nép különböző időből való szabadságlevelei: I. János »*Magna Charta*«-ja 1215-ből, V. Henrich király megerősítése 1414-ből, VIII. Henriché 1514-ből, II. Károly »*Habeas Corpus Acta*«-ja, a »*Ne exeat Rex*« angol alkotmányi szabadságlevél, mely körülírja a királyi háztartást, az ország költségét, a polgároknak a parlament elébe idéztetése módját, a királyi nászajándékot — Dos sat. ⁵⁾)

Nagyszámú emlékiratok, krónikák, ó-kori iratjegyzékek is emelik e levéltárak becsét. Ilyenek *Capgrave Jánostól*: Anglia Krónikája és Henrich nevű jeles királyairól irt könyve, írva 1446 és 1464-en, Edward confessor élete 1245-ből, egy névtelen barát »*Eulogium*« című krónikája a maga koráról, írva 1366-n s folytatva egy más névtelentől 1413-ig, *Cotton Bertalan* norvichi baráttól: Anglia Története, írva 1298-n, Cambria Évkönyvei — *Annales Cambriae* — Kr. u. 447-től 1288-ig, Angol-szász krónika, Britannia legrégebb korából 1154-ig, a szent-albáni monostor krónikája Anglia Történetéről 1272—1381-ig, Erinsziget krónikája — a *Choni-*

¹⁾ *Ewald* sat. 33. 96. 11.

²⁾ *Ewald* » 35. 1.

³⁾ *Ewald* » 65. 1.

⁴⁾ *Ewald* » 98. 1.

⁵⁾ *Ewald* » 102. 1.

cle of Irish Affairs — a legrégibb időtől 1135-ig, írva 1599-ben. Ezeken kívül oklevelek, államiratok és azok nagybecsű jegyzékei, kivonatai sat. a legrégibb időkortól maig. Meg jegyzem mint igen érdekest, Nagy-Britannia és Irland történetét a normann hódítástól II. Károly uralkodásáig megvilágító vegyes oklevelek és adatok ily gyűjteményét — *Syllabus in English of Rymers Faedera* — I. Vilmostól III. Edwardig 1066—1377-ig, és ismét II. Károlyig 1377—1654-ig. Ez photozincographiai hasonmásban nyomtatva is megjelent. Utoljára megemlítem az őskorból az ugynevezett: »Nemzeti Kéziratok« gyűjteményét, mely hódító Vilmostól kezdve Anna királynéig terjed s a legrégibb angol királyok saját kézírásait foglalja magában — *Fac Similes of National Manuscripts, from William the Conqueror to Queen Anne.* ¹⁾

VI.

Francia levéltár a XVIII. század végéig.

Szintoly régi eredetűek, gazdagok és nagy tudományi értékkel bírók a francia nemzet levéltárai már a középkorban. A merovingi uralkodó-házból való királyok saját családi érdekeik által vezetve, az őket és országukat illető pontos okleveleket, koronáikkal s kincseikkel együtt a királyi kincstárban — *le Trésor* — vagy is kincses kamarában helyeztették el, a mi levéltárnak is — *l'Archive* — használtatott, a királyok nagy gondot fordítottak rá, őre volt a királyi cancellár. ¹⁾ A Karoling-iak alatt messze határokra terjedett ki az ország, sokat gazdagodott a levéltár. A Capet-ek alatt, jelesen Filep Ágost korában (1181—1223.) megalakult az oklevelek kincses tárháza — *Trésor des Chartes* — melyben a levelek fa- vagy kemény ládikókban vagy tokokban tartattak, miből a XII. század végén kezdett alakulni az államlevéltár, hová nemcsak a királyt és királyi házat illető becses oklevelek té-

¹⁾ *Catalogue of Record Publications on sale by Messrs Longman et Co. sat. Kiadta az angol közlevéltári hivatal. — Public Record Office 1873. novemb. 1—31. ll.*

²⁾ *Inventaires et Documents publiés par la Direction générale des Archives Nationales. Paris, MDCCCLXXI nagy 4-rét 2. l.*

tettek le, hanem azok is, melyek az államnak a külhatalmakkal való viszonyát, az egyházat, a városokat és nagy hűberek birtokosait illették, elannyira, hogy idővel a tartományok levéltárai is mintegy a koronában látszottak egyesítve lenni. ¹⁾

Ezen királyi vagy koronai kincstárban őriztettek az eredetiek mellett az átírti oklevelek és azoknak a cancellár által készített leltárai vagy jegyzékei is. Ez oklevelek között kiváló helyet foglaltak el Filep Ágost — fennértett korabeli — és szent Lajos (1227—1270) idejéből való oklevelek. Azonban osztályozva a királyi kincstári levéltár csak 1615 lett Godefroy és Dupuis Péter parlamenti ügyvédek által. ²⁾ Utóbbi leltárt is készített hozzá.

Megbecsülhetetlen az a tudományi kincs, a mit ide a századok szorgalma s a francia tudományszeretet gondos szelleme összehalmozott. A történelmi emlékek közt vannak ott császári és királyi oklevelek, adománylevelek, a királyi udvar legfőbb biráinak ítéletei, végrendeletek sat. I. Childebert, Caribert, II. Clotaire, I. Dagobert idejéből (Kr. u. 528—632); azután van Pepin le Bref, Charlemagne, Carloman korából (753—771); Nagy Károly idejéből (772—812), s azon innen Lothaire és V. Lajos koráig (960—982) ³⁾. Szintily nagy számúak és becsesek a pápai régi bullák, melyek a st. dennis-i apátságának adott bullán kezdődnek (741—752), adta ezt Zachariás pápa. Van levele I. Adrián pápának Nagy Károlyhoz (772—795) s azon időtől kezdve az itt fenmaradt bullák s levelek megszakadás nélkül jönnek le az 1000 évig és azon innen sokáig folyvást növekedő számmal. ⁴⁾ Egyik kiváló ritkasága, mondhatni a maga nevében »unicum«-a e korszaknak a párisi egyetemhez intézett bullák (1216—1227) mellett főképp annak statutuma 1245-ből. ⁵⁾

A francia királyi és államlevéltár sorsa is szintily vándorlás és városról városra való költözködés volt a hajdani királyok alatt, mint a pápai és angol levéltáraké; épen ugy

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott 25. 26. ll.

⁴⁾ *Inventaires et Documents* sat. 414 l.

⁵⁾ Ugyanott 417. 604 ll.

szét voltak zilálva az egyházi és állami főhatóságoknál, mint amazok. 1) Századoknak kellett eltelni, míg a nemzetben az állandó levéltár-alapítás gondolata megért, s bár arra irányuló lépések már a XVII—XVIII. század folyamában voltak téve, de még mindig csak a *st. dénis-i kolostor*, a tömérdek más *zárda*, a *Louvre*, az igazságügyi palota — *Palais de Justice*, — *Tuilériák palotája* levéltárai egyenkénti elszigeteltségben, szétdaraboltságukban képviselték a francia nemzet levéltári kincseit. Ezek és száz meg száz kitünő, gazdag és rendezett helyi, rendi, testületi, közhatósági és társadalmi-osztályi levéltár volt Franciaországban, csak a nemzetnek és államnak nem volt. I. Napoleonnak és e századnak volt fentartva Franciaország összes levéltár-kincseinek az egykori *Soubise-palotában* egy újabbi telek-kibővitéssel, az izlés és tudomány legmagasb igényeinek is megfelelőleg, oly módon egyesítése 2) s oly államlevéltár alapítása, mely ma a francia nemzetnek és Párisnak egyik tiszteletet érdemlő disze és büszkesége. 3)

1) A francia levéltárak történetleírása látható: *Nouveau Traité de Diplomatie par deux Benedictins*, 1750. Tom. I.

2) *Inventaires et Documents* sat. 2. 1.

3) A francia levéltárak régi és újabb történetére vonatkozik: *Les Archives de la France, ou Histoire des Archives de l'Empire etc. par Henri Bodier*. Paris, MDCCCLV. 3—412 ll. Megkísérlettem könyvárus úton meghozatni — siker nélkül. Párisban magam kerestem, de nem láltam meg. Azután ott élő dr. Gyergyai Árpád barátomat kértem föl ránta s 8 jul. 30. 1875. ismét csak eredménytelenségről tudósított. »A könyv nincs meg — írja — s meg sem kapható. A Szajna mindkét partján megrendeltem a könyvkereskedőknél, s miután nem tudták megszerezni, én indultam el utána; hanem rájöttem, hogy a kereskedők előbb az együtt adott megbízásunkra, azután külön az enyimre, mindent megtettek, de fáradságuknak sikere nem volt. Dumoulin könyvkereskedőhöz — *Quai des grands Augustins* — mennén be, ki épen specialista ily könyvek árulásában, kérdezősködésemre azt válaszolta, hogy én épen a 12-ik vagyok, ki nála két hét óta e könyvet keresem. Örvend — jegyzé meg — hogy láthatja a férfit, ki a könyvért egész Párist felzaklatta és igen azon is, hogy magyart lát levéltár-ügyben ily buzzgón fáradni. Halotta, hogy a magyarok most akarják levéltáraikat rendezni s rendkívül sajnálta, hogy nem szolgálhat, mert arról biztosíthat — evvel zárá be beszédét — hogy a könyv könyvárusi úton meg nem szerezhető.«

VII.

Római-Német császárság levéltára. Porosz levéltár.

Németországnak mint ilyenek egyetemes levéltára a középkorban nem ismeretes. A sok részből álló nagy birodalom időteltével »német-római császárság« nevet viselt s értetett alatta a császár, számos hűbéres kis és nagy királyság, választófejedelemség, örgrófság sat. A XVII—XVIII. századon kezdve mint diplomatikailag a habsburg-lotharingiai ház, ugy képviselte politikai és kivált tudományi súlya és tekintélye által tetteleg Poroszország. A birodalom levéltára 1355-től 1800-ig terjedett, őrhelye a bécsi cs. kir. házi titkos levéltárban volt. Volt benne 587 oklevél, 1517 kötet különféle irat, 10,103 iratcsomag — *Fascikel* és 203 láda más iromány. ¹⁾

A politikai szétdaraboltságnak megfelelők voltak az országrészek levéltári állapotai. Volt gazdag és jól rendezett levéltára a brandenburgi örgrófságnak, később herczegségnek Plassenburgban, mely idővel a porosz királysági levéltár öröksége lett. Becses és jó rendben tartott levéltár volt a mainzi és fuldai, példányszerű a sz. Mihályról nevezett lüneburgi zárda oklevélgyűjteménye; gazdag levéltára volt továbbá felső Elsassnak; legrégibb eredeti pergamenre irt oklevele 927-ből van és 14,000 darab külön kemény papirborítékban őrzött oklevelet bir; a hesseni nagy-herczegségnek is saját történetére vonatkozó nagybecsű eredeti oklevelei vannak; Luxenburg herczegségnek nagy és szép levéltára, oklevelei 992. kezdődnek s azok közül G. H. Pertz igen becseseket adott ki ²⁾; a szász királyság levéltára is sok becses bir Drezdában, Pertz erről is nagy méltánylással szól; végre a weimari nagy-herczegségnek is gazdag régi levéltára van, a luxenburgi zárdából került eredeti levelei 762. kezdődnek s Németország történetének ez is egyik gazdag forrását teszi.

Kimagasuló helyen állott azonban Németországban

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf Wien, 1871. 95—97. 231—236. II.

²⁾ G. H. Pertz, Archiv VIII 26. 592. IX. 509 II.

már a múlt századokban a porosz királyi államlevéltár. Ennek történetére nézve útasítnom kell az olvasót C. W. *Lanziolle* ¹⁾ és dr. *Gollmert Lajos* porosz királyi állami titkos levéltárnok porosz államlevéltárákról irt művére ²⁾. Én a dr. *Dunker* német császári főkormánytanácsos és porosz k. államlevéltárigazgató szivességéből irásban ime e fölvilágosításokat kaptam. »A régi brandenburgi határgrófság levéltára — írja 1874. márcz. 12. hozzám intézett nagybecsű levele mellékletében — most a régi porosz királyság államlevéltárába van bekebelezve; magába foglalja az összes államszerződéseket, a német császári és királyi rendeleteket, külhatalmakkal folytatott levelezéseket stb. szóval: mindazt, a minek közkormányzati vagy történelmi értéke van. Van a hajdani német császároktól a 9-ik századon kezdve kiadott és tudományosan rendezett 400 darabból álló oklevél-gyűjtemény. Ettől egészen el vannak különítve a XV. századon kezdődő levéltári adatok és iratok, melyek a mai napig 30,000 nagy csomagot tesznek. A mint az állami levéltár az államot illető egyetemes érdekű levéltári okleveleket és adatokat foglalja magában: úgy a tartományi levéltárak kiváltképen a területi és testületi levéltár-clemeket tartalmazzák, tehát azokat, melyek a tartományok politikai, történelmi és közkormányzati ügyeikre vonatkoznak s melyek a régi országnagyok, országos rendek, kormányhatóságok és secularizált egyházi testületek levéltáraiból alakultak egybe. Az egyes tartományoknak szintén rendkívül becses levéltárai vannak, így például *Düsseldorf*, *Coblenz* és *Münster* levéltáraiban a IX. századon kezdődő 200,000 pergamen oklevél van s a *Hannoverában*, *Magde-*

¹⁾ C. W. von *Lanziolle*, Denkschrift über die Preussischen Staatsarchive. Berlin, 1855.

²⁾ Dr. *Gollmert*. Die Preussischen Staatsarchive. Separatabdruck aus dem: Archiv für Landeskunde der Preussischen Monarchie. Band IV. 1857. Berlin. Ezt a két forrás-könyvet könyvtárosok által s a Budapesten székelő német császári követség, sőt a porosz királyi államlevéltár érdemes főigazgatója dr. *Dunker Miksa* úr útján is megszerezni igyekeztem, de nem sikerült, mindenünnen arról értesülvén, hogy az könyvrusi és antiquariusi úton meg nem szerezhető . . . .

burgban és Königsbergben levő oklevélgyűjtemények legalább is 150,000 darabot tesznek¹⁾).

VIII.

Bajor királyi udvari levéltár 6-kora.

Régi és nagybecsű a németországi államlevéltárak között az egykori bajor hercegségi, most királyi államlevéltár is Münchenben. »A bajor hercegeknek — mondatik a müncheni államlevéltárról egy 1873-ki jun. 8. készült hivatalos emlékiratban²⁾ — tulajdonuk és jogaik iránti gondossága már a XIII. században arra bírta őket, hogy összegyűjtsék azon okleveleket, melyek öröklés, hűbéradomány, vásár vagy más úton szerzett uradalmaik és javaik birtoklási címét megállapítják. Ez oklevelek és urbariumok már a XIV. században egy erre rendelt helyen tétettek gondviselés alá, s ámbár Bajorország gyakori más meg más felosztásának ez irányban is káros hatása volt, csakhamar oly szép oklevéltár gyűlt össze, hogy már V. Vilmos bajor herceg azt kiváló kincsének méltán nevezhette. A XVI. század első felében Kolna hercegi titkár a müncheni boltban (im *Gewölbe*) levő irott okleveleket lajstromba vette s azokról jegyzéket készített. Ez a legelső ismeretes fejedelmi levéltár-számbavételi munkálat. Az államjogi formák mesterséges alakulása a szerződések és jogalakulások melletti szilárd megmaradás szükségét élesebben előtérbe hozván: a levéltárnak a legkülönbözőbb politikai, törvényes és közkormányzati oklevelekkel gyarapodását eredményezte, valamint szintén a római jognak Bajorországba is bevetése s a törvényszékeknél és kormányhatóságoknál az írásbeli ügyintézés behozatása által számos kereskedelmi, pénzügyi és igazságszolgáltatási oklevelek és okiratok jutottak a levéltárba. A hercegi uralkodó-család ugy-

¹⁾ Dr. *Dunker Miksa* csász. birodalmi főköormánytanácsos és államlevéltári igazgatónak 1874. márcz. 12. hozzám intézett levele mel-
lékletéből.

²⁾ A müncheni bajor kir. államlevéltárnak 1875. május 24. meg-
látogatásakor szivességből kapott litographált példányából, czíme:
Das bayerische Archivwesen, München, den 18. Juni. 1871. Z. 11974.

nevezett belső családi levéltárán kívül lassanként egy külső országos levéltár is alakult. Az udvari tanács felügyelete alatt álló külső levéltárba jöttek országos, kerületi, követségi és pénzügyi iratok, valamint az országos rendeket, a szomszéd államokat, a határigazításokat és más országos ügyeket illető iratok. A belső vagy titkos levéltár a titkos tanács felügyelete alatt állott.

»A bajor levéltáraknak a három utolsó században az a szerencséje volt, hogy kitűnő előljárói voltak, kik a rájuk bízott kincseket nyomtatásban kiadás által is tudták értékesíteni. A bajor kir. tudományos Akadémia kezdette már a múlt században »*Monumenta Boica*« című — a maga nemében egyetlen mű kiadását, melyből közelebbről a XLI-ik 4-edr. kötet jelenik meg s melyet az Akadémia védelme alatt ma is a müncheni államlevéltár tisztviselői folytatnak. Ez után és ez erők közreműködésével jelent meg a »*Regesta Boica*« című 8-adrétű — immár XIII. kötetet tevő — forrásgyűjtemény, melyek négy első kötetének javított kiadása most készül.

»De a bajor herczegek is nagy becsben tartották a levéltárakat s már a középkor okleveleiben látszik azoknak különös figyelme és gondja; különösen I. Miksa választó-fejedelem kiváló figyelmet fordított levéltári könyvek gyűjtésére és föntartására. Egy 1640-ik évi útasítás szerint a külső levéltár őrének folytonos érintkezésben kellett lenni a legfőbb kormányhatóságokkal s ott végképen elintézett és megtartásra méltó minden levéltári iratokat és leveleket át kellett vennie. Ez útasítás teljesítésére minden collegium egy-egy választott tanácsosából alakult bizottság ügyelt s a belső titkos és külső országos levéltár egymáshoz való viszonyai már ekkor szabályozva voltak.

»Nagy érdeme van az addig szétszórt bajor országos levéltárak központosításában Aettenkhover-nek, a kit VII. Károly 1742. állított a külső levéltár élére. Ez tette le a rajzok levéltára — *Plankammer* — alapját is. A Bajorország és Ausztria közötti trónkövetkezési egyenetlenség tárgyában szükséges oklevélbizonyítékok kinyomozása a törvényes oklevelek becsét s azok gondos megőrizése szükségét

megismertették. Ez okból ez időben kivált a sok érdemü Löw György befolyása következtében nem csekély számú igen fontos levéltári irat-sorozat — *Series* — készült, az ugynevezett fejedelmi könyvek — *Fürstenbände* — a neuburgi másolati könyvek — *die Neuburger Copialbücher* — a 30 éves háborúra vonatkozó több százra menő csomagok — *Fascikeln* — a spanyol trónkövetkezési háboru kötetei ekkor gyűltek vagy egészítették ki.

»1784. decz. 21. kelt azon legfelsőbb ideiglenes rendelet, melyben a müncheni bajor választó-fejedelemségi titkos levéltárnak rendszeres újra szervezése iránt kísérlet tétetett; azonban a levéltár még ekkor is az oklevelek oly őrhelyének tekintetett, a hol azok titokban tartandók voltak s az útasítások egészen e czélnak feleltek meg, mely állapot az 1799-ik év közepéig tartott ¹⁾«. A most telő század az, mely itt is a levéltári viszonyokat egy üdvös reform-irányban egészen átalakította.

IX.

Bécsi cs. kir. titkos udvari levéltár a XVIII. század végéig.

Kiválóan diszes helyet foglalt el már a középkorra következő századokban a bécsi cs. k. házi és titkos levéltár, melynek nagybecsü oklevelei Habsburgi Rudolftól kezdve megszakadás nélkül jönek le napjainkig, ámbár formaszzerű megalapítását csak a XV-ik századra tehetni. I. Miksa császár némely írók szerint *Celtes Conrád* bécsi udvari könyvtárnokot 1495. útasította legelőbb arra, hogy I. Rudolf idejétől kezdve könyveket és kéziratokat gyűjtsön össze ²⁾. Mások szerint Cuspianus János egyenesen levéltáralakításra bízott meg. Az oklevélileg áll, hogy ő 1508. könyveknek és kéziratoknak a birodalom minden részeiből összegyűjtésére meg volt bízva ³⁾. Ennek következtében vitte Bécsbe a Cor-

¹⁾ Ugyanazon hivatalosan készült emlékirati példányból.

²⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf. Wien, 1871. 3. l.

³⁾ Ugyanott. 3 l.

vin-könyvtár maradványait Budáról. Az is bizonyos, hogy I. Miksa 1498. egy egyetemes udvari kamara építését elrendelte, mely királyi kamarák vagy kincstárak — *Kammer*, *Schatzkammer* — voltak Európa minden uralkodóinak clenodiumai és legföltettebb oklevelei őrhelye, a miből lettek idővel a fejedelmek titkos és később az országok nyilvános államlevéltárai, elválasztatván és külön őrizet alá vétetvén a kincstári rész, t. i. az uralkodók clenodiumai: ékszer, arany, ezüst, drágakövek, gyöngyök, poharak, kereszttek, koronák stb. Nem volt ez máskép a Habsburg-ház bécsi titkos családi levéltárával is. Itt az ugynevezett »*Burg*« egy sötét tornyában voltak őrizet alatt az uralkodó-ház kincse, clenodiumai, a családi drágább oklevelek, a tornyon egy szarvas volt festve és egy vadász, neve »Kincses bolt« — *Schatzgewölbe*, később *Schatzkammer* ¹⁾ — volt. Ennek mint egyszersmind levéltárnak gyarapodásáról nem maradtak fönn emlékek; de az tény, hogy már I. Miksa alatt a királyi udvarnál cancelláriai, kamarai és udvari törvényszék lett szervezve, az első a birodalom politikai ügyeinek legfőbb kormányzatára, a második a kincstári ügyek, a harmadik az igazságszolgáltatás érdekében. Később öt ily központi főhatóság alakult új nevek alatt, mik közé tartozott a cs. kir. kamarási hivatal és az ugynevezett udvari tanács — *Hofrath* — is, mely utóbb ismét udvari cancelláriának neveztetett. Természetes, hogy a római-német császári levéltáron kívül, mely szintén az uralkodó-ház birtokában volt, mindeniknek külön levéltára kezdett alakulni. Az osztrák császári levéltár kezdeményezése tehát a körülmények és tények összevetése után I. Miksa császárnak tulajdonítható. . . . E levéltár nagy károkat szenvedett mindjárt eleinte. V. Károly algiri útjában 1541. a tengeren támadt szélvész és hajótörés áldozatja lett a birodalmi levéltár egy része, a másik a Dunába veszett, a mint szállították Bécsbe ²⁾, meg más része a reformáció-köri polgári háboru alkalmával pútszott el. Hátrányára volt a levéltárnak az is,

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf. Wien, 1871. 4 l.

²⁾ Ugyanott 5—6 ll.

hogy I. Ferdinánd halála után a birodalom 1565. a három fiu-örökös közt három felé osztatván, az országokkal a levéltárakat is felosztották és saját országukba magukkal vitték ¹⁾, mi által szintén út nyílt annak megcsonkítására.

A levéltárakkal való miként bánásról kevés emlék maradt fenn ez időkből. II. Mátyás adott ki némi útasítást az udvari kamara levéltárát illetőleg, de eredménytelenül. Hogy még is volt gond fordítva rájuk, onnan következtethető, hogy Gerando de Roo a XVI. század végén a Habsburgok történetét az udvari levéltárakból írta. 1602. ²⁾ *Weinings Wilderich* megbizatván a levéltár rendezésével, jelentésében azt írja, hogy ő számbavételkor — *Inventur* — az iratokat és ládákat porral fedve oly rendetlenségben találta, hogy ha róluk idejében gondoskodva nem lesz, azok teljesen zavarba jönnek s a por miatt utoljára semmivé lesznek. Egy bizottság neveztetett tehát ki, mely megvizsgálván a levéltárt, ugy találta, hogy az valóban a porban szerteszét hever s szellőztetéséről gondoskodni kellene ³⁾. 1629. *Visendo Ferenczre* bizatott a rendezés, 1637. az udvari kamarának megrendeltetett, hogy az emlékkönyveket, vagyis az eredeti rendeletek másolását — *Gedenkbücher* — mint ez előtt is, vitesse. A levéltári tisztviselőknek ez időbeli létszáma, fizetése, hanyag hivataloskodása, a levéltár szánandó állapotját constatálják. 1652-ben egy szobát adtak a levéltár számára az új »*Burg*«-ban ⁴⁾. Egy 1663. nov. 20. kelt útasítás azt tartja, hogy a lajstromzó tartsa magánál a kulcsot, tűz esetében siessen oda, ha az udvar iratot kér, egy czédulára írja fel s aztán küldje el, dolgozzanak ő és az irnokok s ha nincs dolguk, jelentsék ⁵⁾. Az 1683. és 1699-ki égéskor ismét nagy kár érte a levéltárt. 1704-ből azon nevezetes tény van följegyezve a bécsi császári államlevéltár-ról, hogy az tudományos célra is megnyitattott, s ugyanekkor I. József császár az eddiginél nagyobb gondot

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf. Wien, 1871. 6 l.

²⁾ Ugyanott. 6 l.

³⁾ Ugyanott. 7 l.

⁴⁾ Ugyanott. 7—8 ll.

⁵⁾ Ugyanott. 10—11 ll.

kezdettt rá fordítani. Gr. Wratislaw főcancellár és Seylern udvari cancellár ajánlatot tettek, hogy a levéltár osztassék három részre, 1. titkos és eredeti levelek tárára, 2. másolati könyvek és autographok — — — stb., 3. folyó ügyiratok levéltárára. Ezek ismét három alosztályra lennének osztandók: 1. egyházi, 2. politikai, 3. kamarai levéltár-részekre stb. Ugyanakkor a személyzet, levéltár-gondviselés, biztonság, tisztántartás és alkalmas helyiség keresése iránt is intézkedés lön javasolva. A császár mind e javaslatokat elfogadta, *Widman* nevű levéltárnokot kinevezte s az örökös tartományok számára levéltár alapítását elrendelvén, e célra Prágából a Karlsteinban őrzött cseh korona-levéltárból s a birodalom más városaiból a birodalmat érdeklő levelek Bécsbe szállítását megparancsolta ¹⁾. 1710-ben *Felsfeld* cseh országos irnok — *Vicelandschreiber* — Bécsben egy központi egyetemes levéltár állítását is indítványozta ²⁾. Azonban sem a József császár rendeletei, sem az előbbi indítvány ekkor nem teljesültek. VI. Károly 15 év mulva ismét tervbe vette s újra szervezvén birodalmában a közkormányzatot, egy államlevéltár alapításának szükségét kimondotta, a minnek miként szervezése s az abban való kezelés módozatai iránt útásítást adott ki 1719. ápr. 20., egyszersmind megrendelvén, hogy minden országában, minden egyházi és világi rendek, testülek, hatóságok, szerzetek és községek minden kiváltságaikból s más okleveleikből négy hét alatt hivatalos másolatokat küldjenek be az e tárgyban kinevezett bizottsághoz ³⁾. Ugyanez irányban a császárnak két rendelete kelt: 1719. május 22. és 1720. márcz. 26., végre egy toldalék 1727. jun. 30., melyek az egyetemes levéltár megállapítására vonatkozólag igen fontos alapelveket foglalnak magukban. Mindazáltal ez alkalommal e törekvés is meghiusult. 1726. az udvari kamara levéltára új helyiségbe szállítatott. 1728. a levéltárakban új nemzedék képeztetése iránt tétetett indítvány. 1739. a Regestrum-köny-

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von *G. Wolf*. Wien, 1871. 10—11 ll.

²⁾ Ugyanott. 12 l.

³⁾ Ugyanott. 16 l.

vek vitele lön elrendelve s más levéltári intézkedések is tétettek¹⁾, de 1749-ig sikertelenül. Ekkor Mária Terézia császárkirályné állítólag a közigazgatási és kamarai igazgatóságnak — *Directorat* — aug. 14-ki végzése folytán²⁾ tett ajánlata eredményeül Rosenthal Antal császári tanácsost bizta meg s sept. 13. kelt útasításnál fogva kötelességévé tette, hogy mindazon okleveleket, melyek nem tartoznak többé a folyó közigazgatáshoz és a melyek az államra nézve fontosak, Graczból és Insbruckból, hova I. Ferdinánd fiai megosztózása alkalmakor vitettek volt, Csehországból, hol van a cseh országos rendek karlsteini régi levéltára és a melyek annál fontosabbak, mivel II. Rudolf császár Prágában lakott, Bécs-Ujhelyről, IV. Frigyes lakhelyéről s végre Budáról és Pestről Bécsbe szállítsa s mindezek jövőben ott együtt őriztessenek³⁾.

Rosenthal útasításának három főpontja volt. A kijelölt helyekről vegye magához — így szól az 1. pont — a felsőges osztrák-ház kiváltságleveleit, nemzeti okleveleit, a nemzeti szerződéseket, örökösödési és osztályleveleket, házassági szerződéseket, lemondásokat, végrendeleteket, gyámnevezési iratokat; 2. az összallamot illető okleveleket, az országok és tartományok megszerzését illető szerzemény leveleket, *pragmatica sanctiókat*, trónkövetkezési szerződéseket, a nemzeti rokonság és az örökös tartományokbeli szövetezési egyezéseket, külföldi fejedelmekkel és tartományokkal való szövetezéseket, háboru- és békekötés iránti leveleket. 3. a külön országok okleveleit, a külön tartományok kiváltságait és constitutióit, a rendek kiváltságait, a tartományok elzálogosítását és elidegenítését, ugyanazok határait illető leveleket, az utolsó pontra nézve megjegyeztetvén, hogy azokból ha a rendek úgy akarják, csak polgári hatóság által hitelesített másolatok lesznek veendőik; egyidejűleg a császárné aug. 12. kelt rendeletével megtiltotta a netalán államra vonat-

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf. Wien 1871. 19—20.

²⁾ Ugyanott. 25. ll.

³⁾ Ugyanott. 25. ll.

kozó s bárhol árvezetés alá jöhető oklevelek és kéziratok felsőbb engedély nélküli eladását, az államlevéltárban elrendelte 1) az eredetiek kimélése indokából másolati könyvek, 2) tárgyankénti, 3) időrendi, 4) dolog és anyagok szerinti Repertoriumok készítését ¹⁾. Rosenthal megbízatásához képest két ízben, először 1749—1753. a mikor munkáját a hét éves háború miatt félben kellett hagynia s azután 1762—1764-ig levéltárról levéltárra járt a birodalom országaiban, járt Budán és Pozsonyban is, hol Magyarország közlevéltárai az időben őriztettek, fennebbi útásítása értelmében kiválasztotta főkép azon okleveleket, melyek a császári házi levéltárba valók voltak; de nemcsak a különböző koronaországok levéltáraiban kereste fel az ilyeneket, hanem kipuhatolta a magánosok és testületek kezében levőket is, igyekezett azokat birtokába keríteni s ez eljárásával nem kevesebb, mint 18,125 oklevelet szerzett meg az irt célra ²⁾. Megjegyzendő, hogy már Rosenthal első kiküldetésekor 1753. az államlevéltár újból szervezetett, a tisztviselők kinevezettek, Rosenthal első levéltárnok lett, a levéltárban végzendő munkákra nézve nov. 18. 1753. intézkedés tétellett, melynek értelmében 1. minden létező oklevélről és mellékleteiről főleltárt kellett készíteni, 2. a hiányzó okleveleket felkeresni és kiegészíteni, 3. az oklevelek tartalmából kivonatot szerkeszteni, 4. a megrongáltakat újonnan tisztába irni ³⁾. Ezek és ezekhez hasonló intézkedések után a sor biztos levéltárhelyiség keresésére jött. E végre 1769. a Burg mellett levő Batthyány-házban 3 szoba lön bérelve ⁴⁾ s a levéltár gyarapodása és állandósítása párhuzamos intézkedések által biztosítva.

Azonban más úton is gyarapodott a bécsi cs. titkos levéltár. Oda jutott Tyrolból számos magyar oklevél, mit Zsigmond király vejének, Albertnek, ez László nevü fiának hagyott, kitől Frigyes császárnak, mint László gyámjának ke-

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von G. Wolf. Wien, 1871. 26—27 ll.

²⁾ Ugyanott 29 l.

³⁾ Ugyanott. 30—31 ll.

⁴⁾ Ugyanott. 29 l.

zébe s onnan 300 év múlva ezen levéltárba került. Oda vitte Mária királyné, II. Lajos királynak özvegye, a mohácsi ütközet előtt az ország sok levelét, valamint a Corvin Jánosról özvegyére, Frangepán Beatrixre maradt Mátyás-féle könyv-és levéltár is a brandenburgi örgróf levéltárából, hová — mint már láttuk — a nevezett özvegytől ment, idő teltén szintén ide került. 1612-ben II. Rudolf császár és magyar király halálakor ismét Magyarországot illető igen sok oklevél és íromány, országgyűlési és más emlékirat, 1737-ben az I. Apafi Mihály levéltára egy része 1764-ben a bécsi cs. kir. udvari kamara magyar osztálya, 1527-től 1762-ig, később a magyar kir. udvari kamarától 1763-tól 1800-ig terjedő számos magyar oklevél, az erdélyi kir. kincstártól 1754-en kezdve szintén 1809-ig, a bécsi cs. kir. főhadvezérségtől a magyar elégedetlenek levéltára 1500-tól 1740-ig, az erdélyi elégedetleneké 1620-tól 1711-ig mind ide vitetett és itt helyeztetett el.

Ez időről fenmaradt emlékek szerint a birodalmi levéltár főalkotó részét sok ezer oly eredeti oklevél tette, a mi a magyar és cseh királyi koronára és az osztrák örökös herczegségi országokra vonatkozik. A Rosenthal által Tyrolból gyűjtött 42 kötetben is Magyarországot illető számos oklevél és nagy számú magyar pecsét volt ¹⁾. 1765. Bécsbe szállítattott s a császári házi levéltárban helyeztetett el a lotharingiai tartományi levéltár is, mi által az ismét nagymérvűleg gyarapodott ²⁾.

A bécsi cs. kir. államlevéltár okleveleinek korára nézve megjegyzendő, hogy abban az osztrák örökös tartományokat illető oklevelek 1102. éven kezdődnek, sőt egykoru vagy közel koru másolatok vannak 935-től az 1848-ik évig, az eredetiek azonban a XV. század második felében kezdődnek ³⁾. A cseh oklevelek kezdődnek 1157., a magyaroké 1200. éven; nagyobb részök két száz éven át heverték mintegy elásva s itt és amott szétszórva ⁴⁾. A levéltár három részre oszlott: I.

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von *G. Wolf*. Wien, 1871. 35 l.

²⁾ Ugyanott. 36. l.

³⁾ Ugyanott. 147 l.

⁴⁾ Ugyanott. 34. l.

Magyar királyi, II. Cseh házi és koronai levéltár, III. Osztrák főhercegségi örökös tartományok házi levéltára. Van e levéltárban: 1. az összes oklevelekről egy fő Repertorium s egy másik külön Repertorium, melyben megvan az oklevelek tartalma rövid kivonatilag, az eredetiekhez mellékelve lévén e kivonat a kevesebbé használt spanyol, magyar, cseh, lengyel és orosz nyelveken is; 2. egy időrendi — chronologiai — Repertorium; 3. a tárgyak realis mutatója vagy fő Repertoriuma; 4. új és formaszzerű authenticumai oly okleveleknek, melyekről nincsenek eredeti duplicatumok vagy átiratok; 5. időrendi jegyzéke a hiányzó okleveleknek; 6. hiányzó oklevelek másolati könyve — *Copierbuch* — 7. az oklevelekben előforduló régi ismeretlen írók és szólásformák Glossariuma, mely czélra szolgálnak: *Du Cange, Schiltern, Wachter, Frieschen* stb. művei ¹⁾.

Rosenthal halála után, 1779. sept. 3. Kaunitz a levéltárnak új berendezését hozta ajánlatba, négy osztályba osztva, úgy, hogy I. legyen *a magyar, II. a cseh, III. az osztrák örökös tartományok levéltára, IV. a lotharingiai osztály*; igazgatóvá 1780. octob. 3. kineveztetett *Schmidt István*, a ki az oklevelek levéltárba helyezésénél a tiszta chronologiai rendszert és azokról való repertorium-készítést hozta be s nézete az volt, hogy a tárgyak szerénti beosztás csak az után válik lehetségessé, ha előbb ez megtörténik; hozott be czélszerű intézkedéseket, melyek mutatják, hogy ő a rendezésnél a politikai cél mellett a történetírásit is szemmel tartotta. II. József császár és azután következett francia forradalom idejében nem volt idő a levéltárakra figyelmet fordítani ²⁾. A mi azután történt, e század eredményei között adom elő.

X.

Velence és Nápoly levéltárai.

Az ó-világi hanyatló görög uralom Rómára menvén át: természetes, hogy a drága örökségben az ennek szomszédjá-

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von *G. Wolf*. Wien. 1871. 35. l.

²⁾ Ugyanott. 36—39 ll.

ban levő Velence és Nápoly is osztozott. Nápoly eleinte szintén a templomokban tartotta a közjegyzők, magistratusok, fejedelmek s végre a királyok okleveleit; de hogy a középkorban lett volna állami levéltára, nincs róla írott adat. II. Frigyes császár korából csak egy csonka *Registrum* maradt fenn, kinek diplomatikai történetét J. L. H. *Huillard-Bréholles* írta meg 1852. ¹⁾, s a ki ott elbeszélvén a nápolyi levéltár eredetét: azt a tényt állapítja meg, a mi más országokban is történt, hogy t. i. azon levéltár is a felfüggesztett kolostorok levéltáraiból alakult össze, lassanként fejlődött nagygyá, egy helyről más helyre váltig eleget hurczoltatott, míg végre a kir. cancelláriába került s ennek tisztviselői által kezeltetett. Ez volt ott is az első levéltár, mit követett a fiscusi vagy koronai, azután a közigazgatási és végre az igazságszolgáltatási levéltár, de formaszerinti államlevéltárnak a XV. század előtt írott nyomát ő sem találta. E század haladása hátrább lesz előadva.

Velence levéltára is egykor mind az oklevelek bősége, mind azok belső rendje és kezelése tekintetében egyike volt Európa legszebb s leggazdagabb levéltárainak, hová a köztársaságnak a régi századokban minden udvarnál volt követeitől nagybecsű tudósítások, a történelem értékes kincsei halmozottak össze. A velencei köztársaság követeinek ugyanis már 1268. törvény által meg volt rendelve, hogy azon országoknak állapotáról s eseményeiről, hol ők megbizva voltak, havonként vagy követségeik végeztével tegyenek kimerítő tudósítást s mindent jegyezzenek föl és küldjenek be, a mi a velencei köztársaságot és kormányt érdekelheti ²⁾. Hogy e közt sok jeles férfi volt s hogy ezek kötelelességeiket buzgón teljesítették, tanusítják a svéd államlevéltárban levő »*Relationes Venetianae*« című s 1465-ön kezdve igen becses okiratok ³⁾, a bécsi cs. kir. házi titkos levéltárban volt velencei levéltár-osztály, mely négy részből állott, I. a római udvar-

¹⁾ *Legislazione Positiva degli Archivi del Regno, contenente la Legge organica dei 12. novembre 1818. etc.* Napoli, 1855. I—III. 11.

²⁾ *Forschungen in Schweden für Mährische Geschichte . . . von Dr. B. Dudik.* 244 l.

³⁾ Ugyanott. 244 l.

nál volt császári követektől, Mailandból, Spanyolországból, Turin, Florencz, Nápoly és Mantua városokból érkezett tudósítások, II. a különböző udvaroknál volt követek végleges tudósításai s a legpontosabb történeti forrásokat képező iratok, III) a libri secreti, IV) »scritture secrete« czimű levéltár-részek, miknek történelmi becsét egyedül Ranke műveiből meg lehet mérni. ¹⁾ Az itt őrzött és Ausztriát illető követi jelentések 1381-től kezdve 1799-ig terjedtek ²⁾; azonban más országokat illetők sokkal messzebb időre hatottak fel, így *Rawdon Brown* lovag az angol történetre vonatkozó s a velencei levéltárban őrzött kéziratokból és állami oklevelekből öt terjedelmes kötetet adott ki, melyek közül az I. köt. 1202—1509-ig, a II. köt. 1509—1519-ig, a III. köt. 1520—1526-ig, a IV. köt. 1527—1533-ig, az V. köt. 1534—1554-ig, a VI. köt. 1555-ön túl több évre terjed ³⁾, s a melyekről ezen tudós azt jegyzi meg, hogy azok az angol történelemre nézve igen érdekes és nagy fontosságú adatok. Lombárd-Velence államlevéltára az 1801. febr. 9. kötött luneville-i béke III. czikke következtében jutott a bécsi cs. kir. titkos levéltárba ⁴⁾, de az utóbbi olasz háboru után 1866-ban deczemb. 3. létrejött békekötés XVIII-ik czikke értelmében Victor Emmanuel olasz királynak ment át, ⁵⁾ nevelve Olaszország levéltárainak mű- és tudományi kincsekben egyébként is csaknem bámulatos gazdagságát. ⁶⁾

XI.

Svájcz levéltárak.

Svájcz szövetségi állam levéltára 1798. kezdődvén, arról szólni az új-kor levéltári haladásainak sorában lesz helye.

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien stb., 83. l. *Ranke*: Geschichte der Päpste 1843. u. Fürsten und Völker von Süd-Europa 1827.

²⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien stb. 94. l.

³⁾ *Catalogue of Record Publications on Sale*, by Mssrs. Longman et Co. stb. London, 1873. 7. l.

⁴⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien v. *G. Wolf*. Wien, 1871. 41. lap.

⁵⁾ Ugyanazon irónál 83. l.

⁶⁾ Lásd a velencei levéltár ó-kori történetét: *Barissonius*, De Archivis Venetiarum stb. 1737.

Bern canton levéltára kezdetét a város alapítása korára, t. i. a XII. századra teszik, de oklevelei többnyire a zárdákból kerültek s ez későbbkori alakulást gyanítat. Birói ítéletek — *Spruchbücher* — vannak 1417-től kezdve, levelezési könyvek — *Missivbücher* — 1442-től, tanácsi kézikönyvek — *Rathsmanualen* — 1465-től kezdve, rendeletek, rendőrségi és útasítási iratok a XVI. századtól kezdve. Ezen létező adatok szerint a levéltár csak a XV. századra tehető. Luzern canton levéltárában vannak tanácsi jegyzőkönyvek 1381-ből, levelezési jegyzőkönyvek 1300-ból, másolatok könyve 1433-ból; ellenben rendkívül gazdag a levéltár nagyobbára zárdákból került másféle oklevelekben, melyek a VIII. századon kezdődőleg 4500 darabot tesznek; jelesen 1) a luzerni Ferencz-rendi zárda leveleiből 1232—1779-ig 366 eredeti, 2) a Wertheinstein-ferencz-rendi zárdából 1505—1700-ig 30 ered., 3) Reiden és Hohenrein Johannita-rend levéltárából 1182—1742-ig 354 ered., 4) a Hitzkirchben levő német lovagrendéiből 1240—1730-ig 142 ered., 5) a Szent-Orbánról nevezett Cistercita-rend levéltárából 1186—1848-ig 1500 eredeti és ugyanazon rend főkáptalana jegyzőkönyvei, 6) Rathhausen, Ebersecken és Neukirch nőkolostori levéltárából 1181—1840-ig 462 ered. 7) Heidegg uradalom levéltárából 1272—1731-ig 166 oklevél, 8) *Gatterer* előkészületi oklevélgyűjteménye az Orbán-zárdában, 4308 eredeti oklevél, 877—1828-ig, a legbecsesebb, a mi létezik, a palaeographia, czimer- és pecséttan ismeretére. Megjegyzendő, hogy ezen rendkívül nevezetes oklevélgyűjtemény nagyobbára a worms-i, speyeri és mainzi székesegyházakból, Otterburg, Frankenthal, Schönau, Liebenau, Himmelskron, Lorsch, Neuhausen, Hornbach, Heilsbrück, Lautern, Kirschgarten, Schwabesheim, Eusserthal stb. városok zárdáiból kerültek és német királyok, császárok, a rajnai pfalzgrófok, osztrák hercegek, Löwenstein és Leiningen grófok és a pápák okleveleit foglalják magukba, valamennyiről Regestrumok vannak s még eddig csak a régibb hesseni oklevelek vannak használva.¹⁾

¹⁾ C. A. *Burkhardt*: Hand- und Adressbuch der deutschen Archive im Gebiete des deutschen Reiches, der österreichisch-ungarischen Mo-

Van továbbá itt 12,000 görög, római, pápai és svájci éremgyűjtemény, XIV—XIX. századbeli pecsétek, bátor Károly arany pecsége, tervek és becses földabrosz-gyűjtemény, a beromünsteri collegiatus okleveleinek Regestái 1036—1863-ig, valamint hasonló Regestái Meggen, Wäggis és Willisar községek levéltárainak 1322—1789-ig, végre vannak sok európai országra, sőt Magyarországra vonatkozó oklevelek is.¹⁾ Azt hiszem még is, Luzern levéltára alapítása sem tehető a XIV. századnál feljebbi időre.

Genf oklevelei 912-ik évben kezdődnek, ezek és másféle iratok és könyvek száma 42,000.²⁾

Spanyolország államlevéltáráról, melynek őrhelye Simancában van, kutfő-könyvem nem volt, ezt tehát mellőznöm kell, de általános leírások azt Európa régi oklevelekben igen gazdag egyik levéltárának mondják.

Belgium az újabb századokban lett önálló állam; levéltára alapítása nem megy föl a közép-korra, ámbar abból számos igen becses okleveleket bir. Németalföld egyrésze századokon át levén a habsburg-ház uralma alatt, e viszonynál fogva a cs. kir. levéltárban egy tekintélyes levéltár-osztálya alakult, a minek nagy része a belga királyság önállósítása után kormánya kívánsága következtében onnan kiadatott.³⁾ E század levéltár-ügyi alkotásainak során hátrább lesz még szó róla.

XII.

Svédország levéltára.

Svédország államlevéltára is a XVII-ik század műve, Gustáv Adolf és leánya Krisztina királyné uralkodása alatt emelkedett igen diszes polczra maga az állam és oda emelték annak közintézteit is. E két felvilágosult szellemű uralkodó a nemzet mivelődése s a gondjaikra bizott osztálynak a pol-

---

narchie, der russischen Ostseeprovinzen und der deutschen Sweiz, Leipzig, 1875, 167—68. l.

¹⁾ Ugyanott 169. l.

²⁾ Ugyanott 166. l.

³⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien, von *G. Wolf* 101. l.

gárosítás magasb fokára emelése feladatának tiszta öntudatával birt, s e cél elérésére uralkodói tisztét hiv önodaadással teljesítette. Ausztria fejedelmével mint egyszersmind római császárral folytatott vallásos háboruik egyik céljává a nemzeti levéltárak és könyvtárak gazdagítását tették. Prágából, Nicolsburgból, Brünnből és Olmüzből tömérdek könyv- és levéltári kincsel — mint hadi zsákmánnyal — megterhelt hajók eveztek be Stockholm kikötőjébe a 30 éves háboru folyama alatt. A király és királyné útasításul adta főhadvezéreinek, hogy a városok bevévésénél a levél- és könyvtárakra figyelemmel legyenek, a zárdákban és szerzetek lakhelyein levő tudományos és műkincseket gondosan gyűjtsék össze s biztos fedezet alatt szállítsák Svédországba. Bámulásra méltó az a gyarapodás, mit a svéd államlevéltár és közkönyvtárak amaz időben (1631—1648) mutattak — közep-szerüből egyikévé lettek az Európa teljes figyelmét érdemlő közintézeteknek. *Stockholm, Drottningholm, Skokloster, Upsala, Lincöping, Koppenhága, Stralsund* s ezekkel együtt 17 város foglalja magában Svédország összes levéltári kincseit, melyek nemcsak ezen ország történetét, irodalmát és műveltségét illető csaknem kimerithetlen forrást képeznek, hanem a szomszéd és rokon népek, sőt távoli országok történeteit is sok pontban megvilágosító adatokat foglalnak magukban. Például idézem a szláv népek történetét és a 30 éves háboru lefolyását, melyről a müncheni államlevéltár után az foglal magában legtöbb és legbecsesebb adatokat. Nagy számu cödexekben és kézirat-gyűjteményeiben Magyarországot illető adat is van feltűnő mennyiségben, s van az upsalai könyvtárban egy kézirati jegyzék az egykori Krakkó köztársaság levéltárában 1682-ben talált oklevelekről és más fontosabb iratokról, a mi 236 lapra terjedett, s a mely szerint azon levéltárban Magyarországot illető oklevél 1355-től 1575-ig 67 darab volt.

Az európai többi országok levéltáiról nem volt mód kutfő-munkákat találni.

A levéltárak középkori és újabb időbeli állapotának ezen általános rajza után szólnom kell néhány szót azok bel-tartalmáról, természetéről és rendeltetéséről.

XIII.

A levéltárak különbözőése, tulajdonosaik, rendeltetésük s tárgyaik szerint.

A levéltáraknak, azok természete és rendeltetése szerint, minden országban különböző elnevezései voltak. Az uralkodók jog- és birtokügyeit illető iratok levéltára az uralkodóház, azok és országaik közötti jogviszonyokat együtt illetőké országos vagy állami, a királyt és koronát illető javaké koronai, fiscusi vagy kincstári, az ország egyes tartományait, nemzeteit, testületeit illetők tartományi, nemzeti, testületi, az igazságszolgáltatást és közkormányzatot illető ügyiratok levéltára, cancellári, törvényes és politikai-igazgatási, az egyházakat, szerzeteket, rendeket és papságokat illetők pápai-egyházi, érseki, püspöki, káptalani, konventi stb. a városokat és köztörvényhatóságokat illetők városi és megyei vagy széki, az egyesületeket, czéheket, nemzetségeket illetők egyesületi, czéh- és nemzetségi levéltáraknak nevezettek és neveztetnek ma is. Német tudósok és írók a közigazgatási és törvényszéki folyó-ügyi levéltárakat lajstromozási hivataloknak, — Registratur — nevezik, azok levéltár-voltát tagadják s mintegy általános elvül akarják érvényesíteni e fogalommeghatározást. De ez — nézetem szerint — helytelen. Egyik épen olyan levéltár, mint a másik; a lajstromozás csak egy kezelési ág minden levéltárban, t. i. az, midőn a beérkezett oklevelekből és iratokból — olykor annak alaki leírásával — kivonat készül, levéltári jegyzékbe vétetik, az ellenőrizési könyvekbe s illető szakosztályába besoroztatik. A Registratura tehát része a levéltári hivatalnak, mint a lajstromozás a levéltári kezelésnek. E kezelést mindenféle levéltárban meg kellvén tenni: következik, hogy Registratura is minden levéltárban van és hogy ezt amazzal fölcserélni s egyiket a másik helyett kizáró értelemben használni nem lehet.

A levéltárak tárgyait teszik: az uralkodók és népeik, vagy a szomszéd uralkodók és népek egymásközötti állami és nemzetközi szerződések, uralkodó-választási, koronázási, trónkövetkezési, házassági, gyámsági vagy az államformát meghatá-

rozó oklevelek, pactum conventumok, pragmatica sanctiók, az uralkodók vagy a korona és ország birtokairól, uradalmairól, államjövendelmeiről, hadizenes- és békekötésről, országos adókról és az ország védelméről szóló iratok, külföldi országok irományaival való levelezések, az ország különböző népeinek egymásközötti viszonyait szabályozó adatok, az országnak vagy az uralkodó-háznak, az országos rendeknek, egyházaknak, egyházi rendeknek, testületeknek tett hűbéri, jószágadó-mányozási, czim-, rang- és hivataladási, kiváltsági, mentességi, szabadalmi, czéh- és mindenféle kegylevelek, régi századokból való hűbéri adó- és földkönyvek, népszámlálási adatok, határjárásai s megigazitási irományok és térképek stb. Mindezeket, tekintet nélkül azok pergamen vagy papír anyagára, a VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. és későbbi századokban kelési korra, sőt olykor azok tárgyára is, az érintett különböző természetű levéltárakba több-kevesebb, ilyen vagy amolyan renddel elhelyezték. De ez elkülönített állapot oly megbízhatatlan s annyira nem volt következetes, hogy szenvedélyes kutatók gyakran egészen más levéltárban találták fel a legbecesebb államiratokat, mint a hol helyes osztály-rendjök szerint lenniök kell vala. A minden országot, az uralkodó-házakat, népeket és nemzeteket ért nagy változások, az uralkodási formák sűrű cseréi, a birodalmak új csoportosulása, belháboru és külellenség, tűz és víz, hódítás és rablás, a levéltárak okleveleit és irományait annyira szerteszét szórta a népek között, annyira megváltoztatta, olykor megsemmisítette, hogy az európai országoknak mai levéltárait azoknak a francia nagy forradalom előtti állapotával hasonlítva össze, a különbség bámulatunkat költi fel. Látjuk, hogy minden nép multja irott emlékei közül gyakran a legfontosabbak hiányoznak, vagy ha benn vannak is az országbau, egyszerű városok, békés életű papi szerzetek gondjaira bizott levéltárakban talátnak fel, hová azokat futni kényszerült országnagyok vagy levéltárörök elővigyázata rejtette el; mások győztes uralkodók országaiba vitettek; meg másokat külfejedelmi udvarok levéltáraiban találnak fel, hová azokat követek vagy hazai régiségárusok, elszegényedett tudósok vagy elhalt gyűjtők örökösei, idegen hadvezérek s néha kegykereső honfiak pénzszojja vagy áru-

lása juttaták. Sokszor pedig háboru, békekötés, nemzetközi szerződések folytán egész országok levéltárai olvadtak bele más országok levéltáraiba. Így olvadt be Irland és Scotia levéltárainak egy része az angol államlevéltárba, a németországi kisebb országok levéltárainak államérdekű iratai a német császáriba; így vitettek el I. Napoleon alatt 1810. Párisba a Vatican, Piemont, Hollandia és Spanyolország levéltárai s később 1815—16-ban ismét vissza eredeti helyökre, 1802-ben Velence és Toscana levéltára Bécsbe s 1867-ben ismét vissza az olaszok egyesült hazájába; így volt a bécsi cs. kir. titkos levéltárban századokon át a római császári, hollandia-belgiumi, lombard-velencei levéltár, így lön oda egybegyűjtve Magyar- és Erdélyország levéltárainak igen tetemes része, de az előbbieket ismét eredeti rendeltetésök helyére juttattak.

Valóban a levéltárak okleveleit folyó pénzként látjuk országszerte vándorolni. Sokszor mint a fecske és gölya vagy a darvak bucsuzódó serge zordon telü országokból szelid éghajlat alá költöznek: úgy hagyják el multjokról megfelekedett nemzetek honát az oklevelek, jobb urat keresve, kik őket megbecsülni s megőrizni tudják; máskor érdekeikre éber, miveltségben előhaladottabb, a tudás erkölcsi értékét értőbb népek mivelődési vagy hatalmi fölényükkel kerítik birtokukba a rövidlátók és gyöngébbek jól nem őrzött irat-kincseit, legdrágább jogaik, néha létök alapjait.

Nekem úgy tetszik, hogy az európai levéltárak ügye a középkorban alig lépett a csecsemőkörbe, a nyomtatás föltalálása és reformatio után serdülni kezdett; majd látni fogjuk, mint növeli a francia nagy forradalom romboló hatalma ifjává s e század első felében a saját létbiztosítás és terjedő általános miveltség mikép tette át azt érett férfi korba. El lehet mondani, hogy mint az emberi igyekezet és tudás minden ágában, úgy a levéltárismeretben is csak nem rég találták el a népek a biztos útát, a helyes sorrendmegállapítás és czélszerű elrendezés módját, a mi előadásomban hátrább tűzeten tárgyalva lesz. A ki e tárgyat tanulmányozza, egy lélekemelő tényt fog minden nemzet ezzel foglalkozó tudósainál constatálva látni, azt t. i. hogy a művelt nagy nemzetekben

multjok írott emlékeinek tisztelete mintha egyszerre gyult volna új lángra, egy mindeniknek, valamennyien az egyeseknek adták meg az erkölcsi lökést s a jó példát, versenyezve sietkeztek az ősök még fenlevő oklevélkincseit diszes államlevéltárakba helyeztetni, s ott ereklyeként őriztetvén, a nemzeti kegyeletet és történeti emlékezéseket a késő századok nemzedékeinek szívébe is átplántálni és megörökösíteni. Ez magasb nemzeti önérzet jele, szilárd ragaszkodás a multhoz, üdvös hatású visszatérés az ősök erkölcseinek cultusára, új jogczimben erős és tartós nemzeti, kifelé hatalmas befolyásu államéletre.

XIV.

A levéltárak fontossága nálunk általános szempontból véve.

Teljesen parlagban, megmiveletlenül állván még nálunk a levéltáriróadalom mezeje és így ismétléssel vádoltatástól nem tarthatván: úgy vélem, nem lesz fölösleges és haszon nélküli néhány szót szólnom szintén általánosságban a levéltárak becséről, azok közkormányzati és tudományi céljáról különösen és végre azon szolgálatokról, melyeket azok a jelennek és jövőnek tenni hivatva vannak.

A közlevéltárakat — mint láttuk — szentnek tartották az ó-kori népek, mert szentség az — úgy hívék — a mit tisztelni s hiven megóvni kell, de bántani és tudatlanságból, könnyelműségből vagy magánérdekért idegen birtokba juttatni nem szabad, a mi a jog és birtok öre, az igazság megvihatlan vára, a minnek értéke örök s a fejedelmi házak és népek életfájának gyökerei nyugosznak bennök. A közlevéltárak kincses tárházai az emberi munkásság azon maradandó emlékeinek, melyek az idő iszapos árából jó vagy rossz természetüknél fogva menekültek ki; hol az elfolyó és megújuló századok, a kihalt és születő embertyomok szép és nem szép tettei vannak följegyezve, kis és nagy alkotásaik örökítve, küzdve és szenvedve, köny és öröm között eltelt életök folyama halhatatlanítva. Ott látjuk egymás mellett csöndesen nyugvó iratesomókban az erényt és bünt, a hazáért mindent merő önfeláldozást és a saját érdeknek mindent feláldozó önzést.

Megható érzés, látni az örökkévalóság útján, békés egyetértésben a jó és rossz elvét, az igazság és álnokság képviselőit, ez életökben egymással folyvást viszongott feleket! Oda van sokszor századokig eltemetve az igazért küzdő jog: látjuk ki temette el, olvassuk elméje gonosz gondolatait, megtudjuk a bűndíj s példájával intjük a késő maradékot a szép és jó útjának el nem hagyására. Ott van elfeledve sok vértanui név, míg az erőszak győzedelmeskedik, a hitszegés magas polczra jut s hivatását, a nemzet szükségét és a kor nagy kérdéseit nem értő nemzedék intézi a bizó nép és ország sorsát. De a levéltárak egyszersmind azon hely is, honnan a történetírás, Schillerként — a legfőbb világi ítélőszék — ha későn is, de okvetlenül elékeresi azok neveit, kiket hizelgés és ámulás tett nagyokká, adva nekik díjul czimet s rangot, kik árvák és özvegyek vagyonából gazdagodtak meg, kiket mások érdeme, esze s hazafiúi szíveleget emelt föl; elékeresi az alattomosan végrehajtott, a törvény őrszemei elől elrejtett vétkeket, letépve a végrehajtók titokrejtő fátyolát s bitorlott koszoruít; valamint ugyan a történetírás nem egyszer az igaz ügyek bajnokait napfényre jött új adatok nyomán sirjokból föltámasztja s igazukat érvényre juttatva, emlékezetöket megszenteli.

Fontosak a levéltárak az alkotmány és közkormányzat tekintetében, mintegy tükörben mutatván föl eredményeiben az elsőt, valamint a különböző kormányrendszerek alkotóinak politikai céljait és a végrehajtó közegek közérzületét. Egy alkotmányt és kormányrendszert, ha vajjon az aristocratiai-e vagy demokratiai, szabadelvü vagy absolut irányu, személyes felelősségen alapul vagy collegialis, centralizáló vagy autonomus jellegü-e? levéltárra tett törvényeiből és rendeleteiből meghatározhatni, valamint a levéltárak arról is fölvilágosítást adnak, a mi más úton sehogy meg nem tudható, mert a hivatalirodák titkos szövdésü labyrinthjében a nemzet szemei elől örökre elrejtve maradnának, ha t. i. hazaszerető s az igazság és közjó érzetével bir-e, az alkotmányhoz hű s lelkiismeretesen munkálkodva segíti-e elő a nép javát s a kormány tekintélyét a tisztviselői kar, mely az igazgatást közvetíti? vagy csak önérdékét s a mai nap hasznát nézi, a

holnappal és jövőre nem gondolva s tisztét gépiesen teljesítve? Pedig jó tudni az országnak, hogy a közigazgatási gépezet ezer meg ezer kis és nagy kereke mily irányban mozog, mily szolgálásokat és hasznot tesz magának és a közjónak.

A levéltárak mutatják meg: vajjon az egyéni belátásnak tért engedve, szabadon fejlődhetőleg, alkotmánya és saját szelleme és szükségei szerint kormányoztatik-e a nemzet, vagy chablon után, kényszerrel, más jellemű s miveltségi viszony népeknek készült s csak átültetett rendeletek által? A köziratok számterjedelme a levéltárakban csaknem biztos diagnózisra ennek, valamint annak is: erős-e vagy gyöngé valamely kormány. Erős kormánynál nem az irogatás és jegyzőkönyvi szám, de a megtett munka és jól végzett tény sok és a megelégedett honpolgárok száma nagy. Itt komoly lelkületű, közjószerető szakférfiak meggondolt gyorsasággal, meleg ügyérdekeltséggel végleg elintézik az ügyeket, míg gyöngé kormányzatban végtelenségig nő a szám, nyulik az ügytárgyalás. Alapos tanulmányozás helyett ismét és ismét kikérdeztetnek az alsóbb hivatalok, küldözgetik az iratokat hónapokig ideoda, az elintézés útját-módját, expedienst keresőleg, a mit az illető felsőbb tisztviselő fejéből és saját dologismeretéből kellene hogy vegyen. Ily módon a szám és irathalmaz nő, a dolog elintézése halad, a felek kára mind nagyobb lesz.

Elmondhatni, hogy a szerfözlötti sok szám vagy a tenni nem merő, lépni félénk kormányzásnak, a tétovázó, rosz közigazgatásnak jele, vagy az igen sokat kormányzás és kelletlen gyámkodás világos bizonyítéka. A gondviselésem alatti levéltárban szinte két század ügy számait állítottam össze s e számcsoportok maguk kézzelfoghatólag mutatják ki: mikor volt az ország szabad vagy nyögött absolutismus alatt? mikor volt erős és gyöngé kormánya, mikor önérzetes és buzgó, alkotmányhoz hív vagy hanyag, meghunyászkodó és törvényt nem tisztelő tisztikara?

A levéltárak tüntetik ki a közkormányzati vezérférfiak hivatottságát, munkaképességét és munkasikereit is. Szerencsétlen ország, melyet hivatlan, állomásaikra nem termett emberek kormányoznak. A közigazgatás sinlik alattuk, a közjöllét sorvad, a nép erőtelenedik. Nincsenek fentartó, regene-

ráló eszmék és intézmények, nincs helyes munkafelosztás és célbiztosító ellenőrzés. A gépezet kerekei, a különböző kormányzati erők nem összevágólag működnek, a kötelességek terhe a javalomhoz aránytalanul oszlik el. E tényt egész korszakok levéltári adatai constatálják, igen azt is, hogy a főtisztviselők munkája eredményeit nem egyszer mulják feljül az alatt állókéi: csak itt-ott van amazoknak nyoma, míg ezeké a fél levéltárt tölti meg. És ebben a kormányokra és törvényhozó testekre nézve rejlik hasznosítható sőt hasznosítandó tanúság, a mi a levéltárak fontosságát egészen új oldalról bizonyítja.

A levéltárak a kormányzás erkölcsi mivoltára is biztos pillantást engednek vetnünk: ha igazság és törvényesség-e az alapja? az alkotmány tekintélye uralkodik-e a társadalomban, vagy osztályi, személyi és politikai tekintetek? Szabad-e a férfiui meggyőződés kimondása, vagy a következetesség szájalom tárgya? Átalában létezik-e politikai morál? E téren a kutató majdnem minden időben sajnos eredményekre jut. Ezer oly esetnek emlékeit őrzik a levéltárak, midőn az alkotmány figyelmen kívül hagyatott — oly iratokat, melyek szembeszökő törvényszegést és a rendeletek meg nem tartását foglalják magukban, midőn a hozott határozatok és intézkedések által a jog elnyomatott, ügyveszélyeztető részrehajlás történt pártfogoltak javára, érdem és szakképesség mellőztett nem a közjó tekinteteiért, midőn a közérdeket háttérbe szorította a magán és pártérdek s eltévesztett kinevezések egész ügy-ágaknak évtizedekre megbénulását eredményezték, jóvátételten kárt okozva a közügynek. Pedig csak a törvény és közjó iránti föltétlen hódolat azon erkölcsi alap, melyen biztosan áll fenn kormány és haza s lehet egyedül boldog a nép.

A levéltárak tesznek arról is tanúságot: mint jár el az ország tisztviselő kara a tárgyak formai feldolgozásában. A ki e század első felének közhivatali, egyesületi és magán ügyleti levéltárait a mostaniakkal összehasonlítja, mind alaposág, mind külszin tekintetében hanyatlást fog látni. Ez korunk kalmár szellemének rontó hatása eredménye, mely kapzsiságra, hamarvaló, sok és könnyed dolgozásra ösztönzi

minden életpálya emberét, a tartalom és forma elhanyagolásával. Régen nem volt szokás három-négy hivatalt viselni, világosan tiltották a törvények. II. Endre király arany függő pecsétetes levele 30-ik czikke tiltja: »hogy a nádoron, horvát bánon, a király és királyné udvari biráján kívül bárki két hivatalt viseljen.« Ma a kötelességek egymásra halmozása polgári életünk egész mezején elszomorító jelekben nyilatkozik. Egy vészrejtő irány ez, mely csaknem útal, sőt csábítva vonz a kapzsiságra, előmozdítja a felületességet s napról-napra ritkábbá teszi a hivatalban és hivatalos munkásságban, templomban és tanszékeken, az egyesületeknél és irodalomban az alaposságra és formai szépségre törekvést.

Még csak lélektani és politikai-erkölcsi szempontból kívánom nézetni a levéltárakat. Kiváló érdekűek ezek a közelmúlt és jelenkori hatalom-birtoklók s általában a cselekvő nemzedék múlt élete megismerésére. A ki az 1830 és 1867. évek közötti országos köziratokba belenéz, bámulni fog azon sokféle pártirányon és párttörekvésen, nemzeti politikánkon és befolyásos egyénekkel történt azon nagy változásokon, mikén ők és a nemzet velök együtt keresztül mentek, a különböző tanokon és elméleteken, miket vélemény-rendszerré, iskolává fejlesztettek, a társadalmi és erkölcsi fogalmakon, a mik egykor törvények, később tiltott dolgok lettek, a bűnökön, mik az absolutismus szemében erények voltak, s az erényeken, melyeket az alkotmány reformja s opportunitási tekintetek kétes értékűvé bélyegeztek. Valóban Magyarország különböző kormányrendszerét, az uralkodó eszméket és pártokat s gyakran igen kitünő állásu férfiakat ugy látni, a mint a közlevéltári titkos és nyilvános adatok mutatják, idealistának kiabrándító, emberismerőnek és politikusnak tanuságos, igazságkutató előtt nem köznapi értékkel bíró foglalkozás!

Ki nem látta a fürge hangyaboly-mozgást hivatal, czim, a társadalmi előnyök és befolyás más üres küljelei után mindjárt 1848—49-ben, tehát a polgári egyenlőség, szabadság és testvériség ama dicsőített másfél éve után, sőt közelebbi alkotmányos életünkben is? Ki nem látta ez elszomorító jelenséget, a magasb kormánypolczok s dus fizetések után kapkodás kországát a maga törpeségében? Sok diszes helyen ülök

az absolutismus alkotmányellenes kormányrendszerét a következetlenség azon hűségével, a korábbi eskü és magasb nemzeti érdekek azon föláldozásával szolgálták, mint most nyájas simulással alkalmazkodnak a revivificált alkotmányhoz és szívöktől idegen parlamentarís kormányhoz. Ott őrzik a közírományok, az ő idő és viszonyok szerint változott nézeteiket, a sok apocryph politikai hitvallást, a lelkek és szívek, a jellemek és lények megváltozása soha el nem évülő bizonyítékait. De hála istennek! lehet látni ama levéltári adatokban olyakat is örökítve, kik az alkotmányos álláspontot és érzületet jó és rossz sorsban megőrizték, kik a hazához — vérünk e szent birtokához — ennek minden csapásai között hívek maradtak. . . . Van ok s vigasztaló adat közpályákon szolgált honfitársainkat tetteik után általában véve becsülni! Van jogalap sajnálni a bűneik szerencséjével kevélykedőket! S bár olykor bús sejtalem szállja is meg a mélyebben érzőt, hogy féltetni kell nemzetünket, de hazafi kötelesség remélni jövőjében, a jóban s jókban való örök hit és bizalom nem ingadozó erejével!

Igy fogva fel a közlevéltárat, azok alkotása és fentartása az államnak fő-fő kötelessége, az azokban való szolgálata a közerkölcsiség, a jó rend és tudomány érdekeinek szolgálata, a mi csak az előtt tetszhetik szellemölnök, a kibén nincs szellem, a ki azt gépies munkának tekinti; ellenben ismeretlen örömek forrásivá lesznek, mihelyt nemesb kötelességérzet visz oda s a lélek a levéltárakban a jól kormányzott társadalmi lét, a politikai és erkölcsi fejlődés eszközét, a nemzetnek szabadságra és önkormányzatra jogosultsága és képessége egyik föltételét, az ősi hagyományok és nemzeti erkölcsök, más szóval: a történetírás figyelmére, a nemzet oktatására méltó tettek örintézményét tekinti. Mert, a mint Huillard-Bréholles, a francia államlevéltárak egyik osztályfőnöke*) mondja: »bármik a levéltárakban levő iratok, mindenestre rég elmúlt idők emlékei azok, bizonyágtételei sok adott királyi szónak és esküvel pecsételt nemzet-ígéretnek. Midőn járok — ugymond ő — ez irattele csarnokokban, a halál és mulandóság csak tüneménynek tetszik előttem s magának a csöndnek rejtelmes beszédét vélem hallani. A hideg pergame-

*) Ez értekezés írása és megjelenése közt a jeles férfi elhalt

nek és a századok óta néma papirlapok, ezek a vén idő bölcs regélői elmondják nekem az általuk őrzött titkokat s így lát-szanak hozzám szólani : Uj kor embere! Hijába akarod megtagadni tőlünk vett örökségedet! A mivel te ma birsz, sok abból a miénk, sőt már-már te is mienk leszesz!« E szöveget hallhatja a levéltárakban mindaz, a ki, midőn azok küszöbét átlépi, a tudás szent szomját viszi magával, a ki nemzetének hosszú életére vágyik s szívét az igazság és hazája mult történetének szeretete melegíti.

Nekem is sokszor fájó gyönyör, de mindig enyhület forrása a levéltár, melynek őre vagyok. Elgondolom : az emberi sorsnak, hazánk politikai életének és közintézményeinek mily gyakori és nagy változását tükrözik vissza a nagy törvénytettek! A szinte évezredes oklevelek, a korona és hatalom különböző birtokosainak mily erős küzdelmeiről tanuskodnak! Királyi házak irtnak ki más királyi házakat, vagy tagjait megbénítva földönfutókká teszik! Az Árpádok utódai, Nagy Lajos és Mátyás királyi vére s három dicső erdélyi fejedelmi nemzetség végkép kiveszett az emberi nemből, és im más uralkodó-ház lép azonnal helyébe! Az ős magyar nemzetségek kihalnak s másokban ismét megújulnak! Uj népek frissítik fel honszerző s a csaták tüzeiben elveszett, sok helyütt kipusztult nemes fajunkat! A papság és vallás alá-sülyed, a zárdák ezernyi lakóit kibolygatja százados békéjéből a reformátio lázas zaja, s máglya és börtön, fővétel és számkivetés irtóztató dulásai után változott alakban ismét új erőre kap, ismét vezetője s regulatora lesz a megzavart társadalomnak. A tanulás és ismeretek szent szomja a zárdák-ból és templomokból kihat a sik pusztákra, be az ős erdők irtásai közé, el a zab- és burgonyatermő legárvább vidékek lakosaira. A polgári társaság átalakul, a civilisatio és humanismus elterjed, nemesi föld és úri jog régi parasztnak birtokává, közös népjoggá lesz. . . . És e bámulatos zaj és forgó változásai között az életnek, nemzetünk és hazánk megváltozva, megrendülve bár sokszor és erősen, de hála istennek! mégis fennáll, esdekelve fiaitól atyáik honszeretetét, erőt merítve a még ki nem halt ős erkölcsökből, támaszkodva viharedzett nemzeti alkotmányára, bizva azon szent küldetésben, mely őt

Ázsia pusztáiról s a Kaspi tenger partjairól a hármashegy és négy folyam közé, ez áldott Kánaán-földre hozta, s melyet neki — mint erre a földgömb ezen táján egyedül hivatottnak — ezután is teljesítenie kell, mint dicsően teljesítette egy évezred óta! Igen! Vagy ez lesz, ennek kell lenni, vagy — a mint nemzeti jósunk megírta . . . »*jöni fog egy nagyszerű halál, hol a temetkezés fölött egy ország vérben áll. . . .*«

Nemzetünk e földön való viszontagságteljes hosszú életének s az arról tanuskodó közlevéltárak fontosságának ezen elgondolása fölemelő s vigasztalhatja mindazokat, kiknek életföladata e drága birtoknak hív megőrzése. Rájok egy szent vagyon van bízva, a nemzeti lét s fönmaradás féltett kincse, s már ez magában megtisztelő; igénytelen helyzetökben birják a hazai történelem első forrásait, birják a gondolkozás és meggyőződés szabadságát; ők belső érzések és akaratjuk ellen valót akarni és tenni nem kényszeríthetnek . . . míg a tanácskozási termekben, a zöld asztalok mellett ülök, a küzdő sorok élén állók, az uralkodó iránynak, a felsőbb akaratoknak, a közjog és közügy érdekei ellenére, sőt kárára sokszor meghajolni kényszerülnek. És van valami vigasztaló abban, midőn a századok megőrzött emlékei tanusítják, s egy Pray és Fejér, egy Horváth István és a két Kováchich példája meggyőz bennünket arról, hogy ugyanazon pálya munkásai között, a külső helyzetben levő muló különbséget a megtett munka soha el nem muló eredményei nemcsak kiegyenlítik, de a midőn fensőbb rangfokuak életének és hatásának a sir a határa: azoké, a kik szűk szolgálati körükön túl mint egyszersmind a magasb tudás képviselői, az igazságot keresték, s a nemzet szellemi életének szolgálatában is állottak, munkáságuk avval füződvn össze, avval lesz örök életök.

XV.

A levéltárak fontossága különösen három tekintetben.

A levéltáraknak általános szempontból és elméleti oldalról való eme vizsgálatából különösen három gyakorlati eredmény tűnik elő t. i. ama nagy fontosságú szolgálat, mit azok az ott őrzött iratokkal — föltéve, hogy alkalmas helyen,

értelmes felügyelet alatt, czélszerűen vannak rendezve és használhatóvá téve — a közigazgatásnak, a nemzeti történetírásnak és államjognak tesznek.

Nézzük az elsőt — a közigazgatást.

Nemzetünk egész polgári élete rég elmúlt századok közzirományain s hagyományos szokásain nyugszik, miket a törvényhozás és közkormányzat idő teltével tovább fejlesztett, módosított, kiegészített, néha gyökeréig megváltoztatott. Birtok- és jogviszonyaink ezredévesek, keletkezésök nyomozása az őskor sötéteibe visz fel. Vallási és közoktatási intézményeink, egyházak, templomok és zárdák, a királyi köz- és jóltevői magán alapítványok különböző változásokat szenvedtek, a telő évszázadokkal mintegy kézről-kézre jártak, urat s birtokost cserélve. A legutóbbi időkben a magyar társadalom csaknem utolsó rétegéig átalakult. De ugyanaz maradt a haza földje, folyvást mi magyarok vagyunk annak szerző, államalapító és fenntartó törzsnépe. Ezen nevezetes kérdéseknek nyulnak föl gyökérszálai a távol multba. Száz oly eset fordul elő a törvényhozás, közkormányzat és igazságszolgáltatás mezején, mely századok előtti tényeken, azok iránt később költ törvényeken, okleveleken, más közhiteleségű irományon vagy hazai szokáson alapul. Lelkiismeretes törvényhozó, kormányférfi és bíró nem alkothat új törvényt, nem határozhatja el ezeket, nem ítélhet felőlük csak külföldi minták és elmélet alapján, nem a felek előadásán nyugvó mai napi tényállásból — okvetlenül tanulmányoznia kell azt, a mi régen volt, igen a mult adatait, a kormány kezénél s a közlevéltárakban levő okleveleket és más iratokat is. Sőt újabb időben előfordult kérdéseket és ügyeket sem fognak megelőző esetek, régi hasonló tárgyalások figyelembevétel nélkül helyesen elintézhetni. Jaj azon polgári társaságnak melynek törvényhozói, a régi törvényekről megfélemedezve, idegen népnek új intézményei eléggé meg nem fontolt átültetésével azok könnyelmű utánozóivá válnak. Olyan ez, mint midőn az élőfát gyökeréről levágva, a törzs életét egyszerre megszakítják. Elszakadni egy népnek atyáinak törvényei s ősi intézményei életfájától haza elleni bűn és öngyilkosság. Hűtelen lett önmagához az a nemzet, melynek kebelében az

előjárók és bírák a multa nem tekintve, a levéltárak adataival nem gondolva, [a *sic volo sic jubeo, stat pro ratione voluntas* — átkos elyet vagy más népek példáját bírálatlanul követik s minden polgári ügyesetre tetszés szerinti új határozatot s más meg más törvényeket hoznak. A legfőbb törvényeknek a polgárok lelkébe kell beírva lenniök, ezt mondta egy alkalommal Észak-Amerika legelső elnöke. A sok új törvény a történetből bebizonyíthatólag a társadalom betegesvoltára mutat. Azért van alkotmányunk, azért vannak megírva a korábbi időkbeli kormányok és ítélőszékek fontos ügyekben írásba foglalt nézetei, határozatai és ítéletei, hogy a mik a nemzet geniuszához illenek, törvényen és szokáson alapulnak s ma is igazságot foglalnak magukban, az utódok tartsák meg. E nélkül nem lett volna szükség levéltárakra, nem írták volna meg s nem tették volna le azokba a törvényt és köziratokat. A nemzet panaszára, sőt közmegrovásra méltó az a törvényhozó, kormányférfi és bíró, a ki röstellli a levéltárak adataiba belenézni, a ki azt sem tudja: hol vannak, minő állapotban vannak, mit foglalnak magukban a levéltárak, hanem az elébe jött ügyekben azok multja ismerése, a kérdések ügyirati alapos fölszerelése és tanulmányozása nélkül határoz, rendeletet bocsát ki s törvényt készít. Ily társadalomban nincs teljes személy- és jogbiztonság, szeszélynek, egyéni jóakaratnak van kitéve nem egyszer vagyon és becsület. Multjával ennyire nem gondoló nemzet el van készülve arra, hogy egyedisége megszűnjék s más nemzetbe olvadjon bele, el, hogy önszerezte halállal haljon meg. Itt élni többé nem is kívánatos, itt nincs önczélú lét, megszűnt az önálló kulturai missio, haldoklik a nemzeti öntudat. Nem így tesz a miveltség által hatalmas s jóllétét önbölcsességének köszönő brit nemzet. Az ő államlevéltárában egybegyűjtve, hiv őrizet alatt, figyelmes tanulmány tárgyát teszi minden legkisebb iratempléke a rég mult időnek, a mi az ország politikai, polgári, vallási, társadalmi és erkölcsi életére vonatkozik, valamint a törvénykezésügyi gyűjteményosztályok is magukban foglalják az angol királyi udvarnak — a mi a magyar curiával egyidejű és egy jogkörű volt — s a későbbi királyi törvényezőszékeknek törvényen és a nemzet szokásain alapuló minden

fontos határozatait a legrégibb kortól mai napig. A brit nemzet *Magna Charta*-ja a magyar arany bullánál hét évvel régebb s ő ma is tiszteletben tartja. A *Habeas Corpus acta*-t kormányférfinak és birónak alap törvényül kell tekinteni elhatározásaiban és ítéleteiben mindenütt, a hol a föld gömbén angol állampolgár él. Ezért sérthetlen az angol személye, ezért szent házi tűzhelye Aphganistanban úgy mint Londonban, Chinában úgy mint Európában . . . Smivé lett a mi hírneves arany bullánk kötelező, személy- és tulajdonvédő ereje, mi volt az régebben a Zrinyi Péter, Nádasdy és gróf Bethlen Miklós elitéltetésekor? mi volt az absolut kormányrendszer korszakaiban mindig s csak egy pár évtized előtt is? Hová lett, kit kötött meg Verbóczy 1-ae 9-nusának törvényereje? Értékvesztett papir foszlánynyá lett mindenik, melynek becsét roszul értelmezett s viszonyainkhoz nem illő közszabadsági elvek miatt senki nem ismeri, melyet a hatalom, a mikor tetszik akkor mellőz, a melynek tiszteletet se nem adnak, se nem követelnek. Tanuljon a magyar ama nagy néptől hűséget multja irott garantiái és jogintézményei iránt!

A másik nagy szolgálatot a jól rendezett levéltárak a történetírásnak teszik.

A magyar történetírás nagy ideig hagyományos elbeszéléseken vagy egyéni tudáson alapult. Legendaszerzők, krónikások, naplóírók előadásait a névtelen jegyző, Kézai, Thuróczi, Bonfini, Istvánfi és mások az anyaországban, Miles és Brutus, Szamosközy és Szalárdi, a Bethlenek és Cserey, Lakatos és Fasching és még sokan Erdélyben saját tudásaikkal és hallomásaikkal kiegészítették s ha levéltárakból használtak is adatokat, forrásukat nem nevezték meg az akkori történetírási irány s levéltári titoktartási rendszer miatt. A fejedelmi levéltárak használásához csak különös pártfogással lehetett jutni s e szerencsében csak a királyi és fejedelmi történetírók részesültek: mint Bonfini és Brutus, Forgách és Bőjthi, Bethlen Farkas és Szalárdi; hogy később Kováchich és Engel, Fejér és Jászay, Benkő és Jernei is bemehettek, ez különös kivételes kedvezmény volt. Az irott forrás-gyűjtemények és levéltári adatok használására ez előtt kevés történetírónk fordított időt. Ha megkérdezhetnők az egygyé

lett két testvér ország elhalt közlevéltárnokait s a bécsi cs. titkos levéltár őreit, bizonyosságot fognának tenni arról, hogy nem egy, a ki történeti munkákat irt, e levéltárak csak egy királyi könyvébe sem tekintett bele, nem látták a trónörök-lési iratokat, a két ország *pragmatica sanctióját*, az adományozások és birtokba igtatások könyveit, az országgyűlések és vármegyék eredeti irományait, a rendszeres bizottsági munkálatokat, állam- és nemzetközi szerződéseket, békekötéseket, a fejedelmi biztosításokat — *Assecuratorium Diploma* — és a nemzet hűségi esküit, az ország törvényes birtoklására, határaitra, nemzetgazdasági, kereskedelmi és iparérdekeire vonatkozó, ott századok óta felhalmozott adatokat; nem fejtették fel a nemzet előtt elég kimerítően az ő magyar alkotmányon 1687-ben, 1723-ban, 1741- és 1791-ben a magyar királyi szék betöltésére és a trónkövetkezésre nézve tett gyökeres változtatásokat, s nem kivált félve őrzött részleteit ama nagy és hosszas küzdelemnek, melyre Magyarország törvényes önállása, nemzeti alapon nyugvó alkotmánya, hit- és lelkiismereti szabadsága szent birtokáért az uralkodó-ház Lajthán-tuli kormányával századok óta kényszerítve volt. S még is ama történeti művek a jelen korig le vannak hozva. A gondviselésem alatti levéltárt hozom fel például. Erdély történetét 1690 óta csak abból lehet megírni. E történetet több ezer iskolamester és tanár tanítja egész Magyarországon, tehát meg kell írva lenni; és e levéltárban 20 év óta történetíró alig jegyzett vagy dolgozott öt-hat. A kik korábban megírták, azok ritkán használták fel ez adatokat, az új átdolgozók pedig azok nyomán járnak, a forrásokat nem tanulmányozzák, a tanító tanárok a régi ismereteket nem egészítik ki, nem bővítik a telő idő ismereteivel. Az ily történetírást *pragmaticusnak*, az ily történetírást épületesnek mondani nem lehet. A nemzet életének nem hű képe az, a mi a múlt emlékeit őrző közlevéltárak használása nélkül készül s annak lényeges ágazatait teljesen érintetlenül hagyja. Csak néhány év óta indult meg történetírásunk érdekében a »*Történelmi-Társulat*« által egy áldott sikerű országos mozgalom az egykoru írásbeli kutatók s eredeti oklevelek és iratok föl kutatása s közrebocsátása vagy legalább hollétök bő ismertetése által.

Ennél üdvösebb eszme irodalmunkban e század folytán föl nem merült. E mozgalom eredményétől várja s méltán várhatja az ország a magyar történet még ismeretlen anyagai felfödözését, történetünknek egészen új alapokon nyugvó hiteles és teljes megalkotását; mely czél elérésére a közlevéltárak őszpontosítása, új elhelyezése s tudományos rendezése okvetlenül szükséges. De erről tüzetesen hátrább.

Ugy van, a levéltárak élőforrásai a történetírásnak, melyből erőt merít a hazaszeretet, bátorságot kitartó küzdelemre a szabadság barátja, reményt a jövő iránt az igazáért lelkesülő nemzet. A levéltárak ama bűvös lámpák a haza tudósainak kezében, melyek világánál ezeréves pergamenek elmosult vonásiból olvassák ki a nagy emberek nagy tetteit, az ódonság halavány színe s olykor penész által befogott viasz-táblák s láncz-kapsu foliánsok és kegyeletébresztő misalék oldaljegyzeteiből vagy régi könyvek táblákká darabolt ivaiból s papirtakaróul használt hárttyákról betüzik ki azon hazafiak neveit, kiknek agyában nagy gondolatok születtek, kik a hazának bölcs törvényeket hoztak, határait diadalmas fegyverrel védték, küljebb terjesztették s a nemzetnek vitézi hirt-nevet szereztek, kik érette nagy áldozatokat hoztak — földi javaikat, szeretteiket vagy épen önmagukat áldozva föl. A levéltárak őrizték meg a történetírás számára Szent István államalkotó bölcsességét, Mátyás hatalmas lelke hatalmas műveit, Zrínyi Miklós és Kemény Simon hősie halálát, Pázmán és Bethlen Gábor korszakalkotó életét, a munkás hon-szeretetben örök példányul szolgáló Széchenyi István nevét s kétségbeesésig fokozódott honfájdalmát. Mint az archaeologus már-már porladozó csontokból, tört fegyverek- s ékszer-ekből vagy összeillesztett iratos kómaradványokból állapítja meg olykor az emberiség ideálivá lett nagy emberek nevét: ugy szedi össze a történetíró a levéltárak szétzüllött leveleiből a történet azon nagy alakjait, melyek büszkeségei saját népöknek s nevöket a világ tiszteli. Ily történet költ a nép szívében a haza földéhez és önvéréhez kiírthatlan ragaszkodást, ez tanítja meg őt a honfiu erényekben ősei nyomdokain jární, így lesz a történetírás — Cicero szavakint — az élet oktató mesterévé.

Nem kisebb szolgálatot tesznek a levéltárak a nemzetnek államjogi tekintetben is.

A magyar királyság és állam létezése immár szinte ezredéves, nem képzeleti, nem is csak törvénykönyveinkben és a történetben létező, de teljesen positiv és politikailag létező élet-tény. Ezt más nem ignorálhatja, nekünk pedig ignorálni, félni következményeitől vagy lemondani azokról, sehol és soha épen úgy nem szabad, mint az innen folyó következményeknek igen tágas határt szabni. Az államhatalom mindkét tényezője által alkotmányosan hozott egyetlen törvényünk sincs, melynél fogva e tényt kétségbehozni lehetne. Csak ez állam megalakulása, növekedése vagy kisebbedése, alávett és kapcsolt országainak az anyaországhoz, a honfoglaláskor meghódított és később beköltözött népeknek a honszerző és államalkotó törzsnemzethez való különböző időbeli viszonya, uralkodó-házainak a századok szokása s más népek alkotmányainak ránk gyakorolt hatása szerint ily vagy amolyan módon választása, a népfőnségi jogoknak az uralkodó és nép között miképen megosztása, a törvényhozási jognak hogy és kik által gyakorlása, végre a Lajthán-tuli országokhoz s a mostani uralkodó-házhoz való viszonyunk, ezek azon alkotmányi pontok és állampolitikai kérdések, melyekre nézve Magyarország a király és nemzet között, vagy a királynak mint császárnak más népei és mi közöttünk, sőt saját kebelünkben is lehettek s voltak is egyben-másban nézetkülönbségek és egymással ellentétes pártok. Ez magában a mérséklet határi közt maradván nem baj, ez szabad nemzet-létünkéből következik s érdeklődésünket és fajunk politikai életerejét tanúsítja. Hogy mily alakuláson és fejlődésen mentek át e viszonyok, miként jöttek a mai törvényesen rendezett közjogi állapotba, tökéletes-e az, vagy még tökéletesbithető, a ma vagy holnap rá alkalmas pillanat-e, vagy feszegetése egyáltalában káros? mindez lehet kérdés, tán vita tárgya is, de az alkatrészeivel törvényesen egyesült Magyarország önjogu alkotmányos állam-léte nem!

S mi van hivatva e nagy kérdésekben dönteni? Vajjon a nemzeti öntudalom magára elég-e? Nem, mert ez egy testetlen, elvont képzet, tetszés szerint összeállított tényeken

épülő jogfogalom, mit realis bizonyítékul elfogadni nem lehet; mert evvel szemben az ellennézetü pártfél is saját tudalmára hivatkozhatnak, s így vitázók lennének, de bíró nem, vitakérdés igen, de formailag bebizonyított tényálladék nem. Vagy tán a történetírást illeti az ezekben való döntő ítélési jog s ítélet-képesség? Nem, mert a megírt történet physikai egyén műve és ténye, itt pedig erkölcsi egyén természetével bíró felekről van szó, t. i. szó van az államról és fejedelemről, a korona és nemzet s ennek egyes tagjai, a különböző ajku nép jogairól, az államhatalmak megosztása és alkotmányos gyakorlása jogmértékéről és módozatairól, sőt a velünk törvényesen szövetkezett más népekkel s országokkal való közjogi viszonyainkról. Az állam bármily kitünő polgárának — legyen bár egy világhírű író és államférfi is az — eldöntése alá adni e nagy kérdéseket nem lehet. Ez már eszmében helytelen, jogfogalmilag fonák, gyakorlatban czélttévesztő, általában illetéktelen eljárás lenne. A politikus és történetíró tájékozást nyújthat, a jogviszonyok szálait összeszedheti, a tényállást megállapíthatja, egy bizonyos vélemény vagy tán közvélemény alkotására befolyhat, mint a Bánát és Szerbvajdaság, Fiume és Horvátország, Erdély uniója és a *pragmatica sanctio*, a nemzetiségek és a magyar törzs-nemzet igaz jogairól 1861. és azután írt nagybecsű művekkel történt; de az ítélelhozás, a döntés, a jogmegállapítás mint legmagasb államhatalmi jog nem esik magán író jogkörébe; mert a könyv nem okirat, egy tudós nem parlament s egyéni nézet nem parlamenti megállapodás. Jogkérdésben írott történet alapján itélni jogállamban nem lehet, legalább nem szokás. Mi adhat tehát felvilágosítást s döntő érveket és adatokat a nagy államkérdésekben? A közlevéltárak, és csak egyedül ezek, s adhatnának kiváltképen egy teljes magyar államlevéltár eredeti oklevelei.

De, kérdem, minők s hol vannak e levéltárak? Hol van főleg a magyar államé? Minden művelt államnak van már Európában csaknem bölcsei életénél kezdődő s mai napig lejevő oklevelekből és köziratokból összealkotott, tudományosan rendezett s tudományosan képzett férfiak által szentségként őrzött államlevéltára. Innen veszik államügyeikben jogvédő érveiket s fegyveröket a kormányok, melyeket a levéltárak fel-

ügyelői, mint arra képzett szakemberek, kívánt terjedelemben és alakban képesek és szoktak rendelkezésre bocsátani... S van-e nemzetünknek ilyen?

XVI.

Volt-e Magyar- és Erdélyországnak hajdan országos levéltára?

E kérdésre való feleletadással az általános fejtegetés teréről Magyarország specialis levéltárügyére térek át, párhuzamosan tárgyalva az 1848-ig külön politikai életü Erdély levéltári viszonyait is.

Nyomozunk után elsőben is annak: van-e ma valahol magyar királyi vagy állami levéltár, ugy, mint van magyar királyság és magyar állam?

A magyar állam és nemzet testvér jogfelese a magyar király és korona. A magyar vezéri méltóságot s később királyi tisztet és koronát háromszáz évnél tovább viselték az Árpád-, nem épen egy századig az Anjou-, százötven évig a vegyes házakból való magyar királyok, 1526, illetőleg 1540 óta viselik a felséges habsburg-lotharingiai, ma osztrák császári uralkodó-házból való királyok; közben százötvenévig a kétfelé vált ország erdélyi részében választott erdélyi fejedelmek uralkodtak, koronás fejedelmi süveget viselve. Kérdem: akár egyik, akár a másik félnek, akár királyainknak s fejedelmeinknek, akár a királyi és fejedelmi országnak és államnak van-e a hajdankorból fenmaradt levéltára? A szomorú felelet rá: nincs. Mátyás király halála, a mohácsi vértanú, 1687 és 1688 mindkettőt eltemette. Nincsen a királyoknak; pedig már II. Endre 1222-ki 31. t. cikke, ezen király aranyfüggő pecsétű szabadságlevelének — Aurea bulla — negyedik példányát a *királynál* rendelte letétetni — *quartum exemplar reservetur apud Regem* — mondja a törvény. Thuróczy és Bonfini írják, Kováchich József Miklós oklevéllel támogatja ama tényt, hogy IV. Béla királyunk hozta be Magyarországon a magán ügyek írásban való elintézését. »Magyarország méltóságos királya — így szól az oklevél — gondolóra vevén s jövőre elhatározván, hogy a mely ügy felséges személye előtt tárgyalatik és intéztetik el, nyoma ne menjen ve-

szendőbe; ezért szükségesnek látta, hogy előtte tárgyalt minden ügy irás tanusításával erősítsék meg, a mint ez a római udvarnál és császárságban is történik. Ez 1181-től 1267-ig tartott — írja ugyan Kováchich — ekkor töröltetvén el a 10. t. cz. által, mely rendeli: »hogy ezentul a nemesek ügye irásbeli kérvények nélkül — tehát szóbelileg — intéztessék el.«¹⁾ Ugyan Kováchich írja, hogy az ős hajdankorban a magyar királyoknak *kápolnája*, annak külön ispánja volt — Comes Capellae Regiae —²⁾ a ki hivatalos kiadványokat készített, hihetően — jegyzi meg az író — a tárnokmesteri házak leveleiből³⁾, én pedig azt hiszem, a *királyi levéltárban* levőkből, a hol kezdetben a korona, a királyi clenodiumok, drága fegyverek is voltak, s a hová *országos és a király előtt elhatározott fontosabb ügyekből is kerülhettek irományok*.

Azonban ennél bizonyosabb Fejér György tudósítása, a ki 1377-ből egy eredeti oklevelet közöl, mely tisztán mutatja, hogy a magyar királynak külön levéltára volt. »Miklós mester — így szól az — székesfejérvári kanonok és dékán az odavaló káptalan nevében kérte Lajos királyt, hogy azon pápai bullát, melylyel IV. Incze megerősítette IV. Béla királynak a székesfejérvári barátok részére adott azon kedvezményét, hogy ámbár a szerzetnek fogadalma az étkezés közben hallgatás, mindazáltal a hozzájuk mindenünnen egybegyülni szokott hospitalisok nagy sokasága tekintetéből, a szerzetnek megengedtetett, hogy főnöke ételközben a zárdatagok közül bárkivel, ugy szintén egyes zárdatag közvetlen szomszédjával étkezés alatt mérsékelt hangon beszélhessen, és a mely bullát a király a korábbi években Péter boszniai püspök kérésére átíratott volt: ezen átíratot *saját királyi levéltárából* — e Conservatorio Regio — kerestetné elé s királyi okiratban adatná ki újból. A király hajlott a kérésre, említett *királyi levéltárban* a mondott átíratot fölkerestette, azt megtalálták,

¹⁾ Epicrisis Documentorum Diplomaticorum etc. Authore *Josepho Nic. Kovachich Senquiciensi* etc. Pesthini 1817. Előszó X. lap.

²⁾ Ugyanaz ugyanott. XII. lap.

³⁾ *Fejér, Georg.* Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus et Civilis Tom. XI. Vol. VII. Supplement. alterum 384—386. l. (A budai m. kir. udvari kamara levéltárában levő eredetiből.)

s most — így végződik az oklevél — 1377. márcz. 1. Visegrádon új átíratban ismét kiadatta. A királyi levéltár létezése tehát elvitázhatlan tény; de hogy mikor kezdődött? meddig tartott? hol szűnt meg s tartalma hová lett? senki sem tudja. Ez egy-két adat is úgy áll a magyar történetírás mezején, mint a felmagasuló torony a ködben uszó pusztán, mint sötét éjből kiragyogó csillag fénye. De van felséges uralkodó-házunknak Bécsben egy bő kincsű, tudományosan rendezett házi és császári államlevéltára, melyben mindazok az államszerződések, jog- és békekötések, törvények, hűségi esküiratok stb. eredetiben megvannak, melyeket az uralkodó-ház koronás tagjai, Frigyes és Miksa, I. Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, Zápolya János magyar királyokkal, mint a magyar koronának és nemzetnek képviselőivel, továbbá János Zsigmond, Báthori István és Zsigmond, Bocskai István, Báthori Gábor, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmekkel, 1685-ben Teleki Mihálylyal, 1688-ban ismét vele és általa az országgal, legutoljára pedig a fejedelmi székről lemondott II. Apafi Mihálylyal kötöttek. A magyar királyi házak közül tehát csak a most uralkodó felséges ház bírja s őrizteti saját házi és államlevéltárában országai, királyi és uralkodói joga minden eredeti írásban meglevő bizonyítékait.

De nem maradt fönn együtt sehol az erdélyi fejedelmek levéltára is, pedig hogy volt, a fejedelemség és állam létéből szükségképen következik. De világos adatok is vannak rá. Bethlen János, Apafi fejedelem b. titkos tanácsosa, egy ügyben megkérdezettvé a fejedelem által, az arra tartozó oklevélnek vele közlése mellett, feleletét írásban megtette s annak végén azt jegyzi meg: »hogy az általa visszaküldött levelet reserválhatni a „Conservatorium“-ban ¹⁾. Gr. Bánffy György pedig így ír az ifju Apafinak 1696-ban: »A fogarasi Urbariumokat, az országot illető „Conservatoria“ és „praefecturalis ládákat« vitesse az országgyűlés elébe ²⁾«. Ezek szerint az erdélyi fejedelmi titkos levéltár neve ez időben: »Conservato-

¹⁾ Török-Magyarokori Okmánytár, Ötödik kötet, 133. l.

²⁾ Liber Regius seculi prioris I. köt. 724—725 ll. a Magyar Történelmi Tár, XXI. köt. Az utolsó Apafi, 74 l.

rium» volt. Vajjon a fejedelemség kezdetében is így nevezték? adatok hiányában erre feleletet adni képes nem vagyok, valamint arra sem, hogy a fejedelmek körében tartatott-e ez mindig, vagy a gyulafejevári káptalan levéltárában? A fejedelmek neve alatt vitt királyi könyvek ma részint a gyulafejevári káptalan őrizete alatt vannak, részint a kolozsmostori konventben, részint a bécsi cs. államlevéltárban. A fejedelmek udvarában, külön *fejedelmi levéltárnak* nevezhető helyen kelt folyó ügyiratokat nem ismerünk. A Báthoriaknak maradt meg egy jegyzőkönyve, az ugynevezett *Protocollum Bathorianum*, de ez csak egy kötet ívalakban, csekély tudományi értékű s épen nem az, a mit neve gyanítat, nem a Báthori-házból való fejedelmek eredeti jegyzőkönyve, hanem a török portára irt s onnan vett levelek, számuk kétszáz körül van. Bocskai szövetsége a szultánnal s békekötései a római császárral Teleki Mihálynál voltak 1687-ben, egy részök a magyar országos levéltárban van. Bethlen Gábor levelezései és számos békekötései szintén Teleki Mihályhoz kerültek, más része az országos és a m. kir. udv. kamarai levéltárba; harmadik része előbb a fejérvári iskoláé, később az enyedié lett, onnan átmentek a kolozsvári ref. collegium könyvtárába, míg egy más része az utána következő fejedelmeknél maradt. Ma a legtöbb Bethlen-levéltári rész Gyula-Fejérváratt a gróf Batthyánykönyvtárban van, egy más jökora rész nem rég lett a Tunyogyűjteménynyel a pesti nemzeti muzeumé. A Rákóczyak levéltára romjai most kezdenek napfényre jöni Vörösváratt és más esaládi levéltárakból. Teleki Mihálynál is sok maradt. A magyar királyi udvari kamaránál szintén van. Az I. Apafi Mihály levéltáranak, a ki utolsó erdélyi fejedelem levén, megelőzőiről szükségképen rá kellett maradni, a mit Bethlen Farkas a történetirő és Teleki Mihály magukhoz nem vettek, különös története van, a mit előadok.

Midőn I. Apafi 1690. ápr. 15. meghalt, levéltárát az erdélyi rendek fiától nem követelték vissza azon okból, mert atyja után következési joggal erdélyi fejedelemmé volt választva, a török porta meg is erősítette, sőt Leopold császár és király is hitlevéllel biztosította az országot, hogy az ifju Apafit szintén megerősíti a fejedelemségben, ha ért korra jut.

Azonban ez nem történt meg, II. Apafi atyja halála után néhány évvel Bécsbe felhivatván, ott marasztatott s később a fejedelemséghez volt jogáról 14,000 forint évdijért s a római szent birodalombeli grófsági czimért lemondott; a birtokában volt fejedelmi evéltár az Apafi-nemzetségével együtt Nagy-Szebenben a Gotzmeister-féle házban ládába rakva maradt. Midőn elébb 1712. a választott fejedelem, később özvegye gróf Bethlen Kata meghalt, ingatlan javait báró Viechter Ignác erdélyi kamaraügyi igazgató rendeletéből egy kamarai biztos, az Apafi-birtokok felügyelője s egy fejevári káptalani levélkereső — Requisitor — leltározták és lajstromozták. A leltározott tárgyak közt volt egy nagy láda, melyben az Apafi-fejedelmi levelek voltak, mely láda 1725. márcz. 15. számbavétel és leltározás nélkül az említett igazgató rendeletéből lepecsételtetett. Azonban decz. 1. Antalfi János újonnan kinevezett erdélyi r. k. püspök és kormányszéki tanácsos, Köleséri Sámuel titkár és Gebhárd Lőrincz, mint az Apafi-birtokok igazgatója ezen ládában levő leveleket átvizsgálták, I. Apafinak a franczia és török udvarral folytatott levelezéseit külön választva, Bécsbe a cs. udvari titkos levéltárba küldötték, egyéb leveleket a megpecsételt többi ládáknak, saját pecséteiket is rányomva, az erdélyi kamara gondviselésé alá adták.

Később az erdélyi kir. kormányzék Kun Zsigmond titkárt és Alvinczi Gábor kormányszéki levéltárnokot küldötte ki biztosokul, a kik a Szebenben maradt Apafi-leveleket hivatalos zár alá teyék és lepecsételjék. Ez teljesült is oly módon, hogy a kir. kormányszéki biztosok pecséteiknek a kormányzék hire nélkül netalán felbontása, a kamaraügyi igazgató a lezárolásból a fiskusra következhető kár ellen tiltakoztak ¹⁾. 1726. a kir. kormányzék kérte a kamaraügyi igazgatóságot, hogy a pecsétet ama leveles ládákról vegye le, az országot illető közokleveleket tartás végett adja át a kormányszéki vagy fejevári káptalani levéltárba; de az felsőbb helyre tett iránta kérdést, honnan négy év mulva érkezett válasz, a mi

¹⁾ Az erről szóló iratokat láthatni az erdélyi királyi fiskus levéltárában. Fasc. a. f. Libr. 1. Cottus Albens Fasc. 11. Libr. 5.

útasítás volt arra, hogy az iratokat a kamara tovább is tartsa magánál. 1731. ismét felirt a kamara, tudósítván az udvart arról, hogy a kérdéses ládáknak pecsét alatt és lezárva maradását eddig szükségesnek látta s felnyitásukat ellenezte azért, mert félt, hogy a Bethlen-nemzetség az azokban levő s netalán nyilvánosságra jutott levelek alapján a fiskustól az Apafi-birtokból valamely részt visszakövetelhet, továbbá azért, mert az Apafi-adósságok ügye is még akkor tisztázatlan volt. De mivel most már az adósságok tisztázva vannak s ki is fizetve, sőt a fiskus minden Apafi-birtokot tényleg haszonbérbe adott, s ha tán a Bethlen-nemzetség valamit vissza is perelne, ezt sokszorososan pótolják azon birtokrészek, a miket különböző nemzetségek tagjai azokból lappangó királyi jogon kezöken tartnak: ez okból most a zárlat megszüntetését nem csak nem ellenzi, de maga hozza ajánlatba. Azonban ennek nem lett foganata. A kir. közügyigazgató a kamarai igazgatóság nézetétől eltérőleg 1733. márcz. 2. a zárlat felszabadítása ellen nyilatkozott s a levelek és irományok számbavételét és lajstromozását aggodalmasnak ítélte, attól tartván, hogy a fiskusnak több kára következik belőle, mint haszna. Mindezek daczára az udvar 1734. febr. 26. azt meghatározta, értesítvén róla a kir. kormányzéknek is, minek következtében a kérdésben levő levelek az év vége felé Haller János kir. kormányzék tanácsos elnöksége alatt egy kamarai biztos jelenlétében zár alól fölmentettek. Azonban most ismét új akadály állott elé. Haller Erdély kormányzójává nevezetvén s a kamarai biztos is más hivatalba léptetvén elő: a különválasztás és lajstromozás félbenmaradt munkája 1735. Dobra Péter főszámvevőre bízott, ki azt 1736. két fiskalis irnokkal megkezdetvén, szorgalmasan is folytatta, de 1737. elején a munka ismét fönnakadt. Ekkor a kir. közügyigazgató kérte a kormányzéknek, hogy a különválasztást a maga részéről kinevezendő biztosok által mozdítsa elé. Végre tíz év eltelte után a nagy tömérdekségű levelek kiválasztása és lajstromba vétele, egy nagy ládán kívül, mely 1748. sem volt lajstromozva — 1747. márcz. 6. bevégeztetett s az Apafi-jók igazgatását illetőket a koronaügyi igazgatóságnak, az adomány-, ajándék-, zálog- és eskető leveleket, káptalani átiratokat, törvényes tár-

gyu s más hasonló okiratokat a kir. közügyigazgatóságának adták át¹⁾). Az államérdekü okiratok Bécsbe szállítását már föntebb érintettem.

Meg kell jegyezmem, hogy az erdélyi nemzeti fejedelmi levéltárból Martinuzi megöletésekor 1551. Castaldo, 1555. Kendi és Dobó vajdák, 1602. Básta interregnumaik alatt is kerülhettek a bécsi császári titkos levéltárba fontos közoklevelek, a mit ezen időszakokból ott levő okiratok valószínűvé tesznek.

Ez volt végsorsa az erdélyi nemzeti fejedelmek külön levéltárának, itt van kezdete az erdélyi kir. fiskusénak, a mi idővel a magvaszakadt nemzetségek és felségsértés bűnébe esettek elkobzott leveleivel is gyarapodván, ma a koronára és történelemre nézve egyiránt nagy kincset rejt magában. Igen, rejti, mert ott hever Nagy-Szebenben egy sötét szoba idomtalan ütött-kopott szekrényeiben oly elhagyott állapotban, mely szájalmat gerjeszt s históriai érzékünket és tudomány-szeretetünket compromittálja; pedig rendezve, itt a központban mind a korona ügyeiben, mind a történettudományra nézve nagy hasznát lehetne venni. Ha mivel országok tudósai vagy államférfiai jőnének hozzánk s látnák ily nagybecsü kincznek ennyire elhanyagolt sorsát, elbámulnának rajtunk s jó hírnevünk e tekintetben kétségkívül igen érzékeny csorbát szenvedne. 1869. sept. 15. 38,489. és 1870. febr. 9. 2,588. sz. alatt meg volt rendelve a m. kir. pénzügyminister által ennek Kolozsvárra, a kir. kormányzéki levéltárba szállítása, a hely ki is volt számára jelölve s elkészítve, hosszas húzás-halasztás után azonban, ismeretlen ok miatt, az átszállítás elmaradt s most már Kolozsvárra nem vihető, miután az ottani kormányzéki levéltár is Buda-Pestre szállítatott. Pedig e fölszállítás fölötté szükséges több okokból, jelesen azért, mert a m. kir. korona országainak egysége helyreállítván, a korona birtokeit s jogait védő levéltáraknak illetékes helye csak Buda-

¹⁾ Látható e tárgyalás : 1725. 87., 1730. 1106., 1731. 1009 , 1733. 36., 1734. 21. 246., 1735. 191., 1737. 410. 732. 737. 952. 1748. 2285. erd. kir. kincstári számok alatt. (Joseph C. Kemény : *Lexicon Rer. Transsilvanicarum* Tom. I. A. betű alól kiírva.)

Pest, mert a jogvédelmet a központról behatóbban, helyesebben s megbizhatóbban lehetne folytatni, tudományi anyagát a történetírás jobban hasznosíthatná, e felett Erdély itt levő levéltárát ez egészítené ki, s végre tudnunk kellene azon levéltár épységét vagy az abban 1849—1861. között az absolutismus korszakában történt fogyatkozásokat, a mik a vitt előjegyzések szerint valóban léteznek. Két kisdéd szobában elférne az egész, a felszállítás pár száz forintnál többbe nem kerülne, az erdélyi levéltár felszállításakor megüresedett fiókos állványokba czélszerűen be lehetne rendezni s a felállítandó államlevéltárnak ez tudományi értékben nem utolsó alkatrészét tenné. Számtalanszor szólaltam fel már e tárgyban minisztereknél, írásba tettem, hirlapban közöltem nézetimet, sikertelenül, most a Tekintetes Akadémia, mint a tudományok hivatott védője és előmozdítója előtt ismétlem azt, vajha ne ismételné magát a sikertelenség is! ¹⁾

A valóban elszomorító végeredmény az, hogy az erdélyi nemzeti fejedelmeknek sincs külön fönnmaradt és megőrzött levéltára!

XVII.

A magyar országos levéltár hajdankori nyomai.

Vizsgáljuk meg már most: van-e Magyarországnak és Erdélynek mint országnak az őskorból ránk maradt valamely külön álló, rendezett, országos vagy állami levéltára, s ha van, minő az terjedelemben, anyag-tartalomra, rendezettségére s külső dizsre nézve? Ebben a levéltár-irodalmat kellene kalauzul vennünk, végig kutatnunk t. i. azokat az ismeretéseket, értekezéseket, a m. kir. udv. kamara, helytartótanács, erdélyi kormányzék, erdélyi kir. fiskus, az ország levéltára, káptalanok, konventek története és tartalma leírását magába foglaló történeti műveket és tudományos munkákat, melyeket tudósink azokról a századok folytán irtak s kinyomattak. Fájdalom! nekünk levéltár-irodalmunk egyáltalában nincs;

¹⁾ E levéltár közelebről 1876. octóber havában Buda-Pestre felszállítatott s a m. kir. udv. kamarai levéltárban helyeztetett el. Ez-e ille-
tées helye? vagy az erdélyi osztály? a levéltárak végleges rendezésekor
lesz elhatározandó.

két-három könyv s ugyanannyi értekezés, a mit birunk. Hiszen nálunk még ma sincs meg igaz becse a levéltáraknak s azoknak, kik ott szolgálnak. Elöttem állnak minden nagyobb államok levéltáraitól közvetlen forrásból merített adataim — miket hátrább ismertetni fogok, meglátogattam Ausztria-, Bajor-, Német-, Francia-, Angolország és Belgium államlevéltárait s jó lelkiismerettel merem állítani, hogy a levéltárügy Európa egy mivelt országában sem áll oly roszul, mint nálunk. A mi levéltáraink nem birnak azon vonzerővel, mivel a külföldi gazdag, központosított és rendezett levéltárak, a közkormányzat nem von oda senkit, a hajdankor tisztelete, ismeretszerzési és tudományi érdek csak néhány tudóst. Tizenöt év óta szolgálók egy szép, nagy levéltárban, tiz év óta igazgatom ügyeit s őszintén megvallom, más ajku és külföldi több nézte meg ritkaságait, mint saját nemzetünkbeli, kivált főúr és főtisztviselő. Hazánk közlevéltáraiban csaknem mindenütt jártam s mindenütt ugyanezt a részvétlenséget tapasztaltam, mely ha csak közöny lenne, nem csodálkoznám rajta, de több annál, kicsinylés és valódi lenézés az, a mivel levéltárai iránt csaknem az egész ország viseltetik. De ezt ezúttal mellőzve, csak menteni akarom a levéltárak régi munkásait s constatálni azt: miért nincsenek nekünk a levéltárakról szakmunkáink, ismertető leírásaink stb. Azért, mert az ügy által századokon át nem érdeklődött úgy, a mint kell vala, sem a nemzet, sem kormánya. Az eredmény az, hogy a föltett kérdésben levéltár-irodalmunk senkit sem utasít el. Én Magyarország állami vagy országos régi levéltáráról — Erdélyt külön emlitem hátrább — hosszas kutatásaim daczára is csak néhány töredékes adatot ismerek, a miket ime közlök.

»Második Ulászló király — ily tartalmu az első — azon levelében, melyben átírja I. Mátyásnak a Zsigmond, váci püspök részére adott adománylevelét, melynek másolata meg van a magyar nemzeti muzeum kézírattárában a XVI. századbeli 104 jegyű ivalaku gyűjtemény 222. sz. alatt, a *tárnokmesteri házban levő királyi könyvekről* így szól: esedezett előttünk nevezett János püspök — Zsigmond előde — hogy az érintett adománylevelé tartalmát, *elől nevezett Mátyás király úr könyvében vagy Registrumában, a hová az ily leve-*

leket szokás szerint beírták, a mi tárnokmesteri házunkban kerestetnök föl és másolatban iratnok át a folyamodó jogai védelmére. Mi azért — így szól tovább a királyi levél — igazságosnak látván e kérést, Péter tárnokmester hívünk által ama levelet tárnokmesteri házunkban megkerestettük, a kivánt *Registrumot* s abban nevezett Mátyás király úr érintett adománylevelét megtaláltuk, költ az, Ausztria Bécs-Ujhely városában Szűz Mária ünnepén 1487. s a kivánt átíratot nevezett Jánosnak hű szolgálataiért s ingyenes sok érdemeiért kiadtuk . . . .¹⁾ Nem tartom fölöslegesnek megjegyezni, hogy az ily átíratok kiállításával, mint szintén más hiteles kiadványozásokkal is a régi magyar királyok idejében a királyi kápolna ispánjai voltak megbizva; később a királyi nagyobb és kisebb cancellária és a budai tárnokmesteri ház, s valamennyien a tárnokmesteri — vagyis országos — levéltárban levő eredetieket használták föl e czélra mindaddig, mig fennállottak. Pár évtized előtt ily hatóságu volt az országos levéltár, melyből átíratokat a nádor rendeletére volt szokás adni.²⁾

Hasonló emlékezés van az 1500. 22. t. cikkben. »Végeztetett — így szól az — hogy az ország védelmezésére szükséges hadak tartása az urak, főpapok és banderium állítással köteles egyházi férfiak által legyen azon *Registrum* szerint, melyet hajdan Zsigmond császár és király adott ki; s a mely a királyi felség tárnokmesteri házában tétetett le.«³⁾

Az 1526. 22. t. cz. a nádorválasztást szabályozván, azt rendeli: »hogy a nádori hivatal legyen élethosszig tartó, s király ő felsége adjon ki levelet róla, a mit a szent korona mellé helyeztessenek el.«⁴⁾

A Fejér Gy. által közlött adat pedig im ez: »IV. Béla király — így szól az oklevél — Nyitra városához tartozott Szokolcza földét azon vártól elszakította s Kozma és Achilles ispánoknak és örököseiknek adományozta azon sok és jeles

¹⁾ Epicrisis Documentor. Diplomaticorum Authore Jos. Nic. Kovachich etc. 284—285 ll.

²⁾ Ugyanaz ugyanott. Előszó XII. l.

³⁾ Ugyanott és Corpus Juris Hung. stb. MDCCLI. I. köt. 351. l.

⁴⁾ Ugyanott 311 l.

szolgálatokkal szerzett érdemeikért, melyeket ők a király irányában tettek, a midőn t. i. a két ispán a királynak a tatárokkal Sajó mellett vívott csatájában jelen levén, az ellenségnek mindketten hatalmasan ellene szegültek, mindkettő megsebesült, egyiknek testvére a királyért és koronáért elesett; továbbá míg a király maga a tenger melléki részekben Ausztria hercege, mint fő-fő ellensége ellen harczolt, ezek az ország határait épen megtartották, Kozma ispán 12 sebet kapva elfogatott s midőn a király csatából megtérve, Ausztria ellen hadat vitt, Kozma már fogságban levén, Achilles Ausztriát Pozsonytól¹⁾ Bécsig elpusztította stb. Ezen adománylevelet II. Ulászló király 1515. átírván, így ír felőle: *Eze. két levelet a mi tárnokmesteri házunkban csakhamar föltalálván, szóról-szóra átírtuk és kiváltságlevelünkbe igtattuk stb.*²⁾

Mindezek azt tanusítják, hogy az ország állami levéltára amaz időben Budán a tárnokmesteri házban volt, sőt egyik oklevél arra mutat, hogy mint Angliában s egyidőben Bécsben is, az ország legfontosabb irományai a koronával egy helyen, valószínűen a királyi kápolnában tartattak. Fájdalom! e néhány történeti nyom is elvész szemeink elől a mohácsi vész után mindjárt. Mátyás és több királyaink királyi könyveinek s iratainak az országos levéltárban nincs nyoma. Az ország közzogi s politikai ügyei fontos iratainak ugyanis egy része habsburgi Mária, özvegy királyné, az elesett király hitvese által már akkor, más része 140 év múlva, Budavár visszavétele után — a mint némely írók állítják — állandó országlási székhely hiányában a bécsi cs. titkos levéltárba vitetett fel; harmadik része valószínűleg Frangepán Beatrixnak, Corvin János hitvesének másodizben György brandenburgi örgrófhoz férjhezmenetele következtében a szélekre gyakran be-becsapó törököktől való feltés vagy más ok következtében, második férje fejedelmi székhelyén Onolzbachban levő titkos levéltárába vitetett s onnan 1785. II. József csá-

¹⁾ S eddig terjedt volna akkor Ausztria?

²⁾ *Fejér, Georg. Codex Diplomaticus Hung. sa. t. Tom. IV. Vol. II. 390—393 ll.*

szár kívánságára szállított vissza, elébb Bécsbe, onnan 1786-ban Magyarországra, a m. kir. kamara levéltárába.

A Mária királyné által 1526., valamint Budavárának 1687-ben történt visszavétele után Bécsbe jutott Corviniánákról, kéziratokról és országos levelekről folyóiratainkban s egy pár régi tudományos könyvben sok érdekes van fönn-tartva. Én azokat mellőzöm, de az onolzbachi vagy anspachi magyar levéltárról, a csak imént említett történeti tény némi fölvilágosításául egy pár nem érdektelen adatot idézek.

Spiess Ernest Filep, Brandenburg örgrófsági plassenburgi levéltárnok így ír 1791. megjelent igen érdekes művében¹⁾: »Szerencsés voltam 1785. kegyelmes fejedelemtől és uramtól, a brandenburgi uralkodó örgróf ő fenségétől avval bizatni meg, *hogy az onolzbachi titkos levéltárban levő magyar oklevélkincset II. József császár ő felségéhez Bécsbe átvigyem.*« Ezen tudós férfi, a ki küldetésében személyesen járt el, idézett műve 7—92., 93., 94., 95. és ismét a 259 laptól 294-ig Magyarországot illető feles számú oklevelet közöl, s a 259-ik lapon kezdődő közleményei elébe különösen im e címet teszi: »*Függelék azon Magyarországot illető oklevelekről, melyek eredetijei 1785. az onolzbachi nagyfejedelmi titkos levéltárból Bécsbe küldettek.*»²⁾

Az átküldés ténye tehát épen oly kétségtelen, mint kétséges az iratok mikor s mikénti oda jutása. Minden magyar történetíró és tudománybarátot érdekelni fog annak tudása: hogy került e kincs Onolzbachba? Én nem ismerem constatólt megfejtését, de igen s ime közlöm is gróf Kemény József egykori nagy történetbuvárnak véleményét. »Corvin Mátyás dicső magyar királyunknak — így ír ő — természetes fia volt Corvin János lipói herceg, ennek neje Frangepán Beatrix. Azon kiegyezési oklevélben, mely Magyarország rendei és a herceg között 1490. létrejött, egyebek közt ez áll: »Végez-

1) *Philippus Ernestus Spiess* stb. Aufklärungen über die Geschichte und Diplomatie. Beyruth, 1791. 72. l.

2) Anhang einiger das Königreich Ungarn betreffenden Urkunden, wovon die Originalien im J. 1785. aus dem hochfürstlichen geheimen Archiv in Onolzbach nach Wien ausgehändigt worden sind stb. Ugyanott 259 lap.

tetett, hogy a méltóságos herceg az országnak a tárnokmesteri házakban letett kiváltságait és az országot s annak lakosait illető elzálogosítási — inscriptionalis — leveleket ki ne vegye s el ne idegenítse, se kivéetni és elidegeníteni ne engedje; hanem azon házakban bántatlanul hagyja és hagyassa. Ebből az következik — jegyzi meg a tudós gróf — hogy Magyarország közleves tára azon időben a tárnokmesteri ház volt, és hogy e levelek egy része Mátyás király halála után, fia, s ennek 1504-ben, magzatainak később történt halála után özvegye kezére került, a ki 1508. György brandenburgi örgrófhoz menvén férjhez, de gyermekeik nem születvén: hihető, hogy a fennírtett magyarországi levelek ez úton és ekkor kerültek a brandenburgi levéltárba. «¹⁾ Számos nagy becsű oklevél találtatván itt, a mi a Hunyadi-nemzetséget illeti, a miket tudósink használtak is: e vélemény igen valószínűnek látszik; mert ha kizárólag nemzetségi levéltár lett volna is az, feltehető, hogy oda a nagy király hosszas uralkodása alatt juthattak országos oly közlevelek is, melyek a herceg trónról lemondásakor mind ki nem választathattak.

Miként került vissza a levéltár a magyar kir. kamarához, felvilágosítja gróf Pálffy Károly magyar cancellárnak 1786. ápril 3. a m. kir. helytartótanácsához intézett leirata, melylyel — a mint annak szövege szól — »az anspachi levéltárból Bécsbe vitt, de a magyar királyi országot (das königliche Reich Ungarn) illető okleveleknek két darab jegyzékét a végre küldötte oda le, hogy az alárendelt kamarai levéltárhivatal által vizsgáltassa át, azon két jegyzékben foglalt jóságokra vonatkozólag a kir. levéltárban levő iratokkal vesse össze és a kir. fiskust netalán érdeklő észrevételeit írásba foglalva, a kihallgatandó kir. közügyigazgató véleményével együtt, mellékelve a leküldött jegyzékeket is, az udvarhoz terjeszsze fel.«²⁾ A kamarai levéltárhivatal a jegyzékeket át-

¹⁾ Az udvari rendelet száma 3552. a helytartósági 17,333. 1786. Látható: »*Protocollum Regio-Camerale A. 1787—88*« czimű j. könyv 260. és 331. ll.

²⁾ Költ ez udvari rendelet 2344. 1787. szám alatt, a m. kir. helytartótanácsnál elintéztetett jan. 13. Midőn én 1876. május 9. ez ügydarabot meg akartam vizsgálni s belőle jegyzéseket tenni, nem találtatott

vizsgálván: május 31-ki jelentésében a jegyzékek visszacsatolása mellett úgy nyilatkozott, hogy azok oly hiányosak s az egyes oklevelek kivonataiban oly lényeges chronologiai és más tévedések vannak, hogy azok nyomán a megrendelt egybehasonlítás és véleményadás lehetlen, kérte tehát magoknak az okleveleknek és iratoknak leküldését, melyekből aztán lehetséges lesz itélni. Ennek következtében azon évi deczember 21-kén a jegyzékekkel együtt az oklevelek és iratok is leküldettek azon meghagyással, hogy azokból a kir. kamarák igazgatósága a kir. helytartótanács levéltárhivatalával együtt készítsen kivonatot s azt terjeszse a helytartótanács elébe. E kivonatkészítés elkezdődött 1787. nov. 1., elvégződött 1788. folyamában; a m. kir. helytartótanács a felséghez jelentést tevén róla, az tudásul vétetett azon meghagyással, hogy a készült kivonatjegyzékek felterjesztessenek. E legfelsőbb aka-

meg, sem hol léte tudva nem volt, nem levén helyén előjegyzési levélke. Az első jegyzék czime ez: »*Consignatio Litterarum a Regibus Hungariae Regni vicinorumque Regnorum et Provinciarum in variis eorum negotiis ab Ao 1181 usque ad Annum 1515, quarum tenor hic in Compendium redactus est a Gothofredo Stieber, a Consiliis Aulæ et Regiminis*» (»borussici« ironynyal közbeszurva) *Archivarioque secretiore Ao 1785 cum Appendice Bullarum Papalium*. Ebben van 345 oklevél kivonata, az első 1181-ről, az utolsó 1515-ről, az Appendixben 12 pápai bulla magyarországi ekléziáknak adott szabadságokról az 1493 és 1508-ki évek időkeréből. A második jegyzék czime: »*Consignatio Litterarum authenticarum Hungariae Regni et ejus Incolarum vicinarumque Provinciarum negotia concernentium*,« szintén azon levéltármoktól készítve 1784-ben. Ebben volt 809 oklevél, az első 1255-ről, az utolsó 1505-ről. A ki e jegyzékeket végigvizsgálja, igazolva fogja találni azt, hogy itt nemcsak a Hunyadi- vagy Gara-nemzetség birtoklevelei vannak, hanem vannak egyszersmind az országot érdeklő igen sok és fontos okiratok is, melyek egykor a magyar királyi levéltárhoz tartoztak. Bizonyítékul csak a következő okleveleket idézem: 1384. márcz. 7. Károly franczia király Magyarország nádorát nagy tanácsa tagjává nevezi, a fejérvári káptalan levele I. Lajos királyhoz 1349. a Szent István Legendája elküldése tárgyában, Zsigmond királynak a magyar főrendek által 1401-ben elfogatásáról s a nádor gondviselése alá bízásáról való XIII. pecsétos levél, György rác despota és Rácország s Bosnia között egyfelől, másfelől a törökök között kötött békelevél 1449., Tamás István bosniai király levélbe foglalt ígérete, hogy Magyarországnak kárt nem tesz s a törököt oda be nem hozza. És még ilyen számos oklevél volt.

ratot a helytartótanács 1789. márcz. 1. adta tudtára a kamarai levéltárhivatalnak s a jegyzékek felküldése iránti meghagyás ápril 11-én teljesítetett is. A kivonatjegyzékhez betűrendes tárgy- és névmutató készült, az iratok külön helyeztetek el s azóta az anspachi vagy onolzbachi levéltár a m. kir. udv. kamarai levéltárban van, mint annak igen nagybecsű kiegészítő része.¹⁾

Azon tény is megemlítem, minek emlékezetét Kerchelich tartotta fenn a zágrábi egyház történeteiben, hol írja, hogy Corvin Mátyás egy alkalommal egy ékszerrel és irománynyal telt nagy ládát tett le Ragusában²⁾. Minő irományok voltak azok, mily okból s mely időben tette le a király s ott maradt-e vagy visszakerült Magyarországra, és ha vissza, mikor történt az s hol van ma annak tartalma? Ismeretem ezekről nem levén, csak a fölemlítésre kell szorítkoznom; lesznek tán, a kik többet tudnak fölöle s a tudásra méltó tárgyat bővebben fölvilágosítják. Végül ide iktatom az 1622-ki törvények 31-ik cikkét, mely szintén országos levéltákról emlékezik. »Meghatározatott e fölött — így szólnak a rendek — hogy az ország nádorispán ura a nikolsburgi békeegyeződésről készült királyi oklevélből — Diploma — mely az ország rendei számára készült és a többi oklevelekkel együtt az ország levéltáraiba tétetett le, minden azért folyamodó honfinak átiratban vagy nyomtatásban másolatot adasson ki.«

Ennyi az, a minek én ama régi századokból ismeretére jutottam.

XVIII.

Mult századi kísérletek állami közlevéltár alapítására. Gróf Batthyány Lajos nádorispán halhatatlan érdemei.

Ez idő óta évtizedek teltek el, Magyarország állami és közjogi iratainak sorsát néma feledés fődé s csak 1681. szólalt meg a nemzet törvényhozása, mintegy fölébredvén halálos lethargiájából s egy kezdeményező lépést tevén az állami köz-

¹⁾ A kivonatjegyzék hivatalos megnevezése ez: NEOREGESTRATA. ONOLZBACH. Tomus LXXXIV. Fasc. 1501 usque inclusive 1530 1—480 ll.

²⁾ *Kerchelich*, Append. ad Hist. Eccl. Zagrab, 336. l.

érdekü iratok javára, midőn a 38. t.-cikkben meghatározta: »hogy a kir. kamarák az ország szabadságait illető s jószágkobbások alkalmával oda került, vagy a lefolyt zavarokban mások által beadott leveleket és irományokat az ország nádorához adják be.« Erre következett az 1723. hozott 45. t.-cikk, mely az országos levéltár eszméjének 1681. ótai fejlődését, az ország törvényhozásának az elébbinél tágasabb s emelkedettebb látkörét mutatja. »Ő cs. kir. felsége megegyezéséből — így szól azon cikk — meghatározta, hogy Pozsony szabad. kir. városában a még 1715. a 93. t.-cz erejénél fogva ő felsége által, a fiskusnak az épületjavítások czimén volt minden követelése elenyésztetése mellett az országnak viszszaabocsátott házban egyidejűleg *közállamlevéltára* — *Universale Archivum Regni* — állitassék fel, hová az ország köziratai — *Publica Acta* — az országgyűlési iratok s más politikai és törvényhozási oklevelek, bárki kezén legyenek, akár a káptalanok és konventek őrizete alatt, akár magánosoknál találtassanak, ha az ország közállapotját — *publicum Regni statum* — illetik, legfeljebb egy év alatt, az e végre *kinevezendő levéltárnok* kezébe tétessenek le; ezután is az ország rendes birái előtt költ ily iratok igaz és hű másolatban évről-évre oda megküldessenek, a leveleiket és irományaikat oda letenni kívánó magánosok írásai is őrzeménybe vétessenek, mint az országéi, oly híven őriztessenek s azoknak vagy örökösöknek kérelmére kiadassanak. Az is meghatároztatott, hogy az imént említett 1681. évi 38. t.-cz. értelmében a kir. kamarák az oda került országos érdekü leveleket és irományokat, ha azok a fiskus jogait nem érintik, az ország nádorához adják be; nem különben a pannon-hegyi apátság konventjében és valamennyi más hiteles helyen költ leveleket és iratokat fél év alatt az e végre kinevezett országos biztosoknak kiadni tartozzanak, melyek közül a magános nemzetségeket illetők adassanak ki azoknak, vagy a kiállító hiteles helyekre küldessenek vissza, az ország biráinak iratai pedig és az országos érdekü levelek a közállamlevéltárba tétessenek le. A bármikor Erdélybe került s Magyarország területén vagy a Részekben levő birtokokat illető leveleknek fölkerestetése s ő felségéhez fölküldése iránt ő felsége szintén méltóztassék

kegyelmesen intézkedni, az így visszakerülő iratok illetőségeik helyére fogván szállítatni.« Ugyanazon évi 106. t.-cz. az is meghatározottat: »hogy mihelyt a helytartótanács, hétszemélyes és királyi táblák levéltárai az ország központjára átköltöztettek, az *ország közlevéltára* számára azonnal vásároltasék ház, addig is a pozsonyi országház kijavítván.« 1729. a 13. t.-cz által az 1723-ki még eddig nem fogantatosított 45. t.-czikknak az országgyűlés vége után azonnal teljesedésbevétele újból megrendeltetett; de most sem lett semmi sikere. 1741-ben az országgyűlés harmadszor is megsürgette, de az akkori háborus idők miatt harmadszor is eredménytelenül. Végre tán a nemzet védő szelleme megszánta a sok füstbe ment remény, sikertelen töprengés és meghiusult küzdelem közt hánykódó hazát, az 1751-ki országgyűlés 2. t.-czikkében megválasztotta nádorává gróf Batthyáni Lajost s ezáltal a levéltárügy egészen más fordulatot vett. Ugy látszik, hogy e nemes hazaszeretető főúr fényes tiszte elfoglalása után azonnal szakértőket kérdezett meg ez ügyben. Fenn van az országos levéltárban egy kelet nélküli talpraesett javaslat az 1723-ki 45. t.-czikknak miképen végrehajtásáról; dologértő, buzgó érzésű honfi műve az, s úgy látszik, a nádor azonnal elfogadta, azon úton indulván el, mely abban ki volt jelölve. Megérdemli hogy kivonatát adjam.

»Az idézett 1723. 45. t.-czikknak 5. §-sa van s a javaslat szakaszonként megy végig rajta. Az elsőre: hogy Pozsonban állitassék országos levéltár, azt ajánlja, hogy e célra mindenekelőtt alkalmas helyiségek, tágas szobák századokra terjedő tartóssággal alkalmazandók s úgy lennének átalakítandók, hogy e levelek és iratok abban jól elférjenek. A második pontra, hogy ide az országgyűlési adatok, a bárkik kezében levő, még a konventeknél és káptalanoknál őrzött, sőt az ország közügyeit érdeklő magánosoknak birtokába került levelek is legfeljebb egy év alatt a végre kinevezendő levéltárnok által visszaszerzendők lennének, — a javaslat azt mondja, hogy erre a nádort kellene fölkérni, s annak távol léte esetére valakit mást, de bizonyos egyént különösen kijelölni; azonban legelső teendő egy alkalmas levéltárnok keresése lenne, s mivel ez oly hamar nem található, a nádor nevezne

ki egy helyettest; mikor aztán a kivánt egyén meg lesz, annak kell javaslatot adni az adatok megszerzéséről s a levéltár körüli további teendőkről. Mikor ez esküjét letette, szükséges lenne, hogy a nádor szólítsa fel mind az ország rendes biráit s azok helyetteseit és az itélőmestereket, mind a káptalanokat és konventeket, sőt a vármegyéket és magánosokat is, hogy a náluk levő országos érdekű iratokat legalább hiteles másolatban adják be. Magánosoknál erre indokok lehetnek — ugymond a javaslat — a hazaszeretet, a haza dicsősége, a közjó és magánosok java előmozdítása, az ország jogainak és közszabadságainak biztossága; mert a mi az országgyűlésen tárgyalatik, nem megy minden határozatba, nem válik törvényté, mert ekkor igen nagyra nőne a törvények tömege, hanem igen sok hasznos elrejtve marad s feledésbe megy. Ez úton a mi szép és hasznos, ha nem válik is törvényté, megmaradna a nemzet javára az ország levéltárában. A harmadik pontra, hogy az ország rendes birái ezután hozandó ítéleteiből hiteles másolatok küldessenek be, a magánosok is oda leveleiket betehessék, az ország közleveleivel azok híven őriztessenek s a kik kívánják vagy örököseiknek ismét kiadassanak — a javaslat azt mondja, hogy a törvényes és politikai iratoknak jövőben beküldését el kell rendelni, azok leiratása tekintetében nem kell a költségtől tartani, bizni kell az ott szolgáló tisztviselők hazaszeretetében, a kiktől rút lenne, ha mint hazafiak, hazájoknak szolgálni nem kívánnának; mert a köteleiséget nem mindig csak a munka és fáradság, hanem a hazaszeretet és közjó mértékével kell mérlegelni. A magánosok biztosítandók lennének arról, hogy a mit beadnak az állam levéltárába, az úgy őriztetik meg, hogy abból egy magánosnak is kára s jogai veszélyeztetése nem következik. A negyedik pontra nézve, hogy t. i. a királyi kamaráknál levő minden levelek, a mennyiben a fiskus jogait nem érintik, az 1681. évi 38. t.-cz. értelmében adassanak be a nádorhoz, ugy a pannon-hegyi apátságánál s más hiteles helyen levő oklevelek egy év alatt e végre kinevezett biztosoknak — a magánosokat illetők annakutána az illető hiteles helyekre fogván visszaadatni, szintugy az ország rendes biráinak köziratai is az ország közlevéltárába tétessenek le, — mindezekre nézve a ja-

vallat azt mondja, hogy a budai kamara már ily irányban értesítve van; csak az okleveleknek a nádori biztos jelenlétében elválasztása lenne tehát sürgetendő, s az meglevén, a talált országos közlevelek jegyzéke — Registrum — mellett átveendő. Minthogy pedig az ország közlevelei és kiváltságai nem csak a királyi kamarákba, hanem — a mint a hir mondja — Bécsbe is jutottak és szállítottak, kérni kell ő felségét, hogy azokat kegyelmesen kiadatni méltóztassék. Átvevő biztos ki nevezéséről a következő országgyűlés gondoskodjék. A nádor pedig a hiteles helyeket szólítsa fel, hogy az ország biráinak iratait és az ország más közokleveleit elismervény mellett az ország közlevéltárába adják be; de mielőtt erre jőne a sor, kivonatot kellene tőlük kérni a levéltáraikban találtakról. Az ötödik pontra nézve, hogy ő felsége kéretnék meg, hogy Magyarország területén levő vagy visszakapcsolt részekben volt birtokterületekről Erdélybe jutott iratokat parancsolja fel magához s küldje illetőségükhöz — a javaslat ő felsége megkérését látja szükségesnek.«

»Ezek alapján a javaslat rövidbe összefoglalva a következőket látja kérelmezendőnek ő felségétől: 1. hogy az ország házában a levéltár számára helyiségek készítenessék, 2. levéltárnok és segéd állitassék bes a zoknak illő fizetés adassék, 3. hogy az ország rendes birái, az ítélőmesterek, vármegyék, magánosok, konventek és káptalanok a jelzett közlevelek beadására szólitassanak fel, 4. mind a budai, mind a szepesi kamara a levelek kiválasztására sietőleg útasítandók, 5. ő felsége is a Bécsben levő magyarországi közlevelek visszaadatására kéressék meg, 6. az erdélyiek szintén. Ezeket pedig még a levéltár-helyiségek átalakítása előtt el kellene rendelni azért, mert itt sok nehézség fordulhat elő, az oklevelek kiválasztása és lajstrombavétele sok időbe kerül s így minél előbb a munkához látnak, a czél annál hamarább el lesz érve. Ezen előleges lépéseket pedig tegye meg a nádor, ne a helytartótanács, nehogy az országban bizalmatlanságot támaszson annak közbelépése.«

»Végre a javallat elintézendő kérdéseknek jelöli ki a következőket is: 1. vajjon az ország közlevéltárából kiveendő iratmásolatok az ország rendes biráinak levélkerestető meg-

találására adassanak-e ki vagy ne? 2. ha erre, kihez intéztesék az? 3. a kiadványok ki neve alatt történjenek? 4. a levéltár és levéltárnok ki igazgatása alatt álljon? 5. minő legyen a használandó pecsét? 6. vajjon ezeket az országgyűlésen kívül és mikor kellene elintézni? Hogy mindezekre s még előfordulható más több kérdésekre nézve is érett megállapodásra lehessen jutni, a javaslat a helybeli főrendekből a nádor által egy bizottság vagy tanácskozmány összehívását látja jónak«.

Kié volt e munkálat, nem tudom; de az bizonyos, hogy a nádor felhívására készült, az is valószínű, hogy a javallott tanácskozmány is megtartatott s a nádori — mindjárt ismeretendő — felterjesztés a királyi felséghez az így létrejött megállapodások alapján készült, mert azok egy részét mint saját hatáskörében állót, a nádor intézte el, a másokra nézve a királyné kéretett felgyámolításra. Mint történelemmel foglalkozó, a fenkölt lelkű nádornak azon tisztelettel és elégtétellel tartozom, hogy a magyar királyi trónhoz, a magyar államlevéltár megalapítása érdekében 1753. decz. 10. tett előterjesztését a történetirodalommal egész kiterjedésében ismertessem meg. Ebből megtanulhatja a nemzet, hogy ha igaz jogáért férfias méltósággal emeli fel szavát, meghallgattatik. De hadd beszéljen maga, a dicső nevű és emlékezetű nádor.

»Királyi felséged kegyéből és kegyelmességéből az utóbbi országgyűlés alkalmával rám ruháztatott nádori tisztelevállalása után semmit inkább nem óhajtottam, — így szól a királynéhoz gróf Batthyáni Lajos nádor — mint hogy királyi felséged szolgálatának s hivatalomnak erőm mértéke szerint hódoló engedelmességgel eleget tehessek. Innen folyólag a midőn egyéb gondjaim közt mind az országos, mind a nádori levéltárt megvizsgáltam, azokat valóban oly állapotba helyeztettnek találtam, hogy a *levéltár nevet sem érdemlik meg!* Mert a nádori levéltárban csak néhány újabb időbeli oklevél volt, régi egy sem, az ország levéltárában szintén csak igen kevés volt, a mit réginek lehetett mondani! Minthogy pedig a néhai nagy emlékezetű felséges VI. Károly császár a köz állam javáról s a nemzetségek jogairól az által is gondoskodni kívánt, hogy az 1723. hozott 45. t. cz. értelmének meg-

felelőleg, mely 1729. a 13. t. cz. által is megújított, *egy köz országos levéltárnak ideiglenesen Pozsony sz. kir. városban felállítását elrendelte, a melybe az országgyűlési, politikai, törvényes és bármily más közlevelek, legyenek bár magánosoknál vagy káptalanokban és konventekben, ha azok az ország közállapotát illetik, az e végre kinevezett levéltárnok által tétessenek be*, valamint ezután is az ország rendes birái ítéleteiből igaz és pontos másolatok küldessenek meg; továbbá tétethessenek be magánosok iratai is hű megőrzés végett; *nem különben valamennyi kir. kamarákban levő közlevelek is*, ha a fiskus jogait nem illetik, *adassanak át a nádornak*; a pannonhegyi konvent levéltárában úgy más hiteles helyeken levő közérdekű levelek választassanak ki s kinevezendő hiteles biztosoknak adassanak át, de a melyek közül aztán a magánosokat illetők viszont adassanak vissza azon hiteles helyeknek, a melyeknél az előtt voltak; az ország biráinál levő országos adatok az ország közlevéltárába tétessenek le az 1681. évben Leopold alatt hozott 38. t. cz. értelmében; végre megrendelte, hogy a magyarországi területen levő, de az erdélyiek által birt birtokok adománylevelei is küldessenek fel király ő felségéhez, a ki azokat illetőségükhöz útasítandja.

»Ezen királyi akaratnak teljesedésbe vétele az 1741. országgyűlésen sürgettetett a karok és rendek által, s már a biztosok ki is voltak nevezve mind az ország, mind a kamara részéről az ott levő iratok kiválasztására és átvételére; de a tetteges végrehajtást az idő szorongatott- volta nem engedte meg. Minthogy szükségesnek látom a király és törvény által tett ezen rendelkezést mind a közálladalom, mind a magánosok javára nézve: felségednek, a ki ezen ország minden tekintetben való gyarapodását annyira szíven viseli, nádori köteles tisztelnél fogva, magas figyelmét e tárgyra alázatosan felhívom. Megteszem én azt, a mi az én kötelességem azoknak összeszerzése és átvétele érdekében, a mik magán nemzetségek birtokában és hiteles helyeken megtalálhatók; intézkedni fogok az inánt, hogy ezen köz országos levéltár — *Universale Regni Archivum* — Pozsonyban felállítassék s a szükségesséssel kellően elláttassék; mindazáltal ezen feladatomnak megkönnyítése s felséged dicsőségének és emlékezetének

nemzetünk kebelében megörökítése végett, kettőre kérem ki alázatosan felséged kegyelmes határozását: 1. Járjon előtte a többinek jó példával felséged bécsi magyar udvari kamarája abban, hogy kiválasztván és megtartván a kir. fiskus jogait és javait illető leveleket, egyéb minden irományt és oklevelet adjon ki a kamara és általam kinevezendő biztosoknak, a melyeket azok felségednek lajstromba véve mutassanak be; 2. Erdélyben is rendelje el felséged a magyarországi területen levő jókra nézve a kiválasztást, sőt a magyar dicasteriumok valamelyikétől küldjön ki e kiválasztásra biztost, a kik jelentésöket felségedhez megtevén, felséged az illető helyekre intézkedéseit annak idejében méltóztatik kibocsátni.

»Császári királyi felséged beleegyezésének kegyelmes hozzájárulása Magyarország java iránti anyai gondoskodásának és szorgalmatoskodásának egy új és bőséges tanubizonyosága lesz, a levéltár pedig ezen cs. kir. kegyelem és jószág örök emléke.«¹⁾

A királyné így válaszolt rá jul. 29. 1754. »Előnkbe adatván hűségednek *egy magyar országos közlevéltárnak* az ország törvényeivel egyező módon *fölállítása* iránt a mult év végén tett fölterjesztése: azon valóban királyi és anyai gondunk- és szorgalmaskodásunknál fogva, melylyel a közjó, a fiskus gyarapodása és a magán nemzetségek megtartása iránt viseltetünk, tetszett nekünk meghatározni és elrendelni, *először*: hogy magyar királyi udvari kamaránk és ennek közvetítése által szepesi kamarai igazgatóságunk is — a mint az idefogott másolatból látható — a hivatolt országos törvények teljeseiséül levéltáraikban levő minden iratokat minél gyorsabban vizsgáljanak át és az azon törvények rendelkezése alá tartozókat azon többiektől, melyek a mi fiscusunk jogait illetik, válaszszaak el s azok lajstromát hozzánk terjeszszaak fel, a mikor azok, mint a mondott levéltárba tartozók, oda juttatás végett hűségednek a maga módja s rende szerint át fognak adatni. Nemkülönb *másodszor* a mi *császári királyi*

¹⁾ Repraesentatio suae Excellentiae Palatinalis ad suam Majestatem Caesareo-Regiam de effectuatione Articuli 45 1723. instituendi quippe *Universalis Regni Archivi* detto 10-ae de decembr. 1753. (*Hiteles egykoru másolatból.*)

udvari kamaránknak is megrendeltük, hogy itt is, és pedig mind az újabb, mind a régibb Registraturán az ott levő adatok azon hivatali hatóság kirendelendő biztosai által vizsgál-tassanak át és a magyarországi oklevelek a többiektől különítessenek el a végre, hogy azok is következőleg illetőségeik helyére átadathassanak. Végre harmadszor az erdélyieknél levő magyarországi adatokra nézve az erdélyieket meghallgatni határoztuk arra nézve, hogy kik által s mi módon lehetne azon adatoknak végére járni, kikeresni és elválasztani őket, és végre hűséged kezeihez juttatni?

»Ezeket a midőn addig is, míg az előbocsátottakban való intézkedések eredményéről a megrendelt jelentések beérkeznének, hűségednek tudomására adjuk és a dolog érdeméhez képest legkegyelmesebb elhatározásunk sikeres előmozdítását kegyelmesen parancsoljuk, egyszersmind bizunk, hogy hűséged azokra nézve, a mik az idézett törvények szerint kötelességei közé tartoznak, hogy t. i. azok mikor? kik által? minő költséggel? és miképen hajtassanak végre? hoz-zánk időről-időre és részletesen megteendi előterjesztését.«¹⁾

A királyné által a magyar kir. udvari cancellaria útján a m. kir. udvari kamarához decz. 17. 1753. kibocsátott, fennhivatolt rendelet pedig ez volt:

»Magyarország gróf nádor ura — így szól az — ő császári kir. felségét alázatos előterjesztése által egy országos levéltár felállításáról s más levéltárakban, valamint a királyi kamarákban levő okleveleknek visszaadásáról 1723. hozott 45. t. cikknek, mely az 1729. 13. t. cz. által is megerősített, végrehajtására tevéen legalázatosabban figyelmessé, és a maga szolgálatának felajánlása mellett azokra nézve, melyek az idézett törvények foganatosítására szükségesek, azért esedezvén: hogy ő felsége egyebek közt, a mik ama törvényes megállapítások sikerre juttatása céljából szükségesek, mint a közálladalom javára s a magán nemzetségek érdekében kiváltképen üdvest és szükségest, és a mi ő felségének dicsősé-

¹⁾ Benigna Resolutio Caesareo-Regia erga Repraesentationem suae Excellentiae Palatinalis intuitu *instituenti Regni Archivi cum annexa Excelsae Cancellariae Insinuati Copia.* (Egykoru hit, másolatból.)

gét és emlékezetét a magyar nemzet utódai előtt megörökíteni, anyai gondja- és szorgalmatoskodásához képest kegyelmesen határozná el és a maga útján a magyar királyi udvari kamarának és ez által a szepesi kamaráigazgatóságnak hathatósan megrendelni méltóztatnék, hogy az azok levéltáráiban levő s az idézett törvények rendelkezése alá tartozó adatokat és okleveleket, a fiskus jogait illetőktől választassák el, s azok lajstromait ő felségéhez terjeszszék fel, azután fogván a nevezett gróf nádor urnak azok, a melyek őt illetik, a maga módja szerint átadatni, hogy illetőségi helyökre juttassa. Miután pedig az előbocsátottak ezen magyar királyi udvari cancellária által ő felsége elébe terjesztettek: ő felsége úgy látta jónak, hogy a gróf nádor ur kívánságába a maga legkegyelmesebb tetszésének — Placet — kijelentése által beleegyezzenek. Ő cs. kir. felségének ezen legmagasb elhatározását a magyar kir. udvari cancellária az említett magyar királyi udvari kamarával azon barátságos megkeresés mellett tudatja, hogy annak foganatosítására a kellő intézkedéseket az illető helyekre megtenni s azokról a kir. udvari cancelláriát maga tájékozhatása végett értesíteni ne terheltezzék.«¹⁾

A nádor által a maga hatáskörében tett intézkedések, az ország karainak és rendeinek 1764. alkotott, de a királyné által a m. kir. udvari cancellária némely kifogásai következtében el nem fogadott törvényjavallata, ez okból az 1765. országgyűlésre a már tényleg létező országos levéltári adatokról beadott nádori iratjegyzék, egy szintén a nádor által készített »Emlékirat« s végre azon évben a királyné által némely kikötésekkel helybenhagyott, a derék nádornak egy magyarországi közlevéltár felállítása körüli halhatatlan érdemeit örökítő törvényczikk — világosan kitüntetik, hogy a magyar országos közlevéltár megalapítását 1765-re kell tennünk s megalapítójául gróf Batthyáni Lajos nádort tartanunk. »Minekutána — így szólnak az érintett törvényjavallatban a kk és rr-ek — az ország közlevéltára, gróf Batthyáni Lajos nádornak ezen méltósággra emeltetésétől

¹⁾ Insinuatum Excelsae Cancellariae Hungarico-Aulicae ad Cameram Aulicam datum. (Egykoru hiteles másolatból.)

fogva mostanig örök dicséretre és soha ki nem törölhető emlékezetreméltó gondja, bölcs szorgalmatoskodása és fáradságtalan igyekezete által immár azon állapotra jutott, a mely még az 1723. évi 45 s azt megerősítő 1729. 13. t. cikkben az ország közjávára, diszére és becsületére való üdvös szándéklatokkal számára ki volt jelölve: hogy az ország előlemlített nádorának a jövő időkben is példányul szolgálható szorgalmatoskodással és gondnal létrehozott, akkora s oly megbecsülhetetlen fáradsággal és igyekezettel gyarapított s kellő rendbe hozott mű állandóul fennmaradjon, sőt napról-napra növekedjék, előre való gondoskodásul törvénybe kívánják foglaltatni s kéri ő felségétől a következőket: 1) Az országos közlevéltár nem fogván hiteles hely lenni, hanem csak oklevelek és országot illető iratok őrhelye, melynek adatai az országgyűlés végzése nélkül ki nem adhatók, magánosak levelei be nem vétetvén, sőt az ott levők is visszaadtván: sem kiadványozásra, sem pecsétre szükség nem lesz; ha magánosok a nádori, országbirói s más köziratokból másolatot akarnak venni, a nádor, vagy annak nem léte esetében a királyi udvar birája fogja kiadatni az 1823. 42. t. cz. értelmében. 2) A nádor bölcs előrevaló gondoskodása által magánosoktól visszaszerzett Eszterházi Miklós nádor-féle három darab jegyzőkönyvből, mely egykoru ugyan, de törlések vannak bennök s nem voltak hiteles helyen őrizve, ha valakinek másolat kell, csak az 1723. 42. t. cz. szerint adható. 3) A végre, hogy az elől idézett törvényeknek elég tétessék s az ország közállamát illető okleveleket annál bizonyosabban visszaszerezni s a közlevéltárba helyezni lehessen, kitudandó: vajjon azok magánosak, országos közhivatalok — Dicasterium — vagy más országok birtokában vannak? Első esetben ha az bizonyult, a nádor vagy ennek nem léte esetében a királyi udvar birája az ily magánosoktól a törvények által kiszabott úton büntetés terhe alatt kéresse vissza s a büntetés harmadrésze legyen a bejelentőé. Ha pedig más helyeken vannak az oklevelek, amaz útat kell követni, melyen a Thurzó-levelek nem rég kir. táblai biró Mérey által a nádor rendeletéből az 1723. 45 és 1729. 13. t. cz. értelmében visszaszerestettek, mely törvények foganatosítására nézve a kk és rr-ek kéri ő

előzetét, hogy a nádor közbenjárása következtében e tárgyban költ felsőbb paranczás értelmében kegyelmesen intézkedni méltóztassék. 4) Ohajtva és végzik, hogy az ország rendes biráinál levő régi közokleveleket, valamint a jövőben keletkezőkből időről-időre készitendő jegyzek mellett az ország nádorához küldessenek be hiteles másolatok. 5) Minthogy az ily köziratok átvételére az országgyűlés által kiválasztott egyének száma a halál s más körülmények által rendszeren meg szokott apadni: kéri a rr-ek, hogy jövendőben az ily okleveleket a vármegyék tisztségei vegyék át s juttassák az ország nádorához. 6) Növekedni fogván idővel az ország levéltára, a nádor bizassék meg avval, hogy az ország pénztáránál levő hátralékkövetelésekből és a honfiusitási díjakból — azok kamatoztatása által — a levéltári személyzet fizetéséről az ezen országgyűlésen teendő közintézkedés értelmében gondoskodjék. Az említett országos közlevéltár feletti különös gond és igazgatási jog jövendő időben is legyen örökké a nádori vagy e méltóság üresedésben léte esetében a királyi udvar birájáé; a fő- és allevéltárnok és más tisztviselők kinevezési joga is legyen egyedül a nádoré, vagy nem léte esetében a kir. udvar birájáé, a ki a létező útasítás értelmében minden országgyűlésen az ország közlevéltára miben-állásáról, az oklevelek gyarapodásáról, általában a gondviselésük alá bizotakról a nemzetet felvilágosító tudósítást tenni tartozzék.«¹⁾

Ezen törvényczikk-javallat kísérő iratában az országgyűlés pótlólag a honfiusitási 2000 arany dijnak 3000 aranyra emeltetését is kérte, valamint azt is, hogy az eddig honfiusítottak, bár becikkelyezve legyenek is, ha díjfizetési kötelezettségeiknek az országgyűlés eloslása után egy évnegyed alatt eleget nem tesznek, a honfiusítottak jogát és kedvezményeit tényleg azonnal veszítsék el s ez a helytartó-tanács által országszerte hirdettessék ki.²⁾

Az idézett félhivatalos »Emlékirat« rövid kivonatát

¹⁾ Humillimum Postulatum Statuum et Ordinum Regni Hungariae circa provisionem *Universalis Archivi Regni*, ejusque modum Suae Majestati Sacratissimae porrectum. (Egykoru hiteles másolatból.)

²⁾ Repraesentatio SS. et OO. Regni Hungariae ddto 4-ae januarij A. 1765. (Egykoru hiteles másolatból.)

szintén ismertetem, mint a mely ez ügýtárgyalásra különös világot vet.

»Magyarország országos levéltára — így kezdődik az — a visszamenő évek egész sora óta nem állott egyébből, mint egy ládában — zástula — zárt néhány levélből, a mi a levéltár nevének nem is érdemelte meg; ez így ment át egyik nádorról a másikra, azok családi levéltartó helyeiken őriztetett, s mikor a nádor változott, örököseinek megbízott embere által a következő nádornak adatott át, a mint ezt magában a levéltárban levő átadási és átvevési eredeti nyugták tanusítják, melyekről a törvényekben is van emlékezés. Minthogy pedig a levéltár e törvények rendeletéhez képest — a mint a rr-ek előterjesztéséből látszik — a mostani felség dicsőséges uralkodása alatt s a nádor bölcs gondoskodása és közreműködése következtében oly állapotba jutott, hogy az abban levő adatok akár minőségét, akár mennyiségét tekintve, most már némi levéltári formája van s a gondviselés és kellő kezelés tekintetéből oda tisztviselők is rendeltettek, és minthogy az oda jövendőben nagy mérvben összegyűlő adatok által azon levéltárnak napról-napra növekedése várható, a mi a tisztviselők száma növelését is maga után vonandja: hogy mind ezekre nézve jó rendet lehessen behozni s azok, a mik abban eddigelé a levéltár őrzése és kezelése iránt szabályul behozva vannak, érvényt és tekintélyt nyerjenek, az eddigi törvények megújítása és módosítása halaszthatlanul szükségessé vált, a mi ha nem történik, az eddigi intézkedéseknek sikere hiúsul meg. Ezen indokoknál fogva, hogy az oly nagy munkával szerencsés gyarapodásnak indult levéltár megőrzése, kezelése és tovább gyarapítása érdekében az eddigi törvények megújításával, a kir. felség kegyelmes akaratja is hozzájárulván, új és czélszerű törvényes intézkedés tétessék, még pedig a kk. és rr. mellé kelt kívánságai — Postulatum — értelmében, felette kívánatos és a folyó országgyűlésről el nem halaszthatónak látszik....«

»Minthogy pedig — folytatja az »Emlékirat« — a nádori levéltár egészen el van különítve az országétól és az elébb említett törvények csak az utóbbiról szólnak, a nádori levéltár pedig, mint kizárólag a nádor hatósága és tekintélye

alatt álló, törvényes intézkedést nem igényel, ez okból a rr-ek kivánságainak a nádori levéltárra vonatkozó két első pontja törvénybe igtatása fölöslegesnek látszik, e tekintetben kielégítő az 1723. 42. t. cz. E két pont kivételével az ország levéltárára vonatkozólag a kk. és rr-ek által tett előterjesztések czélszerű intézkedéseket foglalván magukban, melyek egyfelől az ő felsége törvényekkel megegyező kegyelmes rendeletével egyeznek, másfelől az országnak diszére és hasznára vannak, a hazafiak forró kivánságait teljesítik s még a késő utódok előtt is ő felsége kegyelmességéről s királyi bőkezűségéről fognak tanuskodni: az óhajtott törvény meghozása annál inkább engedélyezendő lenne, hogy az ország levéltára csak levéltartó s nem hiteles hely lesz, az ország közállapotját illető oklevelek és iratok csak országgyűlési határozatra adatnának ki és a hiteles iratok kiállítása iránt fennálló eddigi szabályok érintetlenül maradnának.«*)

A magyar kir. udvari cancellária a nádornak az egyetemes magyar levéltár felállítása iránt a felséghez tett előterjesztésére azon ellenvetést támasztván, hogy a tervezet összezavarja a magánosok levéltárait, ugy a nádori és országbirói levéltárakat az országos levéltárral: ez ellenvetésnek a nádor általi elosztatását már érintettem. Azonban volt egy más kifogása is, hogy nincs kimutatva: mivel bir az országos levéltár? megérdemli-e a szervezésre és tisztviselőkre fordítandó költségeket stb.? Ennek megfelelőleg a nádor az *Ország Leveli* — Acta Regni — czimirattal egy *kimutatást* készített 1) azon levelekről, melyeket ő 1751. nádor-elődétől hivatalos ellenőrség alatt átvett, hozzácsatolva 2) azokat, a melyek az ő nádorsága idejében 1751-től 1765-ig ki nem jelölt helyekről és módon gyűltek be az ország levéltárába, és 3) azokról, melyek az ő különös gondoskodása és fáradozásai következtében az esztergomi, pozsonyi, nyitrai és nagyváradi káptalanoktól, továbbá Forgács Pál nagyváradi püspöktől, gróf Kóhary Andrástól, Anonymustól, Lengyel nevű urtól, gr. Draskovics Józseftől, gr. Viczay Mihálytól, ifj. gr.

*) E hivatalos iromány czime: »Pro Memoria,« — sem előzményi más alakja, sem berekesztése és aláírása nincs, de tartalma a nádornak gyaníthatja.

Forgách Lászlótól és Sajgó Benedek pannonhegyi apáttól — utóbbtól csak megőrizés végett — az ország levéltára számára megszerezettek. Ezen kimutatás meggyőzte mind a cancelláriát, mind ő felségét arról, hogy a nádornak és országnak a magyar egyetemes levéltár megalapítására irányzott törekvése indokolt és ez által annak útjából minden akadály el lön háritva. . . . Ezért, de másfelől azon okból is szükségesnek látom annak tartalmát megismertetni, mert ez kétségtelenül tanusítja a magyar állam levéltárának szinte 800 éven át elszomorítóan elhagyatott állapotát.

I. Az új nádor által átvett irományok.¹⁾ C. láda, A. csomagban 1, 2, 3, 4, 7, 8. számig, hiányzott az 5, 6. szám; B. láda, 20 szám Z. betű 22 szám és BB. betű, 25 szám és GG. betű; C. láda, B. csomagban 10 számtól 14-ig, hiányzott a 9. szám; C. láda C. csomagban 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 29, 32, 33. szám; E. láda, ebben N. P. továbbá AA. DD. EE. FF, OO. kettős betűk, 1. és 2. szám alatt egy csomagba kötve a nádorok levéltár-átvételéről és átadásáról egymásnak adott iratai, a nádori birtokelzálogosítások — *inscriptio* — s az utóbbi két nádor, gr. Pálffy Miklós és János levéltár-átvételi levele 1715- s illetőleg 1741-ről. Volt tehát 36 önálló darab és a nádori átadási és átvételi elismervények. Kelési időre nézve a legrégebbek 1463 és 1467-ből valók, egyik, midőn I. Mátyás Fridrik császárral szövetséget kötött s ez amazt fiává s Mátyás viszont őt atyjává fogadta, eredeti; a másik 1504-ki átírat, valamint egy 1479-ből való oklevél is, melyben Mátyás a csehekkal jó szomszédsági és kereskedelmi szövetséget kötött, kiirva 1620-ban a cseh levéltárból. A többi 1606-on innen 1751-ig valók csak másodfontosságúak s illetik a Bocskai, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmekkel való szövetkezéseket s békekötéseket, a Leopold, I. József, III. Károly, Mária Theresia királyné kegy- és hitleveleiket, kir. biztosításaikat, az országtól elidegenített részek visszaszerzését stb.

II. Azon irományok, melyek ugyanazon nádor alatt

*) *Acta Regni, per Status et Ordines Regni, moderno Regni Hungariae Palatino, Excellentissimo ac Illustrissimo D. Comiti Ludovico de Batthyán et Strattman in Anno 1751. resignata.*

tétettek be az ország levéltárába.¹⁾ Az elébb elősorolt okiratok átvételéről szóló 1751-ki jegyzőkönyv G. láda 4 szám alatt; I. láda, ebben 1454-től 1690-ig költ s az ország rendeihez, a vármegyékhez, vidékekhez és községekhez intézett különböző királyi parancsok és rendeletek foglaltatnak, egy csomagba gyűjtve; K. láda, ebben 1699-től 1720—22-ig terjedő katonaszállásolási s rokon tárgyú iratok vannak; L. láda, G. csomag 64, 65. szám, ugyan abban C. csomag 27 szám, D. csomag 27 szám, H. csomag 77. szám, M. ládában 26 csomag, ismét X. csomag 87 szám, Z. csomag 111 sz. N. láda, ebben az 1741. országgyűlés irományai, P. és V. ládában 1446., 1605. és azon innen más évekről való s 1736-ig terjedő országos segélyi adatok, 22 csomag, R. ládában 4 csomag 1708—1715-ig terjedő országgyűlési iratok, S. ládában 11 csomag országgyűl. irat 1728—29-ről, T. ládában az 1751-ki országgyűlés iratai, Q. ládában az 1717., 1721., 1722. évi rendszeres bizottsági munkálatok, 6 csomag s Verböczy Hármas-könyvére tett megjegyzések, X. ládában 6 csomag honfúsítási irat.

Továbbá ugyanekkor tétettek be az ország különböző részeinek különböző időben való összeírását illető irományok — *Acta Conscriptionum Regni* — láthatók AA. ládában, 5 csomagban és ismét ezen láda C. D. betűi alatt, BB. CC. DD. EE. FF. ládákban, ismét FF. láda J. betű alatt, GG. HH. JJ. KK. ládákban; az ország portáinak megigazítása — *Acta Rectificationis Portarum Regni* — Y. betű alatt első és második rész; az ország határait kiigazító bizottságok munkálatai — *Acta Commissionum Limitanearum* — Styria felé, LL. láda és RR. 23 csomag, ugyanott Z. és U. betű alatt, Morva felé MM. és SS. láda, 7 csomag, ismét NN. és JJ. láda, 8 csomag Holics és Góding felé MM. láda, Lengyelország felé XX. láda, Silezia felé OO. láda 6 csomag, Ausztria felé UU. 6 csomag, Erdély felé PP. a bizottságok levelezései s más iratai NN. láda és 1., 2. kötet, TT. és QQ. láda, utóbbi 2 csomag;

¹⁾ *Acta Regni, quae sub moderno Excellentissimo Domino C. Ludovico de Batthyán et Stratman Regni Palatino ad Archivum Regni reposita sunt, utpote . . . stb.*

az ország határaitól készült földabroszok — Mappae metales Regni, occasione praerecensitarum Commissionum confectae et ad Archivum repositae ac ad latus Armarii Diplomatum appensae lamineisque tubis inclusae — UU. MM. SS. OO. LL. RR. ládákban; az 1763-ki magyarországi földingást illető adatok, 2 csomag — Acta terrae motus Anno 1763. in Hungaria grassantis — CCC. ládában, a fölkeléseket illető adatok, 10 csomag — Acta Insurrectionalia — DDD. JJJ. ládákban; vegyes tárgyú országos iratok — Acta Regni Miscellanea — EEE. és KKK. betűk alatt 12 csomagban 1522—1716-ig.

III. A nádor által különböző helyekről összegyűjtött s az ország levéltárába betett iratok.¹⁾ a.) *Az esztergomi főkáptalantól* beadatott a II. Endre aranypecsétű szabadságleveléből Lajos király által készített átirat megerősítése 1384-ről H. láda, 1. sz. Zsigmond királynak 1408. az ország főrendivel kötött szerződéséről és 1435. az ország szabadságai megerősítéséről kiadott királyi levele, H. 3. 4. Mátyás királynak az ország szabadságait megerősítő két levele 1458. és 1464-ről H. 5., 6., 7. IV. Béla királynak a nemesség szabadságairól s mentességeiről 1267. kiadott kiváltságlevele H. 2. az ország végzése, melylyel László herceget Albert király fiát törvényes királyukká fogadják. L. láda, A. csomag 1 sz. az ország végzése 1450. melyeket a király elfogadott, I. láda 2. sz. Mindezek eredetiek. Ezeken kívül az ország közálladalmát illető számos levelet és levéltöredéket adott át részint másolatban, részint eredetiben. Láthatók I. ládában. b.) *A pozsoni káptalan* beadta II. Lajos királynak 1519-ben költ kir. levelét I. láda 4. sz., a szepességi 13 város levéltárát illető egy oklevelet 1708-ról D. láda, 28. sz. és MM. alatt, egy más irományt 1717-ről UU. láda, A. csomag 1. sz. alatt. Ezeken kívül az ország közdolgait illető 8 darab irományt részint eredetiben, részint egyszerű másolatban. c.) *A nyitrai káptalan* az ország közállapotát illető hat darab levelet, a legrégebbit 1522-

¹⁾ Acta Regni singulari cura et sollicitudine praetitulata suae Excellentiae Palatinalis D. Comitis Ludovici de Batthyán et Strattman ab infra specificatis V. Capitulis aliisque privatis procurata et ad Archivum Regni reposita.

ről való EEE. láda, A. csomag 1. szám alatt. d) *Nagyvára li káptalan* 3 darab irományt, melyek közül a legrégebb 1566-ról való. e.) *Gr. Forgách Pál nagyváradai püspök* 1619-től 1681-ig terjedő töredékeket és leveleket egy csomagban iratjegyzékekkel. Ez nem volt megjelölve sem betűvel, sem számmal. f.) *Gr. Kóhary András* az 1721-ki vallási bizottság irományait nagyobbára rongált állapotban AAA. BBB. FFF. és GGG. betűk alatt. g.) *Valaki névtelen* különböző iratokat 1605-től 1716-ig terjedőleg egy csomagban iratjegyzékekkel. P. láda, SSS. csomag. h.) *Lengyel* nevű ur négy oklevelet 1454., 1503., 1522-ről, egyet évszám nélkül I. láda 1., 3. és EEE. láda B. csomag 9. sz. alatt. k.) *Gr. Draskovich József* II. Endre király 1222-ki arany pecsétű szabadságlevelének I. Lajos általi megerősítő átiratát 1351-ről H. láda 9. sz., továbbá három igen fontos oklevelet 1464., 1504. és 1608-ról, az elsőt H. láda 10. sz., a másikat C. láda 38. sz., utóbbit szintén C. láda 39. sz. alatt. i.) *Gr. Viczay Mihály* három oklevelet 1458., 1490. és 1505-ről, az első B. láda 4. sz., a második L. láda K. csomag 4. és 7. sz., utóbbi ugyanott 8. sz. alatt, átirat s tárgya a rákosmezei azon határozata az országnak, hogy II. Ulászlónak férfi örökös nélküli halála esetében a királyválasztási jogot magának fentartja. k.) *Gr. ifj. Forgách László* az 1681-ki sopronyi országgyűlés iratait adta be, L. láda, K. csomagban.

Az ország mindezen levelei — így végződik a lajstrom — a gróf nádor rendelete következtében nemcsak tárgyak szerinti részletes iratjegyzékekkel vannak minden egyes tárgyat illetőleg ellátva, melyek a külön-külön ládákban levő tárgyakhoz mind külön vannak betéve, hanem azok kikeresése és elhelyeztetése tekintetéből általános betűrendes tárgymutatójok is van, készítve a részletes tárgymutatókból. Van továbbá több példányban készítve mind az országos, mind a nádori levéltárról egy táblázat — *Tabella*, mely az oda betett ládákat s azokban levő összes leveleket és irományokat, azok minőségét, mennyiségét és békebelezési korát feltünteti.

Az országos levéltár tulajdonául átengedett előbbi okleveleken és irományokon kívül adott még át megtartás végett Saighó Benedek pannonhegyi főapát 1229-től kezdve 1597-ig terjedő nagy becsű okleveleket, melyek közt eredeti királyi

levele van II. Endre, IV. Béla, IV. László Árpád-verből való, I. Károly Anjou-házi, Zsigmond német házból való királyinknak, Incze pápának sat. ¹⁾ Általában ez adomány az országos levéltár egyik értékesebb oklevélkincsét teszi. ²⁾

De hogy a nádorispán hazafias felhívása sok főrangnál nem talált viszhangra és sok nagy nemzetség volt még Magyarországon, melynek levéltárából az országos levéltárnak okleveleket beküldeni lehetett volna, kitűnik Fejér György egy tudósításából, melyben azt mondja, hogy tudása szerint a Kállay nemzetség birtokában is 40 igen fontos érdekű oklevél van, a gróf Aspermont — most gr. Erdődy-nemzetség levéltárában Ónodon 80, s így tovább az Eszterházy, Grassalkovics és Batthyány hercegi, a Kóháry, Csáky, Illésházy, Festetics, Földváry, Niczky s több grófi, ugy szintén az Orczy, Prónay, Ráday, Jeszenák bárói, a Szirmay, Madách, Fáy, Jeszenszky, Kéler, Sóos és több főnemesi nemzetségek levéltáraiban bizonyára számos oklevél lenne található, ³⁾ melyekkel az országos levéltárt lehetett volna gazdagítani.

A lelkes kezdeményező gróf Batthyány Lajos nádor alatt innen láthatólag 1751-től 1765-ig 54 nagybecsű, legrégebb kori oklevéllel gazdagodott a magyar országos levéltár olyanokkal, a miket oda mind az ő személyes ügybuzgósága s fáradozásai következtében adtak be.

E siker által egészen megnyerte a nádor az ügynek a m. kir. udvari cancelláriát, mely az országgyűlésnek elébb már ismertetett kívánságait s illetőleg törvényjavaslatát, a nádornak arra tett észrevételeivel s a szintén érintett országgyűlési felírás másolatával együtt 1765. február 1. kedvező véleménnyel terjesztette a királyné elébe s annak kegyelmes elfogadtatását kérte. Ez előterjesztésben írja a cancellária, hogy

¹⁾ A pannonhegyi apát-féle oklevelek után ez áll a jegyzékben: *Omnia haec per Archiabbatem pro conservatione ad Archivum resignata acta. Vide Lad. LLL.*

²⁾ Ezen iratjegyzék külső czimirata ez: *Elenchus Actorum Regni, demonstrans, per quos? quae? et qualia Acta usque Annum 1764 inclusive ad Archivum Regni resignata et ad quas ladulas resposita habeantur?* (Gróf Kemény József másolatából.)

³⁾ *Fejér*, Codex Dipl. Series Diplomatum sat. Előszó, XL. lap.

első alkalommal az ország kérését és a nádor előterjesztését az országos levéltár ügyében ő felségének azért nem ajánlotta s azért javasolta következő országgyűlésre halasztását, hogy nem volt bizonyos tudomása sem az oda betett oklevelekről és adatokról, sem a nádori hivatal irományai elkülönítve s a hiteles másolatoknak ki által leendő kiadása tisztán megkülönböztetve nem volt, valamint az sem volt kifejezve, hogy az országos levéltár csak oklevéltartó hely — pure Conservatorium — fog lenni. De a nádor utóbbi Bécsben léte alkalmával tett ígérete szerint a rendek kívánságaiban s előterjesztésében volt mindezen nehézségeket teljesen eloszlató más felterjesztést tett, a tervezett levéltárnak egész mibenlétét egy táblázatban felfejtette, sőt az ott levő levelek kivonatait is mellékelte, kijelentvén azt is, hogy a rendek fölterjesztésének a nádori levéltárra vonatkozó része mellőzésébe beleegyeznek s megmaradnak az 1723. t.-cz. intézkedése mellett. Ezeknél fogva az udvari cancellária már most nem vonakodik ő felségének ajánlani, hogy az ország rendei azon kívánsága, hogy a levéltár megalapítása tárgyában tett javaslat — a honfúsitási díjfelemelésen kívül, a mit a cancellária most sem helyesel — törvénybe igttassék, kegyelmesen teljesítendő lenne. A királyné helyben hagyta az előterjesztést a következő föltételekkel: »1. A magánosak minden oklevelei a levéltárból választassanak ki; 2. a levéltárban levő irományoknak közhitelessége ne legyen; 3. az új gyarapodásokról minden évben pontos iratjegyzék küldessék fel ő felségéhez s a miket a felség meg akar látni, azon adatok kiadása soha meg ne tagadtassék; 4. a levéltár őrének fizetés adassék a díjakból — nincs kitéve, melyekből; — a levéltárór iránt tegyen előterjesztést a nádor, de az előterjesztettek előleges megerősítési jogát magának mindenkorra fentartja.«

Ennek következtében az udvari cancellária azon évi febr. 17. e törvénytervezetet terjesztette ő felsége elé: »Ő cs. apostoli királyi felsége — így hangzik az szóról szóra — kegyelmesen megegyezett abban, hogy az ország kk-nak és rr-nek az ország levéltára megkezdett megalapítása iránt kifejezett legalázatosabb kéréséhez és kívánságához képest a következők foglaltassanak törvénycikkbe: Minthogy az ország

levéltára az 1723. évi 45. t. cz. rendelete szerint gróf Batthyáni és Strattman Lajos mostani ország nádorának különös igyekezete, szorgalmatoskodása, dicséretes és az utódok előtt hálas emlékezetben megtartásra méltó fáradozása által különböző magánosoktól és az ország káptalanjai és konventjei levéltárából — a mint lehetett — összegyűjtött levelekből már meg van kezdve és kellő rendbe hozva, jegyzékkel és jegyzőkönyvekkel el van látva, hogy ezen oly igen üdvös, a köznek javára és dicsére szolgáló munka időtelével el ne hanyagoltassék, de ily szép kezdet után inkább nagyobb gyarapodást nyerjen, a mint a mostani nádortól remélni lehet, hogy a mit oly dicséretesen elkezdett, hasonló buzgalommal kétségkívül folytatni is fogja, ugy azoknak is, kik e méltóságban utána következnek, vagy a nádori hivatal betöltetlenül léte esetében, a királyi udvar birájának hivatalából folyó kötelessége lesz: hogy nemcsak szorgalmasan gondját viselje ezen levéltárba letett adatoknak s a mik oda tartoznak, de az 1723. 45. t.-cz. tartalma szerint az ország ezen levéltárába tartozó adatoknak összegyűjtésében — azonban a magánosok levelei csak letéteményképen, az ország levéltárától külön választva és a visszakérőknek díj nélkül ismét kiadandólag tartása föltételével — semmi eszközt, igyekezetet és szorgalmat el ne mulasztson. Ami hogy annál szerencsésebben sikerüljön, minthogy kihaltak azok, a kik az ily közlevelek átvételére az 1723. 45. t.-czikkben az ország különböző részeiből ki voltak nevezve, de a vármegyéken különben is egymást megszakadás nélkül felváltó tisztségek vannak: ezeknek lesz kötelessége az ország egyetemes levéltárába tartozó hasonló leveleket átvenni és oda időről-időre beszolgáltatni, a hol az újonnan gyűlt levelekről pontos iratjegyzék fog készülni s ő császári apostoli királyi felségéhez fölterjesztetni — a levelek kiadása is, melyek megtekintését kívánandja, ő felségének soha meg nem fogván tagadtatni.

»Mint hogy pedig — ez a fölterjesztés további folyama — az irt módon már megkezdődött s isten segélyével lassanként mind gyarapodandó egyetemes országos levéltár a szükséges személyzet, ez pedig illendő fizetés nélkül fenn nem állhat: a nádor gondoskodására bízatik, hogy az ország pénztá-

rába a honfusitási díjakból bejövő s a hazában kamatra adandó tőkéből oly alapot állítson elő, hogy abból a nádor által kinevezendő, útasítandó s fölesketendő tisztviselők fizetése és a levéltár fentartására szükséges egyéb költségek fedezhetőek legyenek. Egyébiránt a mint az ország ezen egyetemes levéltárára való főfő-gondviselés s annak igazgatása örök időken át az ország nádorát, e méltóság betöltetlenül létekor a királyi udvar biráját illentendi: ugy az előlirt módon kinevezendő levéltári örök, t. i. a rendes és al-levéltárnok és más egyének az ország nádorának, nem léte esetében a királyi udvar birájának rendeleteitől fognak függeni és kötelesek lesznek az adandó útasítások szerint minden országgyűlésen az egybegyülvendő ügyiratok mivoltáról és gyarapodásáról tudósítást és jelentést tenni.

Hogy tehát az újonnan felállított országos levéltár iránt az előlirtak szerint tett intézkedés az ország törvényei közé is fölvétessék, kegyelmesen megengedtetik«¹⁾).

Ezen törvénycikk-javallatot a cancellaria febr. 18-án a királyné megerősítése alá fölterjesztvén: ő felsége arra tettségét nyilvánította, a balfelöli oldalra irván saját kezeivel e szót: *placet* és neve első betűjét; azonban — úgy látszik — hogy annak törvénybe igtatása mégis akadályokba ütközött, mert az 1765. évi országgyűlés által hozott t. cikkek között ez nem találtatik, hanem helyette van két más, u. m. a 11. és 12. t. cz., melyek közül az első így hangzik: »Igazságosnak és illőnek látja ő felsége, hogy a hiteles helyek a levéltáraikban levő irományok pontos lajstromozására szorítassanak s a szükséges rendeletek e végre a helytartótanács által kibocsátas-

¹⁾ E törvénycikk-javaslat bevezetése ez volt: *Sacrae Caesareae et Regio-Apostolicae Majestatis Dominae Dominae Clementissimae Nomine etc. hisce benigne significandum.*

Suam Sacram Caesaream et Regio-Apostolicam Majestatem clementer annuisse stb. (utóbbi fennebb magyarul adva látható.)

Berekesztése ime ez: *In reliquo altetitulata Sua Caesareo-Regia Majestas Dominis Statibus et Ordinibus Regni Gratia et Clementia sua benigne iugiterque propensa manet.*

Alább: *Per Sacram Caesaream et Regio-Apostolicam Majestatem Viennae, die 17-a Mensis Februarii Anno 1765.*

sanak. Ő Felsőge kegyelmes beleegyezése mellett az is meghatároztatik, hogy a káptalani vagy konventi egyének a törvény tartalma szerinti számmal legyenek, a hazai törvényeket és nyelvet értsék s a levélkeresési parancsra az 1723. 43. t. cz. értelmében — mely törvény itt ezennel megújittatik — a kívánt leveleket 500 forint büntetés terhe alatt kiadni tartozzanak. Ez a vármegyék levéltáraitra is kiterjesztetik, a melyekre ügyelni és őket megszemlélni a főispánok és vármegyei közönségek kötelessége.« Az utóbbi — t. i. a 12. t. cz. — pedig ez: »Kegyelmesen megegyezett ő felsége abban, hogy az ő felsége levelei, melyek a honlakosokat illetik, vagy pedig az országos vagy nádori levéltárba tartoznak, a mennyiben kamarai kezekre kerültek, a maga módja szerint kikerestessenek, és a melyek a fiskus jogait nem illetik, azoknak, a kikéi, s illetőleg az elől nevezett két levéltárnak kiadassanak, s mihelyt Podolia mezőváros hiteles bizonyítása azon levelek kezéhez vételéről, melyekre a kk. és rr. kívánságaik rendén hivatkoznak, felküldetik, azoknak bizonyos visszaadásáról ő felsége az 1723. 45. t. cz. értelmében a szükséges intézkedéseket szintén megteendi.«

Ez azonban akkor teljesületlen maradt. A király és törvényhozás e határozata óta ismét egy század telt el, a kir. udv. kamarai levéltárban levő országos érdekű oklevelek és iratok kiválasztása s az állam közlevéltárába átszállítása ügye ismét zátonyra került. Az 1791-ki emlékezetes országgyűlés a LXVII. t. cikkben rendszeres bizottságokat nevezett ki a kormány és törvényhatóságok által sürgetett s mély tanulmányozást igénylő, majd minden fontos tárgyban törvényjavaslatok készítésére; volt bizottság kinevezve az állampolitikai és tudományi ügyekben; ki voltak jelölve mindkettőnek feladatul tűzött fontosb tárgyak, de az ország közlevéltár-ügyében való munkálatkészítés egyiknek sem soroltatott teendői közé. Ugy látszik, e korban a kérdésnek nem volt Magyarországon képviselője. Az 1807-ki országgyűlésnek van e tárgyat némileg érintő két intézkedése, t. i. a 14. t. cikkben meghatározta: »hogy a káptalanok és konventek, melyeknek hűségére van bízva a hon lakosinak levelei megőrzése s a kiknek jogbiztonsága ezen leveleknek rendezetlen állapotban léte miatt

veszélyeztethetnék: ezen jogok biztosítása tekintetéből, azon rendezetlen leveleket és iratokat haladéktalanul vegyék lajstromba és jó rendben tartsák, a kik a törvény ezen rendeletét nem teljesítik, az 1765-ik évi 15. t. cikkben kiszabott büntetéssel illettessenek.« A második a 15. t. cikk azon intézkedése, melyben: »az ország rendei a hon lakosainak nagyobb biztonságáért, a kir. felség megegyezésével meghatározták, hogy a nádori és kir. udvarbirói levéltár az országos levéltár helyén és épületében Budán, a kir. személynök levéltára pedig, valamint a nádor és kir. udvar birája pecséttel bíró két ítélőmesterének levéltára Pesten, a királyi curia levéltárában azok zára alatt tartassanak.« Ezen kétségkívül igen fontos levéltárnak az ország széléről be annak mintegy szívébe s a nemzet örökös figyelmé alá rendelése egy országos levéltár alkotása érdekében ha nem foglal is magában positiv intézkedést, mindenesetre öröndetes haladást jelez, s én mint ilyet kívánom e helyen megemlíteni, meghajolva az 1807. törvényhozás fölvilágosult hazaszeretete s bölcs határozása előtt.

XIX.

Magyar kir. kamarai és erdélyi fiskusi levéltár. Konventek, káptalanok levéltárai.

Ha csaknem ezer éves lét után a magyar királyság területén nem volt a szó szorosabb értelmében ugynevezhető királyi és fejedelmi, sem pedig oly országos közlevéltár, mely egy nemzethez méltó legyen, de volt a nemzetnek jó és balszerencsében gazdag politikai élete és volt culturája: ugyan mi-ben nyilatkozott és tartotta fenn magát ez? állított vagy állítatott-e ki s hová tette le emlékezetes magán- és közleveleit s iratait? hol vannak föntartva emlékei királyai és fejedelmi uralkodásának, a törvényhozásnak, a királyi udvar ítéleteinek, szóval állami és polgári élete nagyobb szerű nyilvánulásainak? Kétféle levéltár létezett a magyar királyságban az ős hajdankorban, melynek nyomai e földre jövésünk után nem sokára feltűnnek s maig láthatók az ország különböző pontjain, egyik a magyar királyi udvari és erdélyi fejedelmi fiskusi levéltár, megjegyezve, hogy az elsőnek mai diplomatikai neve:

m. kir. udvari kamarai levéltár ; másik az ország primása, érsekek, püspökségek, apátságok, káptalanok és konventek, az ugynevezett hiteles helyek levéltárai. Tudva van, hogy Magyarországon, mely eredetileg a magyar nemzet által fegyverjogon szerzett s a honfoglaló nemzetségek által sors szerint felosztott föld volt, melyből a nemzet vezérének nagy terjedelmű birtokok, egész tartományok és országvidékek jutottak, miknek személyes birtokosa később a király, illetőleg a korona lett. A királyságnak Sz. István alatt megalapításakor ezen ősi birtoklási rendszer megváltozott annyiban, hogy egyfelől a királyra illetőleg a koronára nézve azok örök elidegeníthetlensége mondatott ki ; másfelől a birtokadományozás joga a királyi felségnek adatott át s a kihalt és magvaszakadt honpolgárok és nemzetségek, később a felségsértés bűne miatt jószágukat veszítők birtokainak a király, illetőleg a korona általi öröklése az alkotmány egyik sarkelve gyanánt állapítatott meg. A magyar királyi korona tehát első és törzsbirtokos levén Magyarországon, természetes, hogy birtokai föntartásából, igazgatásából, új birtoköröklésekből, a mik valamely formában levő irás nélkül nem történhettek meg, már a királyság első éveiben levélőrző helyének, kamarájának, tehát levéltárának keletkezni kellett. Itt, királyságunk bölcsőjénél van tehát a magyar kir. kamarai vagy fiskusi levéltár eredete, mely mai napig fennáll s kétségkívül nemzetünk legrégebb levéltára ; mert bár a királyi házak s maguk a királyok gyakran változtak s Szent István koronája más meg más magyar uralkodó fejére tétetett, de a királyi jog s a koronabirtokok az országgal együtt örökké megmaradtak, sőt szaporodtak és a kir. kamara ezen jogok és birtokok, valamint az azokat biztosító levéltár felett mindig köteles volt őrködni. Ilyen ma csak kettő van, Budán az egyik, a fenn is említett »*magyar királyi udvari kamarai*«, mely alatt állott régen a szepességi kamara is, másik az erdélyi részekben »*fiskusi levéltár*« név alatt ¹⁾. Az elsőnek eredetét csak elébb érintém, az utóbbié fönnebb fel volt világosítva.

¹⁾ Ma ez is a »*magyar királyi udvari kamara*« levéltárában van különállóan elhelyezve — ideiglenesen.

A kamarai levéltár természetéből következik, hogy ott csak királyi, illetőleg koronai birtokokat és öröklési jogokat illető iratok legyenek. De a dolog az alkalmazásban nem úgy áll. Vannak, sőt gyakran épen csak ott lehetnek a legfontosabb országos közlevelek és okiratok. Az államhatalmak az ősidőkben nem voltak szorosán elkülönítve, sem a királyi cancellária az állam-főét, sem a nemzet az őt illető okleveleket oly szigoruan el nem választották, királyi házak kihaltakor vagy más válságos időkben a koronázó érsekeknél vagy nádoroknál maradhattak az ország legdrágább kincsei, pártküzdelmekkor egyes nagyok ragadhatták kezükbe, nagy veszedelmek idejében épen a megvédés ösztöne s hazafiai féelme idehozhatta azokat, ide hozhatták a felségsértési bünpercek következményei, a magszakadás és több ily alkalmak. Mert a magyar nemzet királyait, fejedelmeit, nádorait, érsekeit, tárnokmestereit, országbiróit és főhadvezéreit saját véréből választotta évszázadokon át; azoknak nemzetségi levéltáraikban mindig voltak államérdekű iratok is; a korona ellen fellázadó jóságvesztett magyarországi nemzetségek közül csak a Koppany, Zách, Chák, Kont, Thurzó, Zrinyi, Nádasdy és Frangepán — az erdélyiek közül: Mayláth, Balassa, Békés, Zólyomi, Kendi, Thököly és Rákóczy-nemzetségek levéltárait említem, melyeknek birtokában kérdésen kívül igen sok országos érdekű irat volt, mik nótáztatásuk alkalmával a kamara és fiskus levéltárába kerültek. Kétségkívül ez alapon mondja Fejér György a m. kir. kamarai levéltárt Magyarország régi oklevelekben leggazdagabb levéltárának, állitván, hogy abban csak Árpád-kori eredeti oklevél 300-nál több van.¹⁾

Régi levéltárai, inkább levéltári complexuma Magyarországnak továbbá az a 39 káptalani és 37 konventi levéltár, melyek eredete nagyrészen szintén királyságunk kezdetére vihető fel, mikor a szomszéd nemzetek példájára a magyar néppel is elfogadtatott keresztény vallás és az országba behozott tudós külföldi papság volt a nemzet vezetője és oktatója. Már Justinianus császár idejében szokás volt a levéltárakat és közokleveleket a templomokba és szent helyekre tenni el;

¹⁾ *Fejér Cod. Dipl. Series Diplomatum stb. Előszó XXXI. 1. Ma e szám hivatalosan constatálva van.*

egy törvényes rendeletében ez áll: »Midőn gyámok és gondnokok tétetnek, legyen jelen azon város püspöke is s a készült oklevelek tétessenek le a templom levéltárába — in Archivis Sanctissimae Ecclesiae — hogy legyen a dolog örök emlékezetűvé és a levélben levő jogvédelem véletlen eseteknek ne tétessék ki.«¹⁾ Bizonyos, hogy a közokleveleknek az egyházakban és pedig azok szentélyében vagy tornyai alatt az egyházi rend gondviselésére bizása hazánkban, külföldről behozott igen üdvös intézmény volt, mit a nemzet kész szívvel fogadhatott, mert tisztelte az egyházi rendet, bizott letett hite megőrzésében és titoktartásában, érdektelenségére nézve kezeség volt egyszerű jámbor élete, részrehajlatlanságát biztosította családtalan állása. Legrégibb — történetiróink szerint — a nyitrai káptalan, mely még szent István király előtti korból való s az apostoli király alatt az 1000-ik évben újra alapított, a székesfejérvárit 1006-ra teszik, a budait 1010-re, a nagyváradit 1016-ra, a bácsit szent László korára, tehát az 1077—1089 évek időközére, a pozsonyit, váczit, győrit, veszprémit, pécsit, csanádit, zágrábit, az esztergami, egri s kalocsai érseki káptalanokat szintén szent István-kori alapításuaknak írják, ugy szintén a szepességit a legrégebbek egyikének, végre a gyula-fejérvárit gróf Kemény József ismét szent István korabelinek véli. Alig férhet ahoz kétség, hogy a püspökségek alapításával egykoruak a káptalanok. A konventek közül is sok van szent István-korabeli alapításu és szinte mindenik az Árpád-ház korából ered. Legrégibb konvent a szent-mártonhegyi, mely oklevéllel kimutathatólag 1001-ben alapítatott, a bakony-béli szintén oklevéli bizonyossággal 1037-ben, a pécsváradi 1015-ben, a szalavári 1019-ben, a benedek-rendiek zobori és a fejérvári keresztések konventjét is szent István alapításának mondják. Igy alapították Árpád-házból való királyaink a tihanyit 1055-ben, a szent-benedekit 1075-ben, a szent jogi-t vagy szent jobbi-t 1083-ban, a somogyit 1091-ben, a pécsváradit 1136-ban, a pásztóit 1138-ban, a csornait 1180-ban, az esztergamit 1194-ben; a kolos-monostorit Erdélyben I. Béla alapításának mondják. A többi valamennyi

¹⁾ Justin. Imper. Libr. 30. Cap. de Episcopo.

királyságunk első századaiból való. Elenyészett konventekről is emlékeznek a történetírók, így a szent Imréről, szent Péterről, szent Mihályról nevezett székesfejérvári őskori káptalanok, a keresztényi ispotályosok, lebényi, silisi és telki benedekiek, a zirczi Cistercita-rendiek, csázmái Domokos-rendiek konventjei Magyarországon, Erdélyben a szent Ágoston-rendieké és Prédikáló-rendieké Fejérváron, a kertzi és hévizi bizonytalan rendi konventek. Az utóbbiakat némely írók kétségbe vonják, épen azért észrevételeim körébe nem vontam. Katona a Benedek-rendiek 53, a Cistercita-rendiek 49 apát-ságát említi, melyeknél szintén lehettek konventek, kir. kiküldötti — Regius — levélőrzési és hitelesítési jogokkal bírók. Ezekre, mint eddig megállapítatlanokra szintén nem terjesztem ki észrevételeimet.¹⁾

A káptalanok és konventek vagy szerzetes monostorok — kivéve utóbbiaknál az ugynevezett kisebb konventeket — magyar közjog szerint hiteles helyek — loca authentica, credibilia, testimonialia — voltak; volt hiteles pecsétük, mely alatt az ország lakosainak birtokadományozásról, birtoköröklésről, eladásról, cseréről, a határok kijárájáról, atyai- és testvér-osztályokról, úgy egyéb törvényes magánjogi tényekről érvényes okleveleket készítettek, azokat eredetileg saját királyi könyveikbe beigtatták s levéltáraikba — Conservatorium, Sacristia, Camera — letették, ott őrizték, azokból hiteles másolatokat adtak ki, tagjaik közül egyet vagy többet esketés, hitelesítés, bizonyoságtétel, határjárás, birtokbaiktatás, perbeidézés, ítéletvégrehajtás végett stb. királyi emberekként — homo Regius — törvényesen kiküldhettek, azok kiküldetésök ről minden bíróság előtt megálló jelentéseket tehettek, benn tiltakozásokat elfogadhattak stb. s így az ő kir. jegyzőkönyveik és levéltárak a hazafiak birtokainak és jogainak élő őrei voltak. Sőt sokszor történt az is, hogy a korona és országlás felett egymással viszongó királyok, azok fiai, a királyi trónra és erdélyi fejedelemségre jogot követelők, kivált ha fegyverrel győzettek le, vagy a nemzeti akarat nyilvánulásánál kisebb-

¹⁾ *Magyar Történelmi Tár* II. köt. MDCCCLVI. előszó I—XVI. és 1—168. ll.

ségben maradtak, tiltakozásaikat a nagyobb tekintélyben álló káptalanokhoz írásban adták be s jogaikat így kívánták fenn tartani . . . . Az írás hazánkban oklevéllel bizonyíthatólag már a királyság kezdetén használatban volt; így költek az imént említett káptalani és konventi alapító- és adománylevelek, így a szent király fölavatását illető pápai bulla, a püspök-kinevezési rendeletek, egyház- és zárdaalapítási oklevelek; a királyi tanácsban hozott törvények stb. Azonban a polgári ügyek írásos elintézése csak Kálmán király korában jött szokásba, a ki az 1100-ik évben költ végzeménye II. könyvének 2. és 3. fejezetében erre nézve ily eljárást rendelt: »ha valaki három személynél többet érőt kölcsönözne egy másiktól, vegyenek fel zálogot, a pénzmennyiség és a bizonyságok nevei irassanak levelkére és mindkét félnek t. i. a kölcsönadónak és vevőnek pecsétével pecsételtessék meg, a vevő pedig ezen levélkét őrizze magánál, hogy ha valamikor lopással vádoltatik, a feljegyzett tanukat előállithassa; ez esetben ha ezt nem, de a pecsétes levelkét előmutathatja, a rá irt tanuk esküvésével fölmentetik;« »ha sem az eladott hamis vagyon urát meg nem találná, sem a pecsétes levelet elő nem tudná mutatni, hazai szokás szerint a lopott jószágot tizenkétszeresen fizesse meg.« Minthogy sem ezen, sem más törvény nem szól birtokváltozásról, öröklési, adás-vevési és osztályügyekről, azt kell gyanitnunk, hogy a vezérek korában, sőt a királyság első századában is a magyar ős nemzetségek még birtokváltozási ügyeiket nem tették írásba, hanem sors szerint és élő szóval osztották el, végrendeleteiket is legfőlebb tanuk előtt tették meg; de bár törvény nem rendelte, még is föltehető, sőt ma is fönnlevő példák bizonyítják, hogy akármennyi írásbeli vagyonöröklés és átszállítás történt, s alig fér kétség hozzá, hogy ezen osztályoknál és végrendelkezéseknél mind a tanubizonyságok, mind az azokról írást készítő káptalani és konventi egyének voltak. Ezt a létező eseteken kívül II. Endre 1231-ki kir. végzeménye 21-ik czikke is igazolja, melyben a pristaldok mellőzésével az idézés és bizonyágtétel tiszte és joga kizárólag a megyés püspökre vagy káptalanra ruháztatott, a perügyekben való bizonyágtétel pedig a közelebb való kisebb konventekre vagy zárdákra. Elveszték azon kir. adományle-

velek s nem ismerünk törvényt összes jogéletünkéből, melyek e helyek hitelességét s e hitelesség külső és belső föltételeit bővebben körvonalozták Zsigmond király előtt; csak a budai kir. udvari kamara őriz e tárgyban egy nagybecsű adománylevelet 1321-ről, melyben I. Károly király a káptalanok tanuképen alkalmazását régi országos szokásnak mondja, s annak során Ölyves nevű kolozsvármegyei falut hiva Simon mester kérésére, testvérének Péternek adományozván: annak a királyi udvar jegyzője, az erdélyi vajda királyi embere és e mellé a maga részéről kiküldendő kanonok, mint harmadik királyi ember által az adományozott jószág határának kijáratására az ország régtől fogva helyben hagyott szokása szerint a gyula-fejérvári káptalant útasította, a kik azt hárman ki is járták és senki ellent nem mondván, Péternek birtokába bocsátották.¹⁾ Zsigmond király a csornai konventnek adott kegylevelében hasonlóul ősrégi szokásra s Magyarországon az összes székesegyházak káptalanainál és szerzetes monostorokban rég fenlevő ily jogokra hivatkozólag adott új pecsétet és hitelességét újból megerősítette. »A közhaszon tekintetéből — így szól a király — a közjóra észszerűen hajolván, egyszerűs mind pedig a csornai monostort vagyis annak tiszteletreméltó s hozzá hű prépostját és konventjét örök időkre megakarván tisztelni: előrevaló önelhatározásból azon prépostnak és konventnek s azok utódainak örökidőig tartó hitelességű pecsétet adunk, akarván s ezen kegylevelünkkel szigoruan parancsolván, hogy az ő pecsétjükkel megerősített minden levélnek, a miket ők birtokot illető, szerződési, nyomozási, perügyi, törvényszékek előtt vagy azokon kívül bármely ügyben és tényekben saját pecsétük alatt kiadnak, a mint ez Magyarországonk hiteles pecséttel adományozott minden más székes és collegiummal bíró káptalanainál és monostorainál boldog emlékezetű magyar királyok és fejedelmek engedélyénél fogva érvényben és szokásban van, teljes hitel adassék.«²⁾

Kálmán király idézett törvényén alapul tehát és Zsigmond király kegylevelében van körülírva a káptalanok és

¹⁾ *Gr. Kemény, Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literarum Capituli Albensis Transilvaniae stb. Cibinií. 1836. I. köt. 85—88.*

²⁾ *Fejér, Cod. Dipl. Tom. X. Volum. 2. 100. lap.*

konventek hiteles-helyisége. S hogy a csaknem folytonos harcban és háboruban élő magyar birtokos a templomokba és monostorokba, káptalanok és konventek gondviselése alá vitte megőrizés végett jog- és birtokvédő irományait, következik azon kényszerűségből, hogy egyebütt avagy csak ennyi biztonságot sem talált, igen a törvény tekintélyadó érintett rendeletéből s a magyar nemzetnek a vallás és papság iránti tiszteletérzéséből és főleg azon magas példa követéséből, melyet a király és ország a nemzetnek adott, midőn legdrágább oklevélkincseiket ezen hiteles helyekre tették le, a mit igazol az, hogy — a mint említve volt — II. Endre királytól kapott 1222-ki aranypecsétetes nemzeti szabadságlevélnek egyik példánya megőrzés végett az esztergami, másik a székesfejérvári káptalanba tétetett le. A káptalanok és konventek alapszerkezete, nemzeti birtokokkal adományoztatása, törvényes rendeltetése, az a tény, hogy az ország minden pontján kiterjedve voltak, az országnak és magyar nemzetnek a királyi koronán kívül legféltettebb kincse: az arany bulla itt őrizése kétségbevonhatlanul bizonyítja azt, hogy a káptalani és konventi levéltárak országos jelleggel bírtak, oda nemcsak magánjogi, de közoklevelek is hivatalosan tétettek be, a törvényhozás azon levéltárakban foglalatoskodó személyzet hivatalos kötelességéről, az ott kelt vagy oda beadott oklevelekkel miként bánásról, azokból másolatok kiadásáról stb. folytonosan intézkedett. Bizonyítékul csak egy törvényt és tényt hozok fel, t. i. az 1807-ki 11. t. cikknek fenébb érintett intézkedését, mely a törvényhozásnak a konventek és káptalanok levéltárai feletti rendelkezési jogát igazolja. Ugyanezt igazolja im e tény is.

Midőn 1765-ben egy köz országos levéltár — Universale Archivum Regni — fölállítását az országgyűlés meghatározta s oda a hiteles helyeken levő s azok hivatalos személyzetei által kiválasztandó országos érdekű köziratok letételését is rendelte: az ország nádora, az örök érdemű gróf Batthyány Lajos hivatalos felszólítására az esztergomi fő székesegyházi káptalan, a pozsoni káptalan, a nyitrai és a nagyváradai káptalan több régi rendkívül fontos eredeti oklevelet, köztük néhány Árpád- és Anjou-korszakbelit, ezeken kívül csomókba kötve számos szintén nagybecsű régi iratokat küldöttek

be az országos levéltár számára; továbbá a pannonhegyi főapát — a mint már volt érintve — szintén értékes okleveleket s köztük nem egy Árpád-korszakbelit küldött be.

Nagy köszönetet érdemelnek a nevezett egyháznagyok és egyházi testületek azon oklevelekért, melyeket az ország lelkes nádorispánja felszólítására az ország levéltárába beadtak; de meg kell jegyezni, hogy az csak igen csekély része volt az ő őrizetük alatt álló gazdag oklevélgyűjteményeknek. A tudós Fejér György egyik művében látható ezeknek kimutatása. »A primási levéltárban — írja ő — van 109 nagybecsű régi oklevél, a legrégebb 1186-ról; melyet III. Béla a vajkai jobbágyoknak adott, legnevezetesebb azonban II. Endre király kiváltságlevele 1222-ről; az esztergomi főkáptalan levéltárában van 107, a legrégebb 1156-ról van s Brátka nevű birtokot illet, legbecsesebb az 1157-ki, kettős ólom pecsétével, hátulsó lapon a király arczképével, fölúján e körülírással: SIGILLVM GEYZE REGIS, melyben II. Geyza a Szent Adalbert egyházának javadalmakat ad; a pannonhalmi apátság levéltárában 56 oklevél van, legelső a Sz. István 1001-ik évi alapítványlevele, a szepesi káptalanban 54, legrégebb 1250-ről való IV. Bélától Marczal váráról; a pozsonyi káptalanban 53, legrégebb 1192-ről III. Bélától; a veszprémi 41, legrégebb 1082-ből való, Szent László királytól, melyben a Szent Mihály-egyház adományos birtokai vannak elősorolva«¹⁾ Látható tehát, hogy e helyeken a magyar történetírásnak még mind igen gazdag forrásai őriztetnek, melyek más országokban, a birtoktulajdont illetően kívül, az állam levéltárában helyeztetek el. De hogy nálunk az államiság, vagy ha jobban tetszik, az ország magasb eszméje s érdekei iránti lelkesedés és tenni-vágyás particularismusban veszett el, mutatják a tények. Már a XVI. században Verántz Antal és Istvánffy Miklós a maguk számára gyűjtötték nagy oklevélgyűjteményeiket, a mik utoljára a Jankovich-féle ritkaságokkal szerencsére a nemzeti muzeum

¹⁾ *Fejér*, Codex Dipl. Series Diplomatum stb. Előszó. XXXIX—XL. lap.

birtokába kerültek ¹⁾. Pázmán Péter érsek szintén a maga tudományos czéljaira, így Kolonics érsek, Klimo György pécsi püspök, Hevenessy és Kaprinai is százakra menő oklevélköteteiket ²⁾, a mik idővel a pesti egyetemi könyvtárba jutottak s kétségtelenül ott is nemzetünk veszi hasznát; de el nem vitatható, hogy más államok országos levéltárainak épen az ily egyházrendi gyűjtemények teszik főfődiszét s adatgazdaságát. Ennek oka a mohácsi vész előtt uralkodó-házaink gyakori változásában van, azután az állandóvá lett uralkodóháznak hazánkon kívül lakásában s Magyarországnak ebből következőleg Budáról és Bécsből való sokszor ellentétes irányu kormányzatában. A kormány mulasztásait a nemzet nagyjainak kellett — annyira, a mennyire lehetett — pótolni. Itt van eredete a magángyűjteményeknek.

Ugy hiszem, az elébb idézett adatok minden kételyt eloszlatólag bizonyítják, hogy a káptalanok és konventek levéltárait a királyi felség, az országgyűlés és kormány bizonyos határokig országos jellegűnek tekintették s azokról rendelkezni — a magán tulajdont illető részeken kívül — a törvényhozásnak az állam érdekében joga van épen úgy, mint a jogot Francia-, Német-, Olasz- és Bajorország, Svájc, Belgium, sőt a kis Erdélyország is gyakorolta, ezekből alkotván meg legnagyobb részben az első államlevéltáraikat, az utóbbi is ily anyagnak tekintvén káptalani és konventi okleveleit.

XX.

Erdélyi káptalani és konventi levéltárak.

Vessünk egy futó pillantást az erdélyrészi hiteles helyek mult időbeli állapotára. Ott — mint épen imént érintém — csak kettő volt ilyen, a gyulafejérvári káptalan és kolozsmo-

¹⁾ *Fojér*, Codex Dipl. Series Diplomatum. XIII. lap.

²⁾ » » » » » XIV. XVII. XX. XXII. és XXVIII. ll.

nostori konvent, melyek Magyarország kétfelé válásaig az anyaország hiteles helyeivel egy jogviszonyuk voltak, de azután a jobbára protestáns fejedelmek alatt mások közé jutottak, miket nagyjában ismertetni szükségesnek látok.

Érintve volt már fennebb, hogy a gyulafejevári káptalan és székesegyház alapítása idejét az erdélyi püspökséggel együtt a Szent István korára teszik iróink ¹⁾. E három egymás nélkül nem is képzelhető. Az erdön-tuli országot a kereszténységre csak így lehetett átvinni. Hogy a káptalan leveleket állított ki, már érintve volt; az is természetes, hogy ez országrész lakói féltett leveleiket ide tették le. Azonban a királyság szélén fekvő s kivált délfelől a szomszéd népek betöréseinek kitett kis ország ezen drága levéltárát sok csapás érte: 1240. földúlták a tatárok, 1277. Gaan, Alárd fia vezérsége alatt a szászok; 1308. ezek másodsor is betörték a templomba saját papjaik vezérlete alatt. A szászok ezen kétszeri betörése alkalmával a fejérvári templomban levő káptalani levéltárban is nagy károk történtek, sok drága iromány égett el, hihetően maguk a püspökségi és egyházalapítási oklevelek és a káptalani pecsét is ²⁾. Azonban a budai kir. ud-

¹⁾ Nagy felvilágosítást adna erre nézve azon bizottság munkálata, melyet Werner György római császári és magyar királyi biztos kérésére Bornemisza Pál erdélyi püspök 1555-ben rendelt ki, melynek tagjai voltak: Báthay Máté mester, Mosdocsy Ambrus és Albert mesterek és örkanonokok (a püspöki levél kelt Gyuluvárában aug. 23-án), s feladatuk az volt, hogy egyfelől Wernernek, a ki a császár kívánságára a magyarok viselt dolgait szándékozott megírni, adatokat, okleveleket és felvilágosításokat adjanak Magyarország székesegyházairól s azok közt az erdélyiről is, mely Gyulafejeváron van, kiterjedve főleg azon kérdésekre: hol van annak eredete? ki alapította? ki alatt növekedett fénye és gazdagsága? Ezekről és az eklézsia javairól való oklevelek összegyűjtésén kívül arra is meg volt bízva a bizottság, állapítsa meg, mely királyok alatt, mi okból égettetett el számos oklevél s a kanonokok közül kik égtek oda?

Egy oklevél fön van ma is a káptalani levéltárban, mely érinti e pusztítást, alább ez értekezésben fel van ez említve; de nem hihető, hogy az iménti bizottság munkálkodásának csak az lett volna eredménye. Én kutatásaimban rá nem akadtam, mások tán többet tudnak felőle. *Fejér, Cod. Dipl. Series Diplomatum stb. XVI. lap.*

²⁾ *Com. Jos. Kemény. Notitia Capituli stb. stb. I. köt. 22. 24. 26. ll.*

vari kamarai levéltárban fõnn van egy 1336-ki eredeti bizony-
ságtevõ levél, mely mutatja, hogy a káptalan férfiai a történt
károkat nem sokára jóvá tették, a hiányokat kiegészítették,
átalában a gondviselésök alatt álló levéltárt oly rendbe hoz-
ták, hogy a midõn szolnokvármegyei bõdi Cseh Jakab elõke-
restetni kérte azon egyességlevelet, melynél fogva Lebe László
Szent-Márton nevü birtokát testvéreinek Mihálynak, Pálnak
és Tompának és azok örökõseinek adta át, a káptalan azon
levelet az õ levéltáruk lajstromában — in Registro Camerae
Regiae — fölkeresték — ugymondják — megtalálták és a
folyamodónak hiteles alakban kiadták ¹⁾). Sajnos, hogy e laj-
strom ma nem létezik; mikor pusztult el, hátrább elé lesz
adva. Ezen levéltár hajdan a gyulafejevári székes egyház jobb
oldalán levõ kamarába volt letéve, késõbb azonban a torony
alatt készült számára hely, hol még 1836-ban is volt ²⁾).

Uj baj érte a gyula-fejevári káptalant a reformatió
által. 1556. nov. 25. Kolozsváratt tartott országgyûlés a fe-
jedelmi kincstár javára secularisálta a püspöki és káptalani
javakat, a káptalani levéltár világiak gondviselése alá került,
kik levélkeresõknek hivattak, a levelek azontul nem az egy-
házban vagyis annak kamarájában és szentélyében tartattak,
hanem a torony alatt készült számukra helyiség. Az 1557-ki
jun. 10. Thordán tartott országgyûlésben négy jeles férfi vá-
lasztatott ki a végre, hogy minden közirományokat, valamint
a szentélyben vagy Conservatoriumban levõ kiváltságokat
gondosan õrizzék, azokból levélkerestetõ parancsokra a régi
szokás szerint hiteles másolatokat adjanak ki. 1558-ki virág-
vasárnapján Thordán hozott törvényczikkben ismét megren-
deli az országgyûlés, hogy a fejevári káptalanban levõ le-
velek és irományok õrzése, felkeresése s hiteles másolatokban
kiadása végett arra méltó egyének választassanak; 1558. a
18. t.-cz. a következõ országgyûlésre halasztja azon levéltár
felügyeletérõl való gondoskodást. 1560. az Enyeden tartott
országgyûlés a királyi felségre bizza azon levelek õrzésére
alkalmas egyének választását, nehogy a hazafiaknak kára

¹⁾ *Com. Jos. Kemény*, Notitia Capituli Alb. stb. I. köt. 19—31 ll.

²⁾ » » » » » » » » » 32 l.

következzék belőle; 1661. a kolozsvári országgyűlés a kolozsmonostori konvent levéltárát megszüntetni s az ott levő leveleket a gyula-fejérvári káptalanba átszállíthatni határozta. E végzés magyarországi levelekről is szólván, idézni szükségesnek látom. »A mint a közelebbi múlt erdélyi részletes országgyűlésen is kérte az ország ő Felségét — értetik II. János (Zsigmond) választott király — ugy most is kéri, hogy ő Felsége a kolozsmonostori konventi levéltárba letéve levő magyarországi és erdélyi levelek és irományok őrizőiül — Conservatorés — válaszszon ki a nemesség közül Istenre, ő Felsége méltóságára és önmagok becsületére néző három alkalmas egyént s a levelek tartását és őrizetét bizza azokra. Ő felségének és a tanácsnak ugy tetszett, hogy a kolozsmonostori konventből a levelek vitessenek Gyula-Fejérvárra és gondviseljék mindkettőt s keressenek belőle ugyanazon egyének, azonban még egy negyedik kereső is — Conservator, Requisitor -- választatván. Egy 1575-ki országos végzés a káptalan levéltár-ügyét igen rossz állapotban levőnek gyantatja, miért is az országgyűlés főkeresővé teszi Ilosvai Benedek odavaló plébánost, társaivá a káptalani papokat s még egy jegyző keresését is szükségesnek mondja. Ezeket ő nagysága — így szól a törvény — erősen eskesse meg hűségére, adjon nekik külön-külön pecsétet, — addig, ugy látszik, csak egy lehetett — legyen joguk nemcsak a keresésre, hanem kiadványozásokra is, de ugy, hogy a kik nem akarnak velők eszközöltetni végrehajtást, az annak előtte való mód szerint nemes emberrel is tétethessék meg, s ő felsége, miként kegyelmesen megígérte, fizetésükről gondoskodjék.« Ez utóbbi végzés 1586. a gyula-fejérvári országgyűlésen ismét megújítatott.

Az eddigiéknél nagyobb veszély érte 1601. a káptalan levéltárát a Básta és Mihály Vajda sergeiben szolgáló oláhok által. A korábbi pusztítások után eltelt új 300 év iratkincsei voltak ide a régiekkel együtt összegyűjtve. Elképzelhető annak sokféle és nagybecsű-volta. Épen ez teszi az eseményt végzetessé. Báthori Zsigmond fejedelemnek Poroszlónál szerencsétlenül végződött csatája után a két császári zsoldos vezér a Thorda melletti Keresztesmezőn táborot ütven: Mihály vajda csapatait egyenesen Enyed és Fejérvár elpusztítására kül-

dötte. Ezek feladatukat hiven teljesítették, tömérdek lakost meggyilkoltak, a várost és várat összerombolták, a székes egyházba behatolván, az ország levéltára ajtóit betörték, abból a királyok kiváltságait, a török porta által Erdélynek adott hitleveleit, a hazafiak birtokaikról szóló megszámlálhatatlan irományait és okleveleit széthányták, elrabolták, kardjaikkal darabokra vagdalták s utoljára lovaikat és barmaikat az egyházba bevívén: azt istállóvá változtatták.¹⁾ Mily gyászos sors érte akkor az erdélyi nemességet, a legfőbbeknek mily sok irománya pusztult el e romboláskor, kitűnik a Bástia alatt aug. 23. tartott 1602-ki országgyűlés im e végzéséből: »Mivel a sok veszedelmes időkben sok szegény atyánkfiai leveleket elvesztették, végeztük, hogy afféle leveleket akárhonnán, akármineműek és akárkihez adtanak, sub paena notae infidelitatis minden nemes ember bevigye, a jobbgányánál is felkeresse és jan. 1-re 1603 s két-három következő napjaira a fejevári káptalan vagy k. monostori konvent kezébe küldje be, a melyek azokat bevenni és külön elhelyezni tartoznak, míg az ország gyűlésének átadhatják, hogy arról határozatot hozhasson. A székelyek és szászok között is minden helyeken és városokon keressék fel az ily leveleket és megbizott atyjokfiai által Fejevárra küldjék be a káptalan vagy k. monostorra a konvent kezébe, melyiket hamarább érik s oda tegyék le.« Nincs róla adat, ha lett-e e törvénynek eredménye, sőt 1606. a Bocskai fejedelemhez ment erdélyi küldöttség előterjesztésére, Kassán május 12. az elpusztult levelek fölkeresése iránt hozott t. czikknek a tárgyalást elnapoló rendelkezése, valamint az 1607. jun. 10. Kolozsváratt az elveszett adományleveleknek a fejedelem általi újból kiadása s a beigtatási leveleknek tanuvallatással pótlása tárgyában hozott t. czikk arra mutat, hogy annak nem sok foganata lett. Megrázóan írják le a fejevári káptalan levéltárának az 1602—1603-ki elpusztulás utáni állapotát 1604. febr. 3. az erdélyi rendekhez benyújtott kérésökben annak levélkeresői, mit mint tárgyamra egy megdönthetlen indokot adó részletet, ismertetek. »A fejevári káptalan esedezik — így szólnak — legyen a rendeknek valami gondja

¹⁾ *Wolffgangi de Bethlen* etc. *Historia de rebus Transylvanicis* sat. 1782. V. köt. 32—33. ll.

arra a helyre, mert az elmúlt romlásokban is nagyobb részint a gondviseletlenség miatt lett abban a káptalanban való drága leveleknek megfogyatkozása. Tudja kegyelmetek, hogy ez az ország egyik tárháza és tán legdrágábbak a káptalanban való levelek; úgy vagyon, hogy sok kár lett benne, sok ide s tova való tékozlás s mégis annyi levél van ott, hogy három szekeret bőségesen megrakhatnak vele; mind ott vesz a földön, ott rothad a torony megégése után az esőviz nedvessége miatt. Könnyű költséggel a toronynak az alsó részét a bolt felett meghéjazhatnák, mert a kis-selyki dézmának minden bőv hasznát azért veszik fel pap uraim, hogy valami részét fordítsák a templom épületére. A koporsókat valamint felhányták, a lovakat a mint bele kötötték, ez ideig mind úgy áll; a fejedelem (Báthory András) koporsója is fel van nyitva, csak tövissel sem verték be mind ez óráig is; mi a magunk költségén a segrestye ajtaját gyakran becsináltattuk, törtön-török fel, hordton-hordják a leveleket, minthogy a templomnak nincsen ajtaja. Szent István király idejétől fogva sok királyoknak és az egész országnak titok levelei ott hevernek: nagy bűn, nagy vétek ily siketséggel a becsülhetetlen kárt elhallgatni. Az elmúlt fejevári gyűlésen is szólottunk kegyelmeiteknek — így foly tovább a panaszos kérés — ezen dolog felől, de semmi gondja nem leve senkinek reá. Ezelőtt is sokszor, de az elmúlt esztendőben főképen nagy iszonyu kár leve a káptalanban, mert kinek-kinek az önmaga hasznára leve gondja, a közönséges jó senkinek eszébe sem juta. Azok a levelek a mi romlott nemzetségünknek mind Erdélyben s mind Magyarországon oly fő és drága emlékezetre való kincse volna, melyet kevés szóval meg nem mondhatni. Az Istenre kérjük kegyelmeitek, legyen gondjok reá, nem annyira a mi hasznunkért, mint az közönséges jóért. Nincsen nekünk módunk benne, hogy derék ellenség ellen oltalmazhassuk és takargathassuk, mert elfogyatkoztunk. Van három esztendeje, hogy egy pénz áru hasznát nem láttuk az elébbi fejedelmek által rendelt fizetésünknek. Ez elmúlt időkben történt veszedelmekben nem ilyen gondviselés volt az ilyen drága marhára, mint most: Budáról, Pécsről, Székesfejevárról, Esztergomból Nagy-Szombatba takarították volt az efféle leveleket,

melyekben most is az egész országnak igazsága áll, Orodról és Csanádról ide Fejérvárra hozták volt a veszedelem előtt az ország leveleit; mostan pedig senkinek gondja nem leve reá, hogy csak egy mérföldig az ellenség elől valami részei elvitethettek volna, noha sokat törekedtek azoknál, kiknek Fejérváratt erre gondjoknak kellett volna lenni. Ez okért ott hagyák veszni közakarattal eleinknek és maradéinknak ily becsülhetetlen kincseit. Leszen oly idő s talán el is jött, mikor megérezzük a mi siketségünk következését; forogjanak csak elé a törvények és az összekeveredett jószágoknak igazsági, melyeknek kárát és fogyatkozását kegyelmetek és a maradéki fogják megérezni. Mi — így végződik a kérés — Isten és kegyelmetek előtt protestálunk, hogy szívünk szerint minden igyekezettel akarunk oltalmazni és takargatni, de nekünk nem volt hozzá értékünk, azért mi sem most, sem ezután okai ne legyünk az iszonyu kárvallásnak. Így akaránk kegyelmeteknek irni, hogy nyilvánabban megértse kegyelmetek e dolgot.«¹⁾

Azonban az 1604-ki országgyűlésnek nagyobb dolgai voltak, hogyses az ország veszélyben levő levéltáráról gondoskodjék; sem az, sem a következő évek erre nem érkeztek. Báthori Gábor fejedelem alatt 1608. a fejérvári országgyűlésen az 5. t.-cikkben meghatározottat: »hogy Fejérváratt fejedelem ő nagysága előtt levő templom leégett fedele újra építessek²⁾, sőt hogy erre országos költséget is — subsidium — rendelt, kitetszik az 1609. évi kolozsvári országgyűlés 30. t.-cikkéből, a melyben ezen templom felépítésére rendelt költségnek siető befizetése határozott azon okból, hogy az építéshez még az aratás előtt hozzá lehessen fogni s ha elég nem lesz, lehessen többről gondoskodni. De az akkori felháborodott idők miatt ennek sem lett kívánt foganata. Az 1612. május 15. Szebenben tartott országgyűlés: »nagy fogyatkozást látván abban az országra nézve, hogy a káptalan a templom munkába vett megépítése miatt helyéről elköltözvén, nincs rendben és használható állapotban, hathatósan sürgette annak a fejedelem ígérete szerint való halogatás nélküli helyreállítását.« De e sürgetésnek most sem lett sikere; mignem

1) *Jos. Com. Kemény*: Notitia Capit. Alb. I köt. 46—49 ll.

2) *Wolffgangi de Bethlen*, Histor. Lib. XVI. 576. l.

végre Bethlen Gábor — Erdély nagy nemzeti fejedelme — úgy a fejedelmi palotát, mint a hajdani erdélyi püspökök lakhelyét, melyet az 1602—3-ki tüzvész elpusztított volt. Olaszországból behozatott építőmesterekkel a legfényesebben felépítette s királyi módon bővítette és nemcsak a nagy székes egyház fedelét, hanem a nagy toronyét is, mely alatt a káptalan levéltára tartatott, mai magasságra emeltette. Minden kétség felett áll, hogy ugyanakkor a káptalani levéltár helyisége is helyreállítatott.¹⁾

De egy félszázadra sem terjedett Erdély fejedelmi székhelyének és a Bethlen Gábor nagy szelleme által új életre költött Gyula-Fejérvárnak ezen virágzása kora! 1658. Ali basa fővezérsége alatt II. Rákóczy Györgynek fejedelmi székétől megfosztatására küldött török s tatár hadseregek a várost és káptalani levéltárt irtóztató módon felgyújtották. E szörnyű veszélyt leírja mint szemtanu krónikájában Szalárdi István. »Oh nagy Isten! — ugymond ő szive szakadásával, siránkozó szemmel nézhette volna itt akárki is mind szentséges és Isten tiszteletére tartozó s mind világi külső nagy pompára tömérdek költséggel épített új épületeknek rettenetes romlásokat, midőn a dühös ellenség a templomnak, tornyoknak, fejedelmi szép házaknak minden szögelyukait felbujván, az egyházakbeli minden temetéseket (koporsókat) felrontván s a fejedelmek és nagy emberek tetemeit koporsójokból kihányván, valamit azok közül haszonra és prédára való találhatának, egymásközt felosztván, feltett zászlójokat letépvén, leszaggatván, minekutána mindent feldúltak, felprédáltak volna, a toronybeli minden harangokat az Isten népének s kereszténységnek nagyon való megjádzására s csufoltatására rettenetesen megvonván, annak utána mind a két szép torony alá a csunya kegyetlen pusztító nép az egyházbeli székeket behordván s alája tüzet vetvén, mind egyházakat, tornyokat, azokban levő együtt majd hallatlan szép harangokkal, órákkal, collegiumot, oskolát, fejedelmi drága épületházakat s az egész rakott épületü külső-belső várost porrá és hamuvá tették. Pápai János ott levő egyik káptalan tag, a Bibliotheka

¹⁾ *Jos. Com. Kemény*: Notitia sat. I. köt. 51—52 ll.

» » » » » » » 53 l.

és levél-conservatorium s könyvtartó házak a mely segrestyében az egyháznak, dél és a vár felől való oldalában igen alkalmas helyen tartatának, noha annak a templomból bejáró ajtaját kövel berakattatván, hogy onnan belől az ajtóhely majd meg sem tetszenék, jó módjával bemeszeltették vala, a hová maga is kívül való ablakon bebujván, azon könyv- és levéltartó házakba elrejtözött vala, de a fütörésző, prédáló nép megsajditván a segrestyét, könnyen rá hágák s magát hogy jó szabásu, természetes és ifju ember is volna, rabbá tevék, a sok munkával és költséggel szereztetett sok szép könyveket s leveleket is és protocollumokat avagy fejedelmi könyveket, valamelyeket Toroczközi Ferencz nevü egyik káptalan-tag magával Szebenbe el nem vihetett, a ki egy darab gránát posztója levén, a szekereseknek avval fizetett, azon könyvtartó háznak közepére rakásra hordván, ugy gyujták s égeték meg rettenetes és megbecsülhetetlen kárral. Oh szánja meg az Ur Isten! hogy annyi sok magok hasznokat kereső tiszték, praefectusok, udvarbirák közül nem taláztatott vagy egy, ki az országnak a levelekből, királyi könyvekből, protocollumokból, az ecclesiának pedig a Bibliothekának sok szép és nagy summa pénzben álló könyveknek romlásából való nagy kárát megkeserülte, szánta volna s a romlás előtt Szebenbe avagy csak azokat beköltöztette volna.«*)

Szalárdi ezen tudósítása és a káptalan levéltárában levő különbféle jegyzések tanusitják — írja gróf Kemény — hogy a gyula-fejérvári káptalan levéltára ezen időtől fogva a XVIII-dik század kezdetéig a levélkeresők gondviselése alatt Szebenben volt mintegy számkivetve, a centuriák és megmaradt királyi könyvek mind szó- mind pedig dologbeli tárgymutatói rajtok láthatólag ott készültek 1699-ig. Az ország ezen különbözőleg megkárosított, veszélyezett, kirablott s mintegy szétmarczangolt levéltárának ez időbeli szomorú állapotát és viszontagságait leírja Kászoni János Erdélyország állapotjáról és az erdélyi sóbányákról 1702. május 2-kán az udvarhoz tett jelentésében. »A káptalan irományai rendetlenségben vannak — ugymond — sőt az ország különböző vidékeire

*) *Jos. Com. Kemény: Notitia Capit. stb. I. köt. 53—54. ll.*

annyira elhordva és szélesztve, gondatlanság által elannyira elpusztulva s némely erdélyi urak által kirabolva, hogy azokban többé alig van valami hasznos irat. Ezen kívül ama gazdasági iratok, a minők: a leltárak, urbáriumok, útasítások, jelentések stb. a mik eleitől fogva többnyire a fiskalis praefectusok kezén szoktak lenni, lassanként utóljára Borberekai Fábrián János ur kezére kerültek s ott maradtak még I. Apafi Mihály fejedelem idejében is.«¹⁾ Hová lettek az ezen fejedelem halálakor a fejedelmi irodában levő köziratok, fennebb elő volt adva; itt még csak annyit jegyzek meg, hogy — a mint én ezt Birró Pál levéltárigazgatótól hallottam, mert írott adatot róla nem láttam — a kamarai igazgatóság által II. Apafi Mihály halála után lefoglalva tartott azon egy nagy láda, mely még, 1748-ban sem volt felnyitva, később a királyi főkormánysház levéltárába került s itt egy szobába félretéve állott 1830-ig ekkor felbontatván, Tunyogi József tanárnak megengedtetett, hogy az azokban levő iratokat tudományos buvárlatainál használja. . . . A gondviselésem alatti ugynevezett »*Cista Diplomatica*«-ban van két kötet fejedelmi korszakbeli eredeti

¹⁾ *Jos. Com. Kemény*: Notitia Capit. stb. I. köt. 56 ll. Mily fontos állami levelek maradtak csak Teleki Mihálynál, kiténik azon könyvjegyzékből, melyet ő Bethlen Eleknek, mint magáéit adott át 1687-ben máj. 25-én. »Bethlen Elek által elvitettek — így szól egy eredeti elismervény — a következő könyvek és levelek:

10. tételszám alatt: Diploma, cujus vigore Sigismundus Báthori Princeps a Turca defecit 1595.

14. tételszám alatt: Szultán Szulimán János királylyal való alkudozása 1565-ben.

21. tételszám alatt: ifju János királynak 1566-ban adott Athname párja szultán Szulimántól. 1610-ben Báthori Gáborral német császár confederatioja.

22. tételszám alatt: Korponai Tracta Boeckai fejedelem és Rudolf között 1605-ben.

26. tételszám alatt: Szőnyi béke 1620-ban.

27. tételszám alatt: Foedus Hungarico-Bohemicum 1620. 19. jun. Posonii.

31. tételszám alatt: Bethlen Gábor confederatioja a csehekkel. Látható ez: »*Magyar Történelmi Tár*« XX. köt. 103—104 lapokon.

Egyetlen egy helyen ennyi államokirat! Kell-e több bizonyíték Kászoni János éles söt megrovó ítéletéhez?

levél s köztük némi Apafianumok, de hogy honnan kerültek ezek ide, hová lettek s hol vannak ma az érintett ládáknak volt iratok? nincs róla irott emlékeztető vagy bármi tájékozó adat és levéltári ellenőriző följegyzés.

Másik hiteles hely és így a második országos levéltár Erdélyben a két ország szétválása után volt a kolozsmonostori konvent és annak levéltára. Ezt — a mint fennebb érintve volt — I. Béla király alapította, a tatárok alatt 1240. elpusztított, szervezete és jogköre a volt, a mi a fejjvári káptalané a két ország elválásáig; azontul a fejjvári káptalanra nézve az erdélyi törvényhozás által alkotott s fennebb idézett törvények ezen konventre is illenek. 1556. ennek javai is secularizáltattak, 1557. 4 kitünő nemes férfit választott az ország, az 1558. és 1560. hozott s fennérintett törvény erre is kiterjesztetett; 1561. a fejjvári káptalannal egyesítése kimondott, de nem foganatosítatott, sőt az 1563. hozott egyik törvényezikk azt mutatja, hogy annak felügyelete a kolozsvári tanácsra bízott. »Végeztetett — így szól a törvény — hogy Litterati János a k.-monostori zárda és Kolozsvármegye jegyzője a vármegye első törvényszéki ülésében, a szék színe előtt Zsombori János, Frátai Gergely és Tholdalagi András előtt jelenkeztvén, a Kolozsvár városi biró is, az ország lakosainak azon zárdában levő levelei hív felkeresésére, kiadására és megőrzésére esküt tegyen le; a keresések alkalmával adassék mellé egy esküdt kolozsvári polgár.« Ezen törvény következtében a levélkerestetési fejedelmi parancs Kolozsvár város birájához és esküdt polgáraihoz volt intézve, mint a k.-monostori levéltár őrizőihez, a kiknek neve s Kolozsvár pecsége alatt költek az itt kiállított átiratok. 1665. ismét sürgettetett a két levéltár egyesítése. »Végeztetett — így szól az — egy akarattól, hogy a k.-monostori leveleket, privilegiumokat és a nemesség igazságáról szóló regestrumokat ő felsége vitesse Fejjvárra, hogy a káptalanbeli levelekkel legyenek, választásának gondviselésökre méltó jámbor személyek, s ugyanazon személyek gondviselése alá adassanak, kik azelőtt tiszték szerint erre gondot viseltek, kiknek ő felsége kegyelmesen fizetést tegyen.« Azonban ez most sem vétetett teljesedésbe, sőt az 1568.-ki thordai országgyűlés: »a k.-monostori levél-

tárnak, mint az ország egyik leveles tárházának felügyelése végett külön férfiak választására a fejedelem kéretett fel, kik arra hiven viselnének gondot.«

A kolozsmonostori konvent levéltárának rendetlenségbe jövése indokából az 1570-ki pünkösdi utáni thordai országgyűlés meghatározta, hogy a fejedelem oly levélkeresőket szerezzen, kik elegendők legyenek arra, hogy a mi levél még megmaradt, kár nélkül megtartsák, gondját viseljék és a régi szokott helyeken végrehajtásokra eljárjanak; a nemesség leveleinek párját, kik oda letenni akarják, bevegység és mikorra ismét szükségök lesz, levélkeresetű parancs mellett azokból párt adjanak; e czélból a kolozsvári birónak a levelek megpecsételésére új pecsét s a keresőknek fizetés adatni rendeltetett. E végzés 1573. a thordai országgyűlésen még határozottabban s bővebben lett formulázva. »A k.-monostori konventet itéljük károsnak lenni — így szól az illető t.-czikk — hogy ez ideig pusztán állott, a levelek is mód és rendtartás nélkül voltak, azért végeztük országul közönséges akaratból, hogy Nagyságod (a fejedelem) három méltó személyt válasszon oda a konventbe a levelek tartására és felkeresésére és azoknak annyi auctoritást és pecsétet adjon mindenféle végrehajtásra, mint a váradi keresőknek.« 1575. a kolozsvári országgyűlésen a k.-monostori konventbe levélkeresőnek választott Polgári Bálint pap elsőnek, társul Zalokmény Miklós deák és Márton deák kolozsvármegyei jegyző; ezeket — mond a törvény -- ő nagysága hűségére erősen megeskettesse és külön pecsétet adjon nekik s legyen hatalmuk nemcsak levélkeresésre, hanem levelek átiratban kiadására; de a végrehajtásra mehessenek ők is, más személyek is, fizetések a legyen, a mi a váradi levélkeresőké.

Magyarország kétfelé válása után Várad is Erdélyhez tartozván, a Szebenben 1556. tartott országgyűlés ezen káptalan javait is secularizálta, egyszersmind levéltáráról is gondoskodván. »Az végeztetett — így szól az illető t.-czikk — egyező akarattal, hogy a váradi káptalan-tagok helyébe, minthogy azok megromlottanak az ő bálványzásuknak okáért, hogy e dologért a nemesség igazságában meg ne fogyatkozzék, Erdélyország módjához képest, tartassék most két pap,

Kanisai János és Foris pap, kik most ugyan ott Váradon vannak; azok mellé választassék egy jámbor tudós és tökéletes nemes ember a vármegye notáriusával egyetemben, a kik a leveleket őrizték, oltalmazzák és minden levélkeresésnek, kiadásnak és a törvény szerint való exequutionnak az ő felsége parancsolatjára gondját viseljék és önnön pecsétjük alatt ő felségének minden dolgokat híven megírjanak; de privilegiu-mok kiadása ő felsége cancelláriájának tartassék fenn, kiknek ő felsége a levelek váltságán kívül is esztendőnként fizetést teszen s őket kielégíti.«

Az Erdélyben volt többi konventek netalán létezett levéltáraitól, minő volt a kertzi, hévizi sat. történetírásunkban semmit följegyezve nem találtam.

Az erdélyi nemzeti választó-fejedelemség megszűntével Várad visszacsatoltatván Magyarországhoz, csak két hiteles hely maradt fenn: a gyula-fejérvári és k.-monostori. Ezek közül az első szebeni vándorlásából ismét Gyula-Fejérvárra, előbb 1729. a székesegyház jobbfelöli szögletébe, a k.-monostori viszont a kolozsvári piaczi templom nyugati végében szintén jobbfelől a végre készített boltozott biztos helyre tétett le s mindkettő dolga ismét az egyházi rend kezére bízott, mindkettőhöz keresőkül polgári állásu egyének választattak, az elsőhöz kettő, utóbbihoz három tag a törvényesen bevett vallásokból, fizetésök rendszeresítetett, esküjök, útasításuk s a kinevezés módja megszabotott, ugy szervezve ez előtt több mint száz évvel, a mint ma is vannak; a levéltartó helyek 1830. igazítottak ki, de a kezelésben változás nem történt; 1729. szándék volt a k. monostori konvent levéltárát is Gyula- vagy Károly-Fejérvárra a káptalanhoz szállítani át, de ez abban hagyatott. Érdekes III. Károly királynak és erdélyi fejedelemnek [mint császár VI-dik] e tárgyban 1729. költ leirata. »Elébe terjesztetvén — így szól az, hogy az Erdélyben levő gyula-fejérvári káptalanban és k.-monostori konventben mind azon fejedelemség közügyeit, mind a magánosok és nemzetségek dolgait illető számos nagy fontosságu oklevelek és irományok részint el vannak pusztulva, részint elidegenítve főként azon okból, hogy azoknak őrizése némely igen közepes tehetségü világiakra bízott volt, a kik magán ügyeik által

elfoglalva levén, azon levéltárakra nézve elvállalt kötelességeiket kellőleg és helyesen nem teljesítették: a közjó tekintéért elhatározta, hogy az említett két levéltár ismét a gyulafejevári káptalan és kanonokok gondviselése alá adassék vissza, s ha a mostani világi keresők meghalnak, helyökre a mondott káptalan az illető vallásokból alkalmas egyéneket hozzon javaslatba, kiket azután ő felsége kinevezend.« Egyúttal pedig a fejedelem mind a gyula-fejevári káptalannak, mind a k. monostori konventnek az erdélyi országgyűlésen helyet és szavazatot adott. Ennek következtében a gyula-fejevári káptalan levéltára még azon évben május 6., a kolozsmonostori konventé pedig ápril 1-jén világi biztosok által a mondott káptalan gondviselése alá adatott át, a ki egyik kanonokját Kolozsvárra küldötte, a k. monostori konvent levéltára felügyelését rábizván.

A gyula-fejevári káptalani levéltár iratainak kiválogatása és rendezése — *elustratio et coordinatio* — azonnal megkezdődött, de csak 1733-ban végeztetett be, a mikor kitűnván, hogy a megelőző századokban mindkét levéltárból igen sok és hasznos levelek veszttek el: az erdélyi karok és rendek kérték Mária Thérézia királyné ő felségét annak kiegészítése iránti intézkedésre, mire az 1743. jul. 20. válaszolva: »kegyelmes megegyezését adta ahoz, sőt megparancsolta, hogy a bárhol megtalálható királyi könyvek és más országos köziratok a gyula-fejevári káptalanba vagy a k. monostori konventbe tétessenek le, de előbb hiteles egyének vizsgálják meg s készítsenek róla iratjegyzéket.« Ennek következtében az *Approbata* és *Compilata Constitutiók* azon törvényczikkei, melyek a gyula-fejevári kanonokokat a káptalani és k. monostori konventi levéltár őrizetétől eltiltották, az 1744. VII. t. cz. által eltöröltettek. 1755. az ország rendei az eredeti okleveleknek és hiteles átiratoknak elpusztulástól megóvása érdekében egy nevezetes törvényt hoztak, mit épen ezért ismertetek. »Ugy Erdély közálladalmának, mint a községeknek, nemzetségeknek és magánosoknak nagy kárára és veszélyeztetésére tapasztalta lenni az ország mind a jelenben, mind jövőre nézve azt, hogy rosz gondviselés vagy más ok miatt elrongyollott mind eredeti oklevelek, mind hiteles átiratok időteltével lassanként hamarabb

vagy később elporlanak; ennek megakadályozása végett ő felsége kegyelmes beleegyezése hozzájárulásával egyakarattal meghatározták, hogy minden ily oklevelek, akár a levéltárakban, akár községeknél és magánosoknál legyenek, ha azok megtarthatása szükségessé teszi, átírással s legyen azon erejük és érvényök, a mi az eredetieknek, a mint ezt a Hármas-Törvénykönyv II. r. 15. czíme rendeli, az egyszerű átíratok átírata azonban a törvényszékek előtt meg nem állhatván. Az átírás pedig úgy legyen, hogy a községek vagy magánosok birtokában lévő levelek előleges kihirdetés mellett a kir. táblán, azok pedig, melyek a levéltárakban vannak letéve vagy elhelyezve, a dolog velejét röviden kifejező kerestető parancsokra, az oklevél alaki ünnepélyességeinek hű utánkészítése mellett egész kiterjedésben irassanak át. E végre a közlevéltárakban és levélőrző helyeken a káptalani és konventi egyének minden gondviselők alatti okiratokat és irományokat egyenes és hív vizsgálat alá vegyenek, azokat, a melyek minden kétség felett igazoknak és törvényeseknek találtattak, az előbbi módon írják át, azokat pedig, melyek érvénye és törvényessége kétséges, elhatározás végett Erdélyország három nemzetéből álló rendjeinek vagy a kir. táblának adják be.« *)

Hogy pedig e törvényczikknek kellő eredménye legyen, a levéltárak átvizsgálására országos bizottság küldetett ki, mely egyebek közt a fejérvári káptalauban levő csonka adomány- és kiváltságleveleket, melyeknek kezdete vagy vége, pecsété vagy aláírása hiányzott, mint haszonvehetleneket a többiektől gondosan elválasztotta s az erdélyi fejedelmeknek a török portához, ennek az erdélyi fejedelmekhez s mindketőnek követekhez küldött leveleivel és útasításaival együtt, mint a melyeknek csak történelmi becsök van, de jogbiztosító ereje nincs, végre a fejedelmi tisztviselők számadásaival, útalványlevelekkel és nyugtákkal együtt a levéltáron kívüli külön helyre helyeztette el. **) Érdekes ezen átvizsgálással foglalkozott bizottságnak 1755. aug. 15. a kir. fő kormányzókhoz jelentés-alakban tett nyilatkozata. »Vannak ott — így szól

*) 1744. III. törv. czikk.

**) *Jos. Com. Kemény*, Notitia Capit. Alb. sat. I. köt. 61. l.

az egy helyen — Erdély régi állapotát s különösen a török járom alatt léte emlékezetét megújító és felvilágosító — kevésbé hasznos — más adatok, a török portának az erdélyi fejedelemhez és rendekhez különböző ügyekben főkép pedig az adó ügyében intézett parancsai, melyeket eldődeink fermánnak neveztek és a melyek külön helyre és csomagokba tettek el. Mások pedig mint tisztán gazdaságiak s a fiskális uradalmak urbariumait, a fejedelmek jószág felügyelőinek útastításait, rendeleteit, egymással folytatott levelezéseit tartalmazzák, melyek szintén külön csomagokba köttettek. E két rendbeli iratokat, melyeknek száma a többiekhez képest szerfelett nagy, azért látná a bizottság a levéltáron kívüli helyre teendőnek, hogy háboru esetében a fontosabbakkal ismét ne vegyüljenek össze, s ne kelljen tán később ismét nagy bajjal elkülöníteni.«

E jelentés érdekes tartalmának a történelmi becsei iratok csekély fontosságára vonatkozó része — azt hiszem — annyival meglepőbb történetünk minden barátjára nézve, mivel az ezen téves fölfogás következtében kiválasztott levéltár-rész egészen védtelenül maradván, később nagy részben veszendőbe is ment.

Azonban ennél sokkal nagyobb baj érte a levéltárt 1785-en, midőn Benkő Mihály fejérvári olvasó kanonok az eddigi szokás és rendtartás ellenére, hozzá intézett kir. leirattal az elpusztulásnak indult régi oklevelek átírására való jogot magának eszközölvén ki: az elábbiéknél nagyobb új iratszekerénykéket készíttetett s a kanonokok vagy levélkeresők közül senkit meg nem kérdezve, önhatalmulag, az előbb említett lajstromozatlan leveleket, mint véleménye szerint haszonvehetleneket, a régi ládáknak elég gondatlanul a templom pitvarába be sem zárva helyeztette el. A levéltárból így kiszorult levelek közül már sok volt szétragadozva, midőn a káptalani egyének észrevevén, azokat összegyűjtették és a káptalan felső szentélyébe szállították. *) Ez irományokat később gr. Batthyány Ignác erdélyi r. kathol. püspök magának használás végett átadatni kérte olyképen, hogy ha azokban valamit

*) Ugyanott. 63. l.

találhat, a mi a hazai történetre vagy diplomatikára felvilágosítást ad, »*Adversaria*«-ihoz adja; e czélból az iratok átvizsgálását és lajstromozását Béldi kanonokra bízta, ki azokat átvizsgálván, talált köztük a kellő alaki ünnepélyességekkel nem bíró némely oly nemzetségi adomány- és kiváltságleveleket, melyeknek ma neve sincs meg sem Erdélyben, sem Magyarországon, de a leveleket Batthyány püspök három kötetre osztva a káptalanba még is visszahelyeztette; továbbá különválasztotta és habár lajstromozatlanul is rendbeszedete az erdélyi fejedelmek és a porta között folyt s fennebb említett levelezéseket s négy kötetbe osztva, könyvtárába tétette be, hol ma is vannak. II. Rákóczy György és I. Apafi Mihály fejedelmek tiszteinek ezen iratok közt volt számadásai szintén a káptalan levéltárába tétettek vissza. *) A gróf Batthyány által könyvtárába helyezett iratok történelmi tekintetben rendkívül becsesek, közölve sehol nem voltak, sőt általában ismeretlen adatok, miket legelőbb gróf Kemény József ismeretett meg kivonatilag. **) Aki azokat megolvassa, meg fog arról győződni, hogy azok a káptalani levéltárból helytelenül választottak ki, és szakítottak el, s hogy a midőn Benkő kanonok ezt tette, sem a történelem, sem a magyar diplomatika iránt kellő érzéket nem tanúsított.

Az 1792-ki erdélyi országgyűlés a gyula-fejérvári káptalan és k. monostori konvent levéltárai kiegészítéséről és rendezéséről törvényjavaslatot készített és küldött fel az udvarhoz — a 113-kat — melyben : »a II. József császár uralkodási ideje alatt felállított *Continua táblákat* eltörölvén s az ország hiteles helyeit az Approb. Constit. IV. r. 18 czímén alapuló régi törvényes állapotjukba és hatáskörükbe visszaállítván: egyúttal a felség jóváhagyása mellett meghatározta, hogy ezen levéltárakban levő hiányok a kir. kormányzéki és kir. kincstári levéltárban feltalálható diplomatikai adatok hiteles másolataival pótoltsanak; Erdélynek Magyarországtól elválása után költ országgyűlési j.-könyvei és hozott törvényei a most azokban levő törvények kiegészítésül

*) Ugyanott. 63—64. II.

**) » » II. köt. 115—375. II.

a kir. kormányzék, kir. kincstár, erdélyi udvari cancellária, a magyar, székely és szász szabad királyi városok és mezővárosok levéltáraiból, sőt a mi még ekkor is hiányoznék, a magán nemzetségektől és egyénektől is gyűjtessenek össze; a székely nemzet lustra-könyvei, az I. Lipót császár- és királytól kezdve a most uralkodó fejedelemig tett adományozásokról készült kir. könyvek, mint szintén a vármegyéket és székely székeket, magán testületeket és nemesi nemzetségeket, a magyar és szász városokat és mezővárosokat illető irományok mostani helyökről és tulajdonosaiktól hozassanak el és helyeztessenek be a mondott országos levéltárakba. E felett minthogy 1763. a rendek tudása és beleegyezése nélkül az határozott volt, hogy a hiteles helyeken levő minden adomány-, kiváltság- és beigtatási levelek irassanak át s ez átiratok tétessenek be a kormányzék levéltárába : ezen átiratokról az országgyűlés most azt végezte, hogy azok a kir. kormányzék levéltárából tétessenek át az említett hiteles helyekre, még pedig a káptalanéi a konvent levéltárába, a konventéi a káptalanéba, minek foganatosítása a kir. kormányzékre bízott, egyszersmind pedig végeztetett, hogy jövőben a kir. kormányzékhez küldendő kir. adománylevelek az azt nyerők nagyobb biztosítására megtartás végett küldessenek be a gyula-fejérvári káptalanba; nem különben az országgyűlések j. könyvei és a hozott törvényczikkek, annak elosztása előtt és a kir. pecsét-tartók, u. m. a tartományi cancellár, kir. táblai elnök és ítélő mesterek előtt tett bevallások jegyzőkönyvei az ily közhitelességgel felruházott egyének halála vagy a hivatalos állásukban történt változás után a káptalanba és konventbe tétessenek be és a törvény értelmében ott tartassanak. Végre meghatározott, hogy a törvénykezésügyi rendszeres bizottság a mondott káptalanban és konventben található irományok lajstromozásáról, levélkeresők számáról, teendőiről és fizetéséről, azok kinevezése módjáról a hazai törvényekkel öszhangban álló tervet készítsen és a rendeknek a következő országgyűlésre bővebb megvizsgálás végett adja be, arról is véleményt adván: mennyiben lehet megengedni, hogy azon hiteles helyeken a közügyigazgató és más magánosok levele-

ket keressenek és onnan kivégyenek?» *) Azonban a felség e törvényjavaslatot a többiek közül ezúttal kihagyatni rendelte s csak annyit engedett meg: »hogy a mondott levéltárak hiányainak pótlása végett az Erdélynek Magyarországtól elválása után költ és más közigazgatási és nyilvános levéltárakban megtalálható diplomatikai oklevelekről, országgyűlési j. könyvek- és t. cikkekről jegyzékek készítenek s további intézkedés végett a felséghez fölterjesztessenek, valamint abba is bele egyezett a felség, hogy a kir. kormányzék útján ezután kiadandó kir. adománylevelek hiteles másolatai megtartás végett a fejérvári káptalanban helyeztessenek el és hogy az országgyűlési j. könyvek, a hozott t. cikkek és a kir. pecsét-tartók előtt költ bevallások j.-könyvei azok halálával s hivataluk változása esetében a mondott hiteles helyekre helyeztessenek el s a törvények értelmében ott tartassanak.« **)

Ezen kir. leirat következtében az erdélyi országgyűlés 1793. febr. 10. az e tárgyban való tervekészítést a törvénykezésiügyi rendszeres bizottságra bizta, mely maga közt teendőit elosztván, a gyulafejérvári káptalan és k. monostori konvent levéltárainak rendezése ügyét illető terv kidolgozása, az 1669-től fogva költ országgyűlési t. cikkek átvizsgálása és rendszeres egészszé alkotása, valamint azon cél elérése végett, hogy a bizottság a levéltárak állapotját alaposan megismerje, a gyula-fejérvári káptalan és k.-monostori konvent levéltárainak átvizsgálására kellően útasított külön egyéneket küldött ki s megállapította, hogy mivel a közlevéltárak megismerésére a mondott hivatalos helyeken kívül Erdélyben levő más levéltárak is, u. m. a vármegyék, székely székek és városok s mezővárosok, sőt a magánosok levéltárainak is megvizsgálandók s tulajdonosaik az ott levő iratok közlésére felszólítandók, és végre a felforgó köziratok fölkeresése könnyítése céljából Benkő József közép-ajtai pap, mint a régiségek kutatásában jártas férfi, a bizottságba fölveendőnek határozott. Az országos bizottságnak két teendője volt: 1) a levéltárak kiegészítése, 2) azok rendezése. Az elsőre tartozott az

*) Az erd. kir. főkormányzék levéltárában levő eredetiből.

**) Ugyanott.

Erdély közállapotját illető adatok összegyűjtése és a közlevéltárakban jó renddel elhelyezése. E czél elérése végett a rendszeres bizottság szükségesnek látta legelsőben az iránt megállapodni: milyen országos közadatokat s mely időszakról kezdve kell összegyűjteni? E munka megkönnyítésére Erdély igazgatásának három nevezetes korszakát különböztette meg t. i. a magyar királyok, nemzeti fejedelmek és a habsburg-lotharingiai uralkodó-házból való fejedelmek korszakát. Arra nézve pedig, hogy a levéltárak kiegészítésére miféle adatok fölkeresendők, a rendszeres bizottság a következő pontokban állapodott meg:

I. *A magyar királyok korszakából.* a) Erdélyországnak a vajdák alatt tartott országgyűlései municipális törvényeit, b) a három nemzet egymás között kötött egyesülését, c) a királyok korában adni szokott subsidiumokról, az erdélyi vajdák alatt készült s Ferdinánd biztosai: Bornemisza Pál és Werner György által Bécsbe küldött regestrumok, melyek a budai m. kir. udvari kamarai levéltárban eredetiben megvannak, d) a hadi felkelések iránti rendelések és limitatiók, e) egész Erdélynek vagy valamely nemzetnek adott kiváltságok, f) a kir. és országos jövedelmeket illető adatok, g) a magyar királyok alatt hozott, az erdélyieket is illető és a magyar országgyűlések által az erdélyieknek is megküldött végzemények, h) az erdélyi vajdákhoz intézett külön királyi parancslevelek.

II. *A nemzeti fejedelmek korszakából.* a) Magyarország királyai s Erdély fejedelmei között kötött szerződések, nevezetesen I. Ferdinánd és Zápolya, Izabella és Ferdinánd, János Zsigmond és Miksa, Báthory Zsigmond és Rudolf, Bocskay István és Rudolf, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és II. Mátyás között létrejötték, b) Erdély és Moldvaország s Havasalföld között létrejött békekötések, szerződések és határkijelölési levelek, c) török hitlevelek, ugynevezett fermánok — helyesebben: Athname-k — melyeket a török porta az erdélyi fejedelmeknek a fejedelmi hivatalba beigtatása végett adtak, d) az elválás után hozott erdélyi törvényczikkek, e) a fejedelem levéltárában tartatni szokott adatok és közlevelek, melyek I. Apafi fejedelem halála után Bécsbe vitettek, viszont a feje-

delmeknek a szomszéd hatalmakkal való levelezései, f) adományokról, nemesítésről és más kiváltságokról a magyar királyok, erdélyi nemzeti és habsburg-házbeli fejedelmek alatt készült királyi könyvek, g) a székely székekben és magyar vármegyékben készült lustra-könyvek, h) fiskusi jószágok és jövedelmek.

III. *Az osztrák uralkodó-ház korszakából.* a) a bécsi 1676-ki szerződés, b) a lotharingiai herczeggel kötött szerződés 1687-ről, c) a Caraffával való szerződés 1688-ról azon emlékirattal együtt, melylyel Erdély az osztrák uralkodó-ház, helyesebben Magyarország királya pártfogása alá adta magát, melynek eredetije Bécsbe vitetett, valamint az erdélyi követeknek I. Lipót óta t. i. 1686-tól fogva a Lipót-féle hitlevél keléseig adott útasítások, d) a Lipót-hitlevél, e) Alvinczi Péternek adott útasítás az azt követett királyi válaszszal együtt Ez útasítás a megelőző század királyi könyvébe hiányosan föl van véve, de eredetije kinyomozandó, mely hihetően az Alvinczy-örökösök írásai között van, *) f) a Pragmatica Sanctio, g) az országgyűlési törvényczikkek és jegyzőkönyvek, h) a karloviczi, passaroviczi, belgrádi és szathmári békekötések, i) a magánosokat illető adatok, melyek Erdély zavaros időkorában vagy bármi más módon némely községek levéltáraiba kerültek.

Az e végre kinevezett biztosok meg is látogatták a gyula-fejérvári és k.-monostori országos levéltárakat, de ohajtott eredmény nélkül. Később a fejedelem a rendek megnyugtató végett 1793. május 26. megengedte, hogy a közlevéltárak hiányai kiegészítése végett az Erdélynek Magyarországtól elválása után keletkezett és más közigazgatási és közlevéltárakban meglevő diplomatikai adatokról, országgyűlési törvényczikkekről és j. könyvekről iratjegyzékek készíteszenek s további rendeletek kibocsátása végett a felséghez felterjesztessenek. Ennek következtében a kir. kormányshoz a kir. kincstárnál, a fiskus levéltárában, a leleszi és a nagyváradai káptalanokban lehető köziratok iránt a kir. kincstárt

---

*) Azóta fölfedezve s kiadva is van, Szász Károly : »*Sylloge Tractatum*« sat. czimű ismeretes művében.

és m. országi helytartó tanácsot megkereste, a minék eredménye az lett, hogy onnan a kir. kormányzéseknek még azon évben megküldetett mind az Erdélyt érdeklő köziratok jegyzéke, mind pedig a váradi káptalannak oly értelmű tudósítása, melyből kitetszik, hogy ott Erdélyt illető semmi kézirat nem létezik, s a melyben a káptalan egyúttal kéri a kir. kormányzékot, intézkednék az iránt, hogy az Erdélyben levő, Magyarországot és azon káptalant illető adatok kikerestetve számára küldetnének meg. Az egri káptalanban talált Erdélyre vonatkozó néhány közirat átiratainak a bizottsággal közlése után 1796. sept. 7. gr. Teleki Mihály ezen tudósítás alkalmából azon jelentést tette a bizottsághoz, hogy a nevezett káptalan levéltárában magyar királyok és erdélyi fejedelmek között történt szerződések, békekötések és egyezések, valamint Magyarország területén erdélyieknek adományozott birtokok bővebb jogérvényességét bizonyító adatok a legszorgalmasabb fölkeresés daczára sem voltak találhatók; minék következtében az országos bizottság a kir. kormányzékot felkérte, hogy ez irányban máshol is, akár benn az országban, akár azon kívül nyomozásokat tétessen, melyre 1797. jan 6. azon választ kapta, hogy az erdélyi fejedelmek és a habsburg-lotharingiai ház között kötött szerződések és békekötések, a mennyiben kötelező erejűek, a magyarországi törvényttestbe többnyire be vannak igtatva s Magyarország hiteles helyein és a közlevéltárakban ilyek nem találhatók. Egyébiránt gr. Batthyány Ignác püspök felhivatott a fejevári káptalamból kivett minden iratoknak oda visszaadására. *)

Itt a rendszeres bizottság munkálkodása fennakadtnak látszik; azonban 1803. febr. 5. a kir. kormányzék meghagyta a gy.-fejevári káptalannak és k.-monostori konventnek, hogy mivel a rendszeres bizottság az ország levéltárainak összeírása, rendezése, kiegészítése és azokban való kezelés jobb karba hozása iránt az ott levő adatok lajstromozásának elmulasztása miatt tervet adni nem képes, a kir. kormányzékot sietve tudósítsák arról: hogy Mária Thérézia királyné és II. József császár rendeleteinek teljesítéséül, a gondjaikra bizott

1) *Jos. Com. Kemény*: Notitia stb. I. köt. I.

levéltárak régi és időről-időre beérkezett újabb okleveleit lajstromozták-e? a bevallásokról és más nyilvános kiadványokról jegyzőkönyveket készítettek-e? és a mult időből mely köziratokról nincsenek iratlajstromaik? egyúttal meghagyott a conservatoroknak és a káptalan és konvent felügyelő kanonokainak, hogy felelősség terhe alatt gondoskodjanak arról, hogy a levélkeresők, a mint a levéltárba új okiratok kerülnek be, kötelességeik szerint a lajstromozást folytassák és a lajstromba vett iratokról jan. 1-től kezdve évnegyedenként a kir. kormányzékhez iratjegyzékmásolatot küldjenek fel, hogy a munka előhaladásáról ismeretet szerezni lehessen, sőt ugyanazon évben, mind a káptalan, mind a konvent levéltárai megvizsgálására biztosok küldettek ki azon megbízatással, járjanak végére: 1) miképen tartattak azokban az oklevelek? 2) mely oklevelek s mely évekről vannak ellátva tárgymutatókkal? — Repertorium, 3) királyi parancs melletti átiratkészítéseknel, levelek behelyezésénél minő kezelés áll fenn? 4) vajjon készül-e mindezekről és mily jegyzőkönyv készül? 5) a bevallásoknak külön jegyzőkönyve van-e? s mi lenne még kívánatos az oklevelek biztonsága, a kezelés rendes-volta, az oklevelek pontos lajstromozása tekintetében? és mindezekről tegyenek a kir. kormányzéknek jelentést. ¹⁾

A káptalani biztos, püspök Mártonfi József azon évi ápril 30. az 1. pontra azt felelte: »A káptalani levéltár a székes-egyház temploma alatt tartatik mindjárt a bemeneletnél, lopás, tűz és nedvesség ellen biztosítva, a fiókok czélszerűek s jó rendben vannak, középen asztal van a tárgymutatókkal; de mint mindig, ugy most is ki vannak téve az elveszésnek azért, hogy nem lévén dolgozó terem, a levélkeresők az okleveleket átiratok készítése végett a várból levinni kényszerítetnek. A 2-ikra: minden oklevél az oklevelek lajstromába és tárgymutatóbe be van igtatva, hátralék nincs. A 3-ra: átiratok kiadása s levelek elhelyezése a törvényesen fennálló keresési mód szerint pontosan és szigoruan megtartatik. A 4-ikre és 5-ikre: mindenről külön j.-könyv készül. A 6-ikra nézve kívánatos lenne, hogy a levéltárnak legyen külön

¹⁾ *Jos. Com. Kemény*: Notitia stb. I. köt. 1.

dolgozó-terme, az okleveleket véletlen elvesztéstől csak az óvhatja meg.« . . . A vizsgáló biztos a levéltárak kiegészítése érdekében szükségesnek látta, hogy az oly oklevelek, melyek az idő viszontagságai és ide s tova hurczolás által az olvashatlanságig elpusztultak, irassanak át; e végre szükségesnek véleményezte, hogy — mivel a levélkeresők hivatalaikkal vannak elfoglalva — ily munkára hivatott tudós és munkaszerető férfiak kerestetnének, azoknak jó fizetés adassék; hogy pedig ez nagy költséget ne okozzon, ajánlta a káptalan és konvent levéltárainak egy helyen, a fejevári káptalan felügyelete alatt egyesítését, a mint ezt VI. Károly császár és király is rendelte volt, mindkét levéltár külön helyiségben fogván lenni s czime és pecsête megmaradván. Így az öt levélkereső helyett ezek fizetéséből és járandóságaikból a három vallásból hármat jobb fizetéssel lehetne megszerezni. Kolozsvár és Fejérvár között a helytávolság sem oly nagy, hogy a kerestetőknek terhére esnék, sőt az, hogy a lehető oklevelek az együtt levő mindkét levéltárból egyidejűleg s egy költséggel és fáradsággal megszerezhetők lesznek, még előnyére lenne a levélkerestetőknek.!)

Ezen jelentést a kir. kormányzék pártolólág terjesztette fel a fejedelemhez, kérvén az átiratok bevégzésére a szükséges költség útalványozását és engedélyt arra, hogy az okleveleknek elveszéstől megóvása végett mindkét levéltár részére — addig is, míg a karok és rendek ezeknek jövő biztosítására nézve bővebb javaslatot terjeszthetnek fel — a várban azon helyen, a mi 1801-ben engedélyezve volt, a levélkeresők átirási munkája megtehetése végett külön alkalmazóságok fogadtathassanak. Ezen előterjesztésre a felség 1807. sept. 25. tudatta a kir. kormányzékkel, hogy mindazokat, a miket a k. monostori levéltárnak K. Fejérvárra átköltöztetése, a levélkeresők megapasztása és új rendezése stb. iránt fölterjesztett, országgyűlésre útasítandónak látja, de azt megengedi, hogy a levélkeresőknek Fejérváratt a várban egy külön szoba fogadtassék s ennek költsége útalványoztatni fog, valamint azt is megengedte, hogy a régi elmosódott oklevelek

1) *Jos. Com. Kemény*: Notitia stb. I. köt. 1.

átírására fölesketett egy vagy több alkalmas egyén vétessék föl, de a kiknek rendes fizetése nem lesz, hanem csak munkájokkal arányban álló jutalmat lehet és kell annak idejében számukra kérni. A k.-monostori konventről nem volt szó.

Az erdélyi 1810-ki országgyűlésen elő volt ugyan hozva e tárgy, de az európai felzavart viszonyok között azt kívánt eredményre juttatni nem lehetett. Ezután Erdélyben országgyűlés 1834-ig nem tartatott; azonban sem ezen, sem a következőkön ez ügy az 1848-ki törvényes és 1867-ki tényleges *Unio*-ig szóba nem hozatott. A mi közigazgatási úton történt, figyelmet alig érdemel.

Ez a magyarországi és erdélyi országos közlevéltárak egyiránt szomorú képe. Valóban semmi vigasztaló, sőt csak megnyugtató sincs benne. Szinte ezer év tartozása maradt ránk és a jelen korra teljesítés és jóvátétel végett. Hogy miként indultunk el s mint látunk az országos munkához, hátrább érintve lesz.

Nézzük már most, mit tettek e téren a -- bizonyos tekintetben szintén elmaradva volt — európai nagy és művelt nemzetek a múlt század utolsó tizede óta s kivált a legutóbbi 30 — 40 év alatt, hasonlitsuk össze ezzel azt, a mit mi tettünk, s az eredményből vonjuk el magunkra nézve a tanúságot és tovább nem halasztható nemzeti nagy kötelességet.

XXI.

Külföld levéltárügyi haladása e században.

Az önmegismerés legbiztosabb útja az önmegbírálás s állapotunknak másokéval összehasonlítása. Állítsuk párvonalba a magyar levéltárügyet az előhaladott népekével s annak miben-állása azonnal híven föltáruel előttünk.

Nézzük Németországot.

A *szász királyság* 1834. alapította államlevéltárát Drezdában nagyszámu felozlatott hatóságok és testületek levéltáraiból, kéziratait Pertz, *Archivum*-a VI-dik kötetében érdekesen ismertette, a *Code.v Diplomaticus Saxoniae* és *Archiv der Sächsischen Geschichte* szintén becses történelmi adatokat tartalmaznak — oly rövid idő alatt már egy kis irodalom

van e levéltárról. A *weimari nagyhercezség* szintén államlevéltárt alkotott, a központosítás elvét csak annyiban alkalmazta, hogy az állam viszonyait és történetét érdeklő fontos okleveleket eredetiben köteles minden országos hatóság oda beadni, egyebeket külön levéltáraiban tartván meg. Az államlevéltár tudományos intézetnek tekintetett s mint ilyen, a művészeti és tudományos intézetekkel állott egy főfelügyelet alatt. Ujabb időben különböző zárdáktól a 762-ik éven kezdődőleg 1728-ig 12,000 darab becses oklevél szereztetett meg számára. *Luxenburg nagyhercezség* 19 zárdá s három nagy uradalom levéltárából alkotta meg gazdag levéltárát, melyben 992-ön kezdődőleg, 1000., 1083. 1100-ból való oklevelek nagy bőségben voltak s melyekről szintén Pertz érdekes ismeretést közöl *Archivum*-a VIII-ik kötetében. A kis *Hessen* országgyűlése még 1832. május 29. meghatározta nyolcz különböző levéltárának egy államlevéltárban egyesítését, gyűjteményeiből okleveleket és regestákat adtak ki 1136-tól 1295-ig, később ismét a hesseni oklevelek második folyamát I.—V. kötetben 1070-től 1499-ig. A *mainzi főtanoda* történetének fénypontja gyanánt emelik ki azt a körülményt, hogy abban nagy államokat megelőzőleg a levéltári tudományoknak külön tanszéke volt, a város oklevelei ki vannak nyomtatva a XII-ik századtól a XVII-ig I.—XIX. kötetben, jegyzőkönyvei a XVI-ik századon kezdve ma is fenn vannak. *Bajorországban* a müncheni államlevéltár mellett szintén 1821. óta áll fenn azon gyakorlat, hogy a jól végzett ifjak az elméleti és gyakorlati oklevéltudományban, valamint a levéltárkezelési és lajstromozási ismeretekben dijtalanul, sőt javalomban részesülve oktattatnak. E levéltár helyes rendszere és pontos kezelése általánosan ismeretes; államiratainak, okleveleinek, tudományos anyagkészletének száma és tömege bámulatraméltó; a levéltár-épület I. Lajos München műépítészeti fénykorából való legnagyobb és legnagyszerűbb architecturái alkotásainak egyike, a müncheni könyvtár földszinti részében, 13 nagyobb-kisebb dolgozó szobából s 37 nagy teremből álló oly palota, hogy bármelyik európai országnak diszére válnék. Ma tényleg három központi levéltára van: I) a királyi ház titkos levéltára, II.) a királyi államlevéltár, III. az országos közle-

véltár. Ezeken kívül az országban több fiók államlevéltárak vannak: *Amberg, Bamberg, Landshut, München, Neuburg, Speyer* és *Würzburg* városokban, valamennyinek igazgatója a központi államlevéltár főigazgatója alá van rendelve, a ki korábban a külügyminiszterium alatt állott, de most a belügyminiszteriumtól függ.

A bajor kir. államlevéltár mai szervezete egy 1799-ki jan. 26. kelt központositó irányu rendeleten alapul, melyben minden bajor levéltárak okleveleinek és iratainak a müncheniben egyesítése s *egy állami közlevéltár* alapítása mondatott ki, oly módon, hogy minden iratok három osztályba soroztaszanak; az *első* vagy a fejedelmi házi levéltárba tartozván az uralkodó családot, *másodikba* a bajor államnak a birodalomhoz és külföldhöz való viszonyait, *harmadikba* az országot illető minden iratok. Minden tartománynak, melynek főkományhatósága van, joga van levéltárához, de annak csak azon részére kiterjedőleg, mely az ő tartományi viszonyainak elintézésére szükséges. Azonban e rendelet fogantatása a tartományi levéltárak részéről ellenállásra és más akadályokra is talált, a háborui zavarok is gátolták s midőn Bajországra királyságra emeltetett, Montgelas miniszter országos levéltár-igazgató Lang-ot 1811-ben Münchenbe hívatta s a központi államlevéltár megalkotását 1812. ápril 21. kelt kir. rendelet-nél fogva rá bizta. Ennek következtében kezdődött el a bajor összes levéltárak rendszeres egyesítése. Würzburg, Augsburg, Bamberg stb. gazdag levéltárai Münchenbe szállítottak, oda hozattak sok országos rendi iratok, egy pár száz secularizált zárda, nagy dynasták és szerzetes-rend-házak gazdag levéltári kincsei. Lang szervező tehetségének sikerült az óriási vállalat, ő a tömérdek egybehalmozott irattári anyagot az államlevéltárban kellő rendbe hozta. Elrendeltetett, hogy a szomszéd államokkal való határegyenetlenségeket illető összes iratok s azok iránt költ szerződések az államlevéltárból illetőségük helyére szolgáltatassanak ki. Szabályozó rendeletek költék még a levéltárügyben 1825. decz. 9. és 1837. jun. 21. Ezóta folyvást azon elv van érvényben, hogy mindazon oklevél és irat, legyenek alsóbb vagy felsőbb udvari hatóságokéi, kormányokéi vagy a miniszteriumokéi, melyek a folyó kor-

mányzati s közigazgatási ügyek elintézésére nem szükségesek, az államlevéltárba juttatandók.

A levéltári szolgálatra vágyóknak jeles vagy jó érdem-sorozattal bíró végzett jogászoknak kell lenni s a történelem külön ágaiban, főleg pedig a régészeti tudományokban jártasoknak, élő szóbeli jó vizsgát kell tenniök; a müncheni tartományi és államlevéltár mellett rendszeres és fokozatos kezelésben magukat gyakorló ifju levéltári gyakornokok a végre, hogy a palaeographiában és levéltárismeretben, jogtörténelemben, történelmi forrástudományban stb. maguknak előadási képességet szerezhessenek, kötelesek egyszersmind az államlevéltár főfelügyelője és egy más tisztviselője által hetenkint kétszer vagy többször az érintett tárgyakból tartandó előadásokon jelen lenni, sőt maguk is előadást tartani és írásbeli szerkesztményeket készíteni; alkalmazást kérő folyamodványaikhoz szóbeli vizsgáról s ily tudományos próbadolgozatokra való képességökről bizonyítványt mellékelni. A levéltárak mellé jó tehetségek nyerhetése végett a jó reményű ifjaknak már az előkészületi évek alatt az államlevéltár dotációjából 450—650 forint évi szolgálati díj is utálványoztatik.¹⁾

Poroszországban, első forrásu adataim szerint, 1822. h. Hardenberg államkancellár rendelte meg a különböző tartományokbeli államlevéltáraknak egy államlevéltárban egyesítését, melyek azóta az idő és tudomány igényei szerint mind jobban és tökéletesebben szerveztettek, a királyi házat illető és titkos államlevéltári okleveleknek a tartományi érdeküektől való különválasztása teljesen végre van hajtva, s ez által egyfelől a királyság és ország jogbiztonsága, másfelől a kormányzás összevágó szabatossága és gyorsasága elérve, sőt a tudomány forráskészletei is igen sokat gyarapódtak. Mint központi *első* a porosz királyi államlevéltár, melynek, valamint a többi kir. tartományi államlevéltáraknak is feje Bismarck herczeg állam-

¹⁾ Dr. *Löher Ferenç* főigazgató ily czimü lithographált munkálataiból: *Das Bayerische Archivwesen*. Ad 11974. München, den 8. Juni 1873. mely igen kimerítő dolgozatot a t. államlevéltárigazgatóságtól ott jártamkor szivességből nyertem. Lásd: *Burkhardt*: *Hand- und Adressen-Buch der deutschen Archive* — czimü műve 13-ik lapját is.

kancellár, mely a brandenburgi örgrófság, General-Directorium, a miniszteriumok titkos levéltárából 1874. jan. 1. alakult, oda van letéve Lauenburg hercegség levéltára is; *második* a kir. ház levéltára, mely 1850. sept. 7. költ kabinetrendelet által alapított a kiválogatott kir. állami titkos és kabinetiratokból, a kir. házat, koronát és udvart illető oklevelekből stb. Ezekon kívül van 17 tartományi államlevéltár, u. m. a régi porosz tartományoké *Königsbergben*, Pommerné *Stettinben*, Sziléziáé *Breslauban*, Posené *Posen városban*, a Rajna-tartományoké *Coblenzben* és *Düsseldorfban*, a régi Westphaliáé *Münsterben*, Saxoniáé *Magdeburgban*, Schleswig-Holsteiné *Schleswigben*, Hannoveráé *Hannover*, *Osnabrück*, *Aurich* városokban, Hessen-Nassaué *Marburg*, *Hanau*, *Fulda*, *Idstein* városokban, a Hohenzollerek birtokáé *Sigmaringenben*. A mint már az államviszonyok mutatják, mindezen levéltárak állami intézetek és a tartományi rendekhez s más testületekhez, illetőleg kormányi organumokhoz semmi alárendeltségi viszonyban nem állanak, hanem tartoznak a kir. államminiszterium hatósága alá s annak elnöke legfőbb hivatali előjárójuk, a ki mellett az egész államlevéltárügyet vezeti és felügyeli az államlevéltárak központi főigazgatója. A tisztviselők ellenőrizése s a levéltárak használása tekintetében a tartományi levéltárak felett külön felügyelői hatóságot gyakorolnak a kir. fő tartományelnökök (die königl. Ober-Präsidenten) az államminiszteriumnak 1867. aug. 31. költ átutítása értelmében ¹⁾. A levéltáraknak vagy saját helyisége van, vagy a tartományi hatóságokkal és közintézetekkel egy épületben vannak elhelyezve. A titkos államlevéltár az örgrófság régi székvárosában van egy boltozott massiv épületben, hol az oklevelek, iratok és különféle levéltári tárgyak mindkét emeleten tiz-tiz ablakos utczahomlokzatot képezőleg két hatalmas hosszúságú termet foglalnak el. Ott van a második emeleten a kir. ház minisztere alatt álló kir. uralkodó-ház levéltára is.

A porosz kir. államlevéltár magában foglalja azon ok-

¹⁾ Látható kivonatossan ily czimű könyvben: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, Heft XIX, Köln 1868. 332—334 ll.

leveleket és iratokat, melyek azon állam egyes tartományai és országai történetére vonatkoznak, utóbbiak annyiban, a mennyiben oly ügyeket tárgyznak, a mik iránt a központi hatóságokkal levelezés folyt. Ide tartoznak a német birodalmat és országgyűlést illető tárgyiratok 1806-ig, külügyekben költ államszerződések és iratok, (politikai és diplomatai levelezések), az országnak beligazgatását illetők, különösen a legfőbb bel- és pénzügyi hatóságét 1721—1806-ig, a kabineti rendeletek és törvények gyűjteményét, a bel- és külügyminiszteriumok letéteményezett ügyiratait stb. A kir. központi államlevéltárnak, mint magát folyvást kiegészítő intézménynek rendeltetése az, hogy az állami központi hatóságok állandó administratív és történeti levéltári értékű okleveleit és iratait, minden állami szerződéseket, kir. rendeleteket stb. magába fölvegyen és egyesítsen; ez államlevéltárt mintegy 12,000 kötet administratív könyvtár egészíti ki. A központi és tartományi államlevéltárak tartalmáról Inventariumok és Repertoriumok vannak készítve, a kéziratokból külön gyűjtemények rendezve, egyenkénti katalogussal, a tisztviselők használatára könyvgyűjtemények stb. A levéltárak összealkotásában azon elv van következetesen alkalmazva, hogy a mint a központi titkos államlevéltár az állam egyetemes viszonyait illető minden okleveleket és iratokat magában egyesít: úgy a korábbi külön tartományok levéltárai csak az ő politikai és jogtörténeti, területi és testületi jogaikat, birtokaikat és kormányzatukat illető okleveleket, kéziratokat és más adatokat foglalhatják magukban, melyek a régi országos rendek, országos hatóságok és nagy uradalmak birtokosinak úgy a secularizált egyházi testületeknek levéltáraiból származtak és az újabb időbeli illető tartományi kormányhatóságok ügyirataival kiegészítődtek. A berlini levéltárak eredetét és történetét megismerhetni a királyi titkos államlevéltár egyik levéltárnoka és levéltári tanácsosa dr. Gollmert művéből ¹⁾, melyről fenn is szó volt. Poroszországban általánosan elfogadott elv, hogy a jó kormányzás alapja a jól rendezett levéltárak. Meg-

¹⁾ *Die Preussischen Staatsarchive* stb.

Lásd: C. W. von Lanziolle. *Denkschrift* stb.

jegyzendő, hogy a porosz államlevéltárak használata a tudomány férfainak nagy nehézségekkel nem jár ugyan, de azok állami és történeti iratai és oklevelei kiadásában ugy a kormány, mint a tudósok mértéket tartanak.

* * *

Olaszországban minden irányban nagy a haladás.

Nápolyban még 1818. nov. 12. költ alaptörvényben lőn egy országos levéltár — Archivio del Regno — felállítása elhatározva, melyben nemcsak a régi eltöröltött hatóságok összes iratai, hanem a létező államminiszterium, állami törvényszékek iratai, ugy más közkormányzati azon iratok is őrzés végett letétessenek, melyek a közkormányzat és hivatali szolgálat helyes folyását a törvények alapján szabályozzák. »A törvényhozás szándéka egy ily nagy levéltár alapításával nem a volt — mondja hivatalos forrásokból irt könyvében egy olasz író — hogy az csak egyszerű lerakó helye legyen a leveleknek, hanem szolgáljon az ország fővárosában mintegy diplomatikai muzeumul, melyben a nemzet történetét illető oklevelek jól levén rendezve, commentálva s azok, a melyek a tisztviselőknak szükségesek, kinyomtatva: a levéltár egyszerű nyilvános iskolája is legyen a palaeographiának, hol a diplomatikára készülő ifjuság oktatást nyerjen, hogy így a nápolyi levéltár emelkedjék oly fényre, mely disze legyen az ország fővárosának«¹⁾. Ugyan a törvény rendelte el a palaeographia tanszéke felállítását is, ugy szintén nov. 12. egy részletes szabályrendelet adatott ki, mely a levéltár-ügyet és levéltári szolgálatot rendezi²⁾. 1841., 1847., 1852., 1865-ben újabb javító módosítások tétettek a szervezetben. Utazók és ott munkálkodó tudósok azt jegyzik meg e levéltár belső rendjéről, hogy annak párját alig találhatni, ott a kívánt oklevelet előadják annyi idő alatt, a mennyi kell egy szónak a szótárból kikeresésére. Ez a levéltári kezelés ugy mondható »*ne tovább*«ja!

¹⁾ Legislazione Positiva degli Archivi del Regno contenente la Legge organica dei 12. novembre 1818 etc. Napoli 1855. Ajánló levél 1—3 ll.

²⁾ Regolamento Per Gli Archivi da Sicilia, 153. l.

Sicilia nagy egyetemes levéltára is még 1816. decz. 12. költ országos törvénynyel alapított Palermóban, melyet egy korábbi 1814. febr. 11. költ e tárgyú kir. rendelet már megelőzött volt, a mi akkor új szentesítést nyert, 1843. aug. 1. harmadszor is helybenhagyatott. Az alaptörvénynek V. szakasza s 44 czikke van. Nevezetes az I-nek 4-ik czikke. »A mely oklevél *Sicilia* közjogát és közügyét érdekli, bárhol legyen, az ország közlevéltárát illeti«¹⁾. A III-nak 20-ik czikke által a levéltárban tanszék állítása van rendelve a palaeographia tanítására, melynek nyilvánosnak kell lenni. A 21-ik cikk a palaeographia tanárának kötelességévé teszi, hogy a diplomatikai történelmet tanuló ifjakat különösen a pergamen oklevelek megismerésére, megkülönböztetésére és tartalmuk megértésére tanítsa stb. A 30-ik cikk a hivatalnokok fizetését szabja meg. E tanszék felállított 1851.²⁾

Turin államlevéltára mellett szintén történeti és palaeographiai iskola van, melyre az alapszabályok I. §. 12-ik czikke szerint a levéltárigazgató köteles ügyelni. A 7. §. 66—67-ik cikkei szabályozzák az államlevéltár melletti diplomatikai könyvtár használatát. Ily könyvtárnak azért kell lenni, hogy a levéltári tisztviselők olvasás által fejtsék ki tehetségeiket s a tanulni kívánó ifjuság az oklevelek olvasásában gyarapodjék. A 13. §. 86—92. cikkei az okleveleknek az ifjak általi mikénti használatát szabályozzák s hogy útasítást kitől kérjenek stb.³⁾

Vannak még államlevéltárak *Velence*⁴⁾, *Genua*⁵⁾, *Milano*⁶⁾, *Brescia*⁷⁾, *Parma*⁸⁾, *Cagliari*⁹⁾ városokban. Min-

¹⁾ Ugyanott 167. l.

²⁾ Ugyanott 249. l.

³⁾ *Regolamento Per L' Archivio de Stato in Turino* 1872. 6., 10., 12. ll.

⁴⁾ *Alapszabályzata* (Norma fondamentale) kiadatott kéziratban 1867. május 8.

⁵⁾ *Alapszabályzata* kiadatott 1871. apr. 18.

⁶⁾ Ugyanakkor.

⁷⁾ *Regolamento* stb.

⁸⁾ Lásd ugyanott.

⁹⁾ *Alapszabályzata* 1871. apr. 28-ki rendeletben.

denütt van diplomatikai és történelmi könyvtár, a palaeographiát, diplomatikát és történetet néhol az igazgatók tanítják, máshol csak útasítást adnak a tanulni vágyó ifjuságnak. A parmai levéltárban van egy alumnus, Genuában szintén, a sicíliai és nápolyi nagy levéltárakban kettő-kettő, kik ingyen oktatást és havi pénzsegélyt — gratificatione — kapnak, hivatalos nevök: történet-oklevéltani növendékek — alumni 'storico-diplomatici. Még csak azt jegyzem meg, hogy a milanói államlevéltárnak két osztálya van: 1. *történet-oklevéltani*, 2. *közigazgatási*. Az összes olasz királyság államlevéltárainak 1864—1871—1872. új alapszabályokat adott a kir. miniszterium, melyekben az alapelvek ugyanazok, csak a részletekben vannak a helyi viszonyokból eredő eltérések, itt-ott pedig a régi alapszabályok is teljesen meg vannak tartva. Mily kedvező színben tüntetik fel e reformok ugy az olasz nemzetnek, mint kormányának a tudomány és levéltár ügye iránti buzgó érdeklődését!

Róma levéltárai Róma dicsősége ma és azok lesznek mindörökké; meseszerűen gazdag, példásan rendezett, kimeríthetlen forrásai a tudománynak s az ős hajdankor ismeretének. Erről képzetet ad azon kimutatás, melyet I. Napoleon készíttetett azok tartalmáról, midőn mint hadi zsákmányt Párisba vitetvén: 1811—12-ben a Soubise-palotában felállította ¹⁾.

* * *

A *belga* államlevéltár e században elébb az 1851-diki decz. 17. 1859-ki márcz. 21. és 1864. ápril 21. kelt kir. rendeletek által szervezetetett; ezek azonban 1869. decz. 27. kelt újabb kir. rendelet 14 pontból álló intézkedésével módosítottak, az 1859-ki visszavonatott, mai szervezete tehát az 1869-ki rendeleten és annak 10-ik czikke értelmében 1870. jan. 31. a

¹⁾ Az 1811-n aug. 15. a francia államlevéltárakról készült kimutatásban egy ily rész jő elé: *Division Italienne a l'hotel Soubise*. I. Section, *Archives de Rome*.

A) Chartes.

Eredetiek, időrendben a IV-ik századtól

kezdvé a XIX-ig — — —

300 díszes tokban.

b. ü. minister által kibocsátott szabályrendeleten alapul. Van egy főlevéltárnoka, 6,000 frank fizetéssel, két osztályfőnöke 3500 frankkal, két alosztályfőnök, öt I. osztályu levéltártiszt, három II.-od osztályu, kiadó, kapus, két küldöncz szolgálja. A tisztek fizetési minimuma 2000 fr. maximuma, 2200 fr. a főlevéltárnoknak az intézetben szabad lakása, a levéltár a b. ü. minister alatt áll. Az idézett 10-ik cikk alapján kibocsátott b. ü. m. szabályozó rendelet *három szakaszra* oszlik; az *elsőben* van két fejezet, az első a belső szolgálatról, a második a kezelési szabályokról szól; a *második* szakasz első fejezete az oklevelekkel és iratokkal bánásról, a közönség jogairól s a tisztek kötelességeiről intézkedik, a második azoknak az inté-

Hasonló természetűek a IV-ik századtól					
kezdve a XIX-ig	—	—	—	—	500 tokban.
—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—

Resumé des Archives de Rome.

A) Chartes	—	—	—	—	—	800	velin	portef.
B) Supliques, Brefs, Bulles etc.	—	—	—	—	—	20,596	—	ou liass.
C) Possessions et Prétentions de la Cour de Rome	—	—	—	—	—	42,020	—	»
D) Nonciatures et Legations	—	—	—	—	—	4,737	—	»
E) Secrétairerie d' Etat	—	—	—	—	—	1,323	—	»
F) G) H) Daterie, Chancellerie et Penitencerie	—	—	—	—	—	14,056	—	»
I) Congregation du Concile de Trente	—	—	—	—	—	3,650	—	»
K) » de la Propagande	—	—	—	—	—	3,963	—	»
L) » de Sante Office, de l' Index	—	—	—	—	—	6,696	—	»
M) » des Eveques et des Reguliers et des Immunités	—	—	—	—	—	18,972	—	»
N) Congregation de Rites, Cérémonies	—	—	—	—	—	5,086	—	»
O) Archivs Administratifs	—	—	—	—	—	7,301	—	»
P) » Judiciaires	—	—	—	—	—	3,892	—	»
Q) Inventaires et Repertoires de tout ce qui précède	—	—	—	—	—	2,153	—	»

Az idézett kimutatás 4. és 7. lapjain.

Az olasz levéltárak mai állásáról megolvasandó *Nicomedes Bianchi* tanár államlevéltárigazgató ily című műve: *Prima Relazione triennale della direzione dello Archivio di Stato in Torino. Anno 1871, 1872, 1873. Torino. Vincenzo Bona 1874.*

zetből kiadásáról, a harmadik az iratok fölkereséséről, kiadványozásáról, a negyedik a levéltárhoz tartozó administratív könyvtár miként használásáról; a *harmadik* szakasz két általános intézkedést foglal magában, az egész szabályrendelet 54 cikket. Mindazon rokonszenv és tisztelet mellett, melylyel e szabad és mívelt ország iránt viseltetem, ki kell mondanom azon észrevételemet, hogy a belső rendezettséget kivéve, a mely minden dicséretet érdemel, a mívelt európai népekéi között ez azon levéltár, mely a magyar országos levéltárhoz külső igénytelenségét tekintve hasonlít. Egy közönséges, alig 5—6' magas, még nem is kettős ablakokkal ellátott egyemeletű épületben vannak elhelyezve a becses iratok, nincs az ablakokon vas vagy más védő tábla, padolata, ajtai egyszerűen polgáriások, elannyira, hogy az útasra az itt megjelenés és látottak egy államlevéltár benyomását nem gyakorolják, sőt azon észrevételt költik föl, hogy egy, súlyt különösen nemzetgazdasági érdekeire, iparára és kereskedelmére fektető ország államlevéltárában van, hol az oklevelek és levéltárügy, mint mely a mult emlékeivel foglalkozik, az activ élet igényeivel és törekvéseivel szemben csak másodfontossággal bír. Egyébiránt igen sok becses hártára irt oklevél és kéziratgyűjtemény van szépen tartva, gondosan őrizve; a tisztviselők szeretetreméltó és szolgálatra kész tudós férfiak ¹⁾).

* * *

Svájcz levéltárai közül a *berni központi államlevéltár jogforrásairól* készült 1841. egy nagybecsű áttekintő munka Schnell és Stürler tudósok által, készülnek a *Fontes Rerum Bernensium* című fontos vállalatnak is megindításához.

Luzern kánton levéltára 1834. nov. 14-ki rendelettel lön szabályozva, történetét megismerteti egy 1850. megjelent jogtörténeti mű Segesser Antal nevű tudóstól, oklevelei folyvást adatnak ki, szóval: itt is fejlődés és haladás nyomai látszanak! ²⁾).

* * *

¹⁾ Megolvasó ily című könyv: *Archives Generales des Royaume. Organisation. Bruxelles. Imprimerie du Moniteur Belge . . . 1870.*

²⁾ *Burghardt . . . Hand- und Adressenbuch stb. 162. 167—68 ll.*

A svéd levéltárak mai állásáról a tudós Dudik ad nagybecsű felvilágosítást. »Én — ugymond — követésreméltó becsülést találtam Svédországban mindenféle a történeti emlékek iránt s azoknak megőrzésére, fentartására és ismertetésére irányuló különös gondot. Nézze meg bárki csak a svéd történetnek szentelt im e munkát: »Handlingar rörande Skandinaviens Historia«, melyben 18 különböző levéltár van leírva, 8 magánosé, a többi közlevéltár, így az Oxentjerna, gróf De la Gardie, Riedelstorp és más nagy nemzetségekéi, vagy nézze meg a »Samlingar af Svenska Fornskrift Sällskapet« című művet, melyben észak valamennyi legendája, bibliai műve, középkori regéje, mondái, zárdarendtartása stb. az északi népek komolyságát feltüntető pontossággal s kellő régészeti előkészülettel ki vannak nyomtatva s meg fog győződni állításom valóságáról. A központi államlevéltár Stockholmban van, mely különösen gazdag a 30 éves háborúra vonatkozó adatokban ¹⁾). Svédország központi államlevéltára gyűjtésében nagy suly van fektetve különösen az ország tör-

¹⁾ E tekintetben a müncheni államlevéltár is gazdag; ott jártamkor egy egész levéltárosztályt láttam eredeti levelekből s diplomatiái iratokból gonddal és izléssel összeállítva. A főntebb mondottakról többet láthatni ily című könyvben: »Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte von Dr. B. Dudik O. S. B. Brünn. 1852.« Nem lesz érdektelen az upsalai levéltár mellett levő könyvtár egy ritkaságát curiosumképen ismertetnem, neve: *Codex Argenteus* vagy *Gigas Librorum* (hivják: Teufelsbibel, Weltwunder néven is), Ulphilas góth püspök négy evangéliumának mősogoth fordítása, arany- és ezüst színnel vöröslő-violaszín pergamentre 360–380 év között írva; áll 309 egész levélből, egy oldal 36 osztr. hüvelyk s néhány vonal magas és fél rőf széles, egybekötve tesz 40'' fokos könyvet; régen 318 egész levélből állott, de ma az 1 és 8-dik valamint a 252-ik és a 304. levél után 3—3 levél hiányzik; a szöveg azonban úgy is hiányos. Az írás góth minuscula, egy kéz írása, tiszta, biztos rövidítésekkel, két columnára osztva, jobbra 5'' keret hagyva, balra 3'', minden lapon 106 sor írással. A felső keret 15 ilyen vonalat, az alsó ötöt tesz, a két columna közötti tér 1½ osztr. hüvelyk. A kezdő betűk különböző hosszúságúak, némelyik oly hosszú, mint a columna; színes, itt-ott képekkel s ritkán, hol az evangélium fordul elő, arannyal díszítve. 1811. köttetett be fejjér bőrbe, a betűkben látszó rózsácskák II. Rudolf korára emlékeztetnek. E Codex a brewnowi Benedek-szerzeté volt, Csehországban írva 1295-ben.

ténetére; de más országokat illető adatok is bőven vannak, miknek Ranke jó hasznát vette: »Fürsten und Völker von Süd-Europa« czimű műve írásánál. Dudik is nagy adatbőségről tesz bizonyosságot ottani kutatásai eredményéről irt művében.

* * *

A francia nemzeti levéltár is — mint e század egyik legnagyobb alkotása — bámulatunkat költi fel. A nagy forradalom a korlátlan királyság intézményeit, az egyházak és papság vagyoni jogi tulajdonosságát, a nemesség kiváltságait és a polgári rend czéhrendszerét eltörülvé, sőt az 1792. jun. 19-ki végzéssel a közlevéltárakban levő minden genealogiai oklevelek megégetését rendelvén: mintegy tizezer különféle testületi levéltár alapját részint felforgatta, részint magukat a levéltárakat megszüntette. A departement-ok buzgólkodó főnökei sok helyt végre is hajtották a nemességre és papságra mért, de inkább a tudományt és nemzetet sujtó ezen kegyetlen Auto-da-Fe-ítéletet; csak Páris volt óvatos, és ez óvatosságnak köszönhető, hogy a kebelében levő tömérdek levéltári kincs és régi emlék megmentetett, ennek köszönhető különösen, hogy a st. Denis-apátság levéltára is, mint a legrégebb királyi oklevelek őrhelye és kiegészítője, el nem pusztult. »Vad gyönyörrel nézték — jegyzi meg egy francia író — művelt emberek országszerte az égő pergamenlevelek máglyalángját!« Azonban e fanatizmus nem sokáig tartott s egy üdörös kijózanodás előjele látszott a konvent azon 1794. jun. 25-ki határozatában, hogy a megtartásra érdemes levelek és iratok kiválasztására kilencz tagu bizottságot rendelt, mely megbízatását teljesítvén: a nemzeti vagyontárgyu iratokat a Louvre-be, az igazságügyieket a Palais de Justice-be, a történelmi becsüeket a nemzeti könyvtárba rendelte betéttetni, őrizetükkel egy ideiglenes felügyelőség (Agence temporaire des Litres) választatott, sőt formaszertint meghatározta, hogy az újonnan alkotott levéltárak az egész köztársaság központi okleveles tárházának tekintendők és hogy a Párisban létező levéltárak, mint a később alakulandók is ezen levéltárhoz

mint központjukhoz tartoznak s annak kiegészítői. Másodizben az oklevelek kiválasztásával egy külön osztály (Bureau de triage des Litres) bízott meg, Camus köztársasági levéltárnok alá rendelve. Ezek tagjai 1801. mind a központi levéltárnál alkalmaztattak, hol belőlük később a történeti osztály alakult. Nem sokára egy consuli rendelet a levéltárügyet a törvényhozás köréből a végrehajtó hatalomhoz tette át, hol maig is van. Camusnak köszönhető nemcsak a nemzeti központi levéltár nagyszerű oklevélgyűjteménye — Trésor des Chartres — a történeti emlékek — Monument Historique, — de a parlamenti iratok — Actes du Parlement — czimű gyűjteménye is. Az államvagyon, igazságügyi és történeti három osztály Daurmon levéltárőr alatt 24 osztályra, azután hatra, később megint csak háromra oszlott, u. m. 1. közigazgatási és rokon. 2. történelmi és kapcsolatosak, 3. törvényhozási osztályokra; 1806. a belügyiekre nézve alakult osztálylyal — Secretairerie d'Etat — felállítatott a 4-ik is, a mi főleg a végrehajtó hatalom körébe tartozó ügyek tekintetében volt szükséges. Ez osztályozás 1849-ig állott fenn. Utóbbinak helye a Louvreben volt, hozzá 20,000 darabból álló könyvtár tartozott és az 1791-ki nemzeti gyűlés nov. 20-ki végzésénél fogva a nemzet clenodiumai őrizése végett készített kettős vas oldalfalu szekrény (Armarium-Armoir), melyben tartatnak a korona még meglevő kincsei, ékszerek, drága kövek, nagy emberek emlékei, fegyverek stb., továbbá a nemzeti alkotmány, a legelső assignatá-k készítési eszközei, a bastille-kulcsok egy része, a legritkább iratok és oklevelek, I. Napoleon végrendelete stb. Ez egy társ nélkül álló s monumentalis ritkasága a francia nemzet levéltárának, összegyűjtve van ott s a nemzet kegyeletének őrgondja által véve a mult dicsőség és jelen nagyság minden kiváló emléke. Maga a szekrény már külső elegantiájával bámulatát költi föl a szemlélőnek; erős zárral van védve, mit csak különös engedély mellett lehet megtekinteni, s a kincs és fény, a történelem és hajdankor ennyi összegyűjtött nagysági emléke csodás megdöbbenést kelt föl a nézőben, önkénytelenül érzi, hogy egy nagy nép nemzeti sanctuariumában van . . . .

A nemzeti gyűlés (Convent) levéltára elébb a Szent Bernhard-könyvtárba tétetett le, majd a kapuczinusokhoz a St. Honoré-utczába, innen a Tuillériákba, azután a törvényhozó testület irataival együtt a Bourbon-palotába, hol később 1801. febr. 4. kelt consuli parancs folytán a Louvre-ből kiköltöztetett koronajók és közigazgatás osztályának is egye-sülni kellett a törvénykezési levéltárral; 1804. az oklevéltár — Trésort de Chartes — a Palais de Justice-be került, mint a számvevőségi kamara levéltárának pár évig járuléka. De a hely nem volt elegendő. Napoleon tehát 1808. márcz. 6. megrendelte a Clisson de la Roche-Guyon- és Guise-udvarokkal egyesített Soubise herczeg vagy de Rohan cardinal-féle paloták megvásárlását, egyszersmind a *Párisban bármi néven levő levéltáraknak oda költöztetését*, a mi 1809. foganatosítatott is. E fényes épület lett a francia nemzeti oklevelek necropolja. 1811—12. ide szállítottattak a *Vatican, Piemont, Holland és Spanyolország* levéltárai, a mik azonban nem sokáig maradtak ott, mert a párisi és bécsi békekötés következtében az illető országoknak és más tulajdonosoknak visszaadattak, sőt a számüzetésökből hazatért francia nemesség is levéltárait visszakövetelvén, a francia egyetem számára is tekintélyes rész szakítottván ki: ezek által az államlevéltár tetemesen lepadott. 1816. Daunou levéltárnok helyét la Rue lovag foglalta el, a kinek sem elegendő erélye, sem tapasztalata nem volt e nagy levéltár illő szervezésére... Az 1830. forradalom Daunout visszahelyezte, a ki hosszas és tiszteletet érdemlő életének még tíz évét szentelte a francia levéltárak összpontosítására és azoknak helyes alapokon rendezésére. Az ő másodszori hivataloskodása alatt a központi levéltárhoz csatoltattak a régi Montbelard grófi levéltár, a Savigny-apátság levéltára, egyesítették továbbá a korona és államtitkár levéltárai, sőt a miniszteriumokéi is, megszereztetett a császári könyvtár s azzal ismét igen sok és nagybecsű oklevél birto-kába jutott a nemzeti levéltár. Daunou után Letronne levéltárőr következett, azután a derék és fáradhatlan Chabrier, a ki alatt 1855. decz. 22. kelt császári rendeletben a *francia levéltárak összpontosítása újabban kimondatott* s ez által ez irányban eddig tett törvényhozási és kormányi minden intéz-

kedések újabb szentesítést nyertek, a levéltári szolgálat szervezetett. Chabrier a nemzeti levéltárnoknak »Garde General« régi czimét »Directeur General«-ra kívánta változtatni, nem önérdékét nézve, hanem hogy a hivatal czime szabatosan határozza meg fogalmi és jogkörét s már abban legyen kifejezve az 1794-ki nemzeti határozatnak azon szelleme, mely szerint a francia nemzet a Convent legelső végzése óta mindig *levéltárai összpontosítását s a fővárosban egy a koronai, törvénykezési, közigazgatási, valamint a tartományi levéltárakból alkotandó közállami levéltár felállítását kívánta.* E czél el is lön érve és Chabrier kívánsága teljesedett... A második császárság óta a Soubise-palotához a Quatre-Fils és rue du Chaume meg a Vieille du Temple-utczákra terjedőleg új pompás stylü épületrészek járultak, teljes összhangzásban a régi alap-épülettel, úgy, hogy a levéltár a mint ma áll, egy minden oldalról szabadon álló nagyszerü négyszög palotát képez, melynek a rue de Chaume felőli Clisson-féle udvar bejáratát két csinos védő vagy inkább disztornyocska ékesíti.

A belső elrendezés a francia finom aesthetikai izlést a jelenkori levéltártudomány legmagasabb tökélyével egyesülve mutatja. A papyrus és pergamen oklevelek, régi kéziratok, a királyi és parlamenti acták, diplomatikai iratok, szóval: a történelmi emlékek minden neme oly nagy bőségben, oly mintaszerű rendben, oly meglepő diszszel és czélszerűséggel vannak itt elhelyezve és teljes épségben, gondosan megőrizve, hogy e sok szépség és ritkaság az idegenben a legmélyebb rokonszenvet és tiszteletet költi fel a francia nemzet iránt, melynek multja emlékeiben is ily ragyogó! És a nemzet, mely ezt alkotta, gondoskodott arról is, hogy e szellem és kegyelet a jövő nemzedékekre is átplántáltassék. E célra minden idők kormányai egyenlő buzgalommal közreműködtek. Már 1821. megállapítatott a francia diplomatikai iskola: »*Ecole Nationale de Chartes*« név alatt, 1846. decz. 31. kelt kir. rendelet által újból szervezetett, sőt ugyanakkor a departement-ok levéltárai országszerte rendeztettek. 1853. febr. 14. és jul. 7. új császári rendeletek keltek az államlevéltár érdekében, melyek intézkedései azonban 1855. decz. 22. és 1856. márcz. 22. és aug 1. császári rendeletek által módosítottak. Az első

17 czikkből áll, melynek 7-dik czikke szerint az államlevéltár főigazgatója fizetése 15,000 frank s az intézetben belakási jog, a levéltár *titkári, történeti, közigazgatási s törvénykezési* sectiókra oszlik, mindeniknek külön főnöke és alfőnöke van, számadásvivő tisztekkel és több levéltárnokkal s számfeletti segédekkel, kik három osztályfokozatuak; ezeknek fizetését meghatározta az 1856. márcz. 22. cs. rendelet, mely szerint az osztályfőnököknek 7000—7500 és 8000 fr., az alfőnököknek 5500, 6000 és 6500 fr. a levéltárnokoknak 4000, 4500, 5000 fr., a számfeletti segédeknek 2500—3000 és 3500 fr., a számadásvivőknek 4000, 4500 és 5000 fr., szolgálknak 2500, 3000 és 3500 fr., fizetés határoztatott. Az 1856. aug. 1. cs. rendelet a számfeletti segédek helyett a levéltárnokok 4—5—6-ik osztályfokozatát állította fel. Az 1856. nov. 12. államminiszteri rendelet 90 §-ból álló szabályrendelettel véglegesen rendezte az államlevéltár belső ügykezelését; az I. szakasz intézkedik az államlevéltár beligazgatásáról általában, a II. az osztályok jog- és munkakörét szabja meg, a III. a munkafelosztást és munkarendet, az összes tisztviselők személyes teendői körét, valamint a mindenikkel közös teendőket, a IV. a szolgáltnak nemeit, minők: a felvilágosítások, közlések, kiadványozások; továbbá megszabja a közönség irányában való szolgálattételeket és a könyvtárban teendőket, a számadási ügyeket, a közönségnek a levéltárak látogatásánál létező jogait és a tisztek köteleességét, az V. a szolgálk köteleességeit. Megemlítem a szépművészetek, közoktatás és cultusügy miniszteriumának az 1846. decz. 31. és 1872. jul 12-ki rendeletekre vonatkozóssal a nemzeti diplomatikai iskola tökéletesbitése végett 1872. jul. 24. kiadott, 8 §-ból álló rendeletét is, melynek 1-ben az ott államköltségen tanuló ifjak számát 20-ban állapította meg s a fölvételre nézve a következő irányelveket mondotta ki: a fölvételni kívánó legyen francia, birjon irodalmi képzettséggel, legyen legalább 20 éves, előre írás és szóbeli vizsgát tegyen le, az írásbeli vizsga tárgyai: latin fordítás, egy latin thema kidolgozása, Franciaország 1789. előtti történetéből és földiratóból egy szerkesztmény készítése; a szóbeli vizsga tárgya megfejtése egy latin feladványnak Franciaország szintén 1789. előtti

történetéből és földiratából; a jelöltnek ismerni kell a német, angol, spanyol vagy olasz nyelvet; a kinek írásbeli vizsgálja nem sikerült, szóbeli vizsgára nem bocsátható sat.¹⁾ Az intézeti oktatás három évi folyamra oszlik; 1874—75. az első éveseknek tanították a palaeographiát, román nyelveket, bibliographiát és a közlevéltárnak tanügyi osztályát hetenkénti öt órán *Gauthier, Guessard, Paul Meyer* urak, a második éveseknek a diplomatikát, Franciaország politikai, diplomatikai és törvénykezési intézményeit szintén heti öt órán *de Mas-Latri, Boutaric, Montaiglon* urak, a harmadéveseknek a polgári jogot, középkori kanonjogot és régészetet *Tardif* és *Quicherat* urak, utóbbi mint az intézet igazgatója.

Az új idő legnagyobbszerű haladási mozzanata azonban a francia levéltár-életben egy *palaeographiai és sigillographiai muzeum* alapítása, a mi legfőképen de Laborde marquis — előbb gróf — igazgató érdeme, a ki e kezdeményezés által azt kívánta bebizonyítani, hogy a nemzet levéltára élő központ, és hogy ez életnek mozgalomban, cselekvésben kell nyilvánulni. Ha akarjuk — ugymond — hogy a levéltárnak becse legyen, tartalmát meg kell ismertetni. A palaeographiai muzeum módszeres és synopticus előállítására az okleveleknek, diplomáknak, általában a VI-ik századtól kezdve mai napig különböző alakokban és változatokban készült azon iratoknak, melyekben korántsem szükölködünk annyira, mint némelyek képzelik, megírva gyakran épen azok kezei által, kik a nemzet történetét is alkották. E muzeum a Soubise-Rohan-palota ragyogó pompájú első emeletét foglalja el, — írja ugyan ő — honnan a közönség a földszinti pecsétgyűjtemények muzeumába megy le, e szintén diszes, de komolyabb stülű palota-részbe, hol egy bámulatos matrix-gyűjtemény s több mint 10,000 pecsétnyomat képviseli Franciaország sigillographiáját, melynek készletéből már nagybecsű kiadványok is rendezettek, a minek párja Európában nincs. A régi szála és a mellette levő magába foglalja királyok, fejedelmek, a főpapság és nemzeti képviselők háza eredeti iratai-

¹⁾ Látható ily című füzetben : *Decrets Organiques et Reglement Paris. Imprimerie Imperiale 1856. 1—27. ll.*

nak válogatott példányait II Clotartól kezdve az utolsó Valois-ig, a merovingi papyrustól Stuart Maria és Medicis Katalin leveléig. Szent Eligius az aranymives püspök, Joinville, Szent Lajos bírálója és történetirója, Du Guasclin, a bátor conetable, Schäffer, a nyomtatás mesterségének egyik föltalálója és annyi és oly nemes férfiak tartósabban örökölték kezök vonásait a törékeny pergamenteken, mint a sirjaikon levő kövek által. Soubise hercegnő régi háló-szobájában vannak elhelyezve a Bourbonok : Sully IV. Henrik mellett, Colbert XIV. Lajos jobbján, Pompadour asszony XV. Lajos mellett — az egészet uralják ama rettenetes emlékezései egy nagy uralkodó nemzetségi törzsnek, XVI. Lajosnak végrendelete és Mária Antonia utolsó levele. Az aranytól ragyogó s Natoire festményeivel diszitett nyolczszögü terem I. Napoleonnak és családjának, marsaljainak és minisztereinek van szentelve — minden mutatja az ő vakító szerencsájének ragyogó fényét, de egyszersmind szent Helena szigetén irt végrendeletét is. Végre két egyszerű és komoly izléssel diszes termet a francia történelem, illetőleg a nagy forradalom feltűnéségei töltnek be a consulatusig : Bailly és Lafayette, Corday Charlotte s Roland asszony, Vergniaud és Danton, Robespierre és Carnot, Marlin de Douay és Sieyès.

Nem kevesebbé új és fontos a francia államlevéltárnak még két kezdeménye, *egyik* : az okleveleknek, a párisi parlamentactáknak, a Bourbon-hercegi ház régi okleveleinek, a királyok diplomáinak sat. nyomtatásban nyilvánossá tétele, *másik* : a francia levéltárak sommás leltárai, iratjegyzékei és a régi államtanács rendeleteiből, a simáncai spanyol levéltárból, a forradalmi törvényszékek és bizottságok levéltáraiból készített pótlékok, a miből Franciaország levéltárainak tartalmát és becsét megismerni mindenkinek alkalom nyílik.¹⁾

¹⁾ A kinek az a szerencse nem jutott, hogy Franciaország nagy-szerű államlevéltárában a látás felséges örömét élvezze, olvassa meg e jeles műveket : Les Archives de l' Empire par Huil'ard — Bréholles sat. 1867. főként a 220—230. lapokon.

Továbbá a : Les Archives de la France cziműt, Brodier urtól, 1854-ből, a kik e levéltárakban hosszas éveken át főállomásokon szolgáltak, annak kincseit tökéletesen ismerték s megragadó stylben irták le.

Minthogy pedig ezek megjelenése óta már sok év telt el, és az

És most nézzük Anglia levéltárát.

Itt az alsóház — Hous of Commons — szólalt fel 1800. az ország levéltárai ügyében, bizottságot nevezett ki a végre, hogy az ország szabadságleveleit és más köziratokat vegyen vizsgálat alá, tegyen jelentést azok természetéről, állapotáról, adjon véleményt czélszerű rendezésökről, tartásukról és használatukról. Ez még azon évben beadta munkálatát Angolországra és Scotiára nézve, minek neve: oklevelek felöli jelentés — Record Report of 1800. Az alsóház átvizsgálta ezt, jul. 11. felirt III. György királyhoz, megkérve az ügyben intézkedésre s megígérve, hogy e célra bármily áldozatot meghozni kész. A király titkos tanácsosokból és hivatalnokokból álló bizottságot nevezett ki azon felhatalmazással, hogy a levéltárak rendezési ügyét belátásuk szerint intézzék el. Ennek foganata nem levén: 1806. más bizottságot neveztek ki, egy részét Irlandba is átküldvén munkálkodás végett. De sem egyiknek, sem másiknak nem lett eredménye és az ügy 1831-ig hallgatásban maradt; ekkor IV. Vilmos király harmadszor is bizottságot nevezett ki e célra, mely dolgozott is, de a mint a felülvizsgálatra 1836. kiküldött bizottság az eléterjesztett munkálatokból látta, nem avval foglalkozott, a mire ki volt küldve, hogy t. i. a levéltárügyet rendezze, hanem régi oklevelek kiadásával. A vizsgáló bizottság tehát azt javallotta a kormánynak, hogy térjen le a bizottság-kinevezés meddő és sikertelen útjáról, bizza a dolgot egyedül lord Langdal-re, az ország levelei főfelügyelőjére — Master of the

idő alatt sok változás történt, csaknem mulhatlan szükségnek látszott e levéltárt a tudományos világgal újabban megismertetni. Ezt hivatali elődétől, de Laborde marquistól kapott előmunkálatok alapján, új rendszer szerint a mostani nagytudományu és termékeny író L. F. Alfred Maury főigazgató ur — a francia Institut érdemes tagja — indítványozta az illető ministernél, a ki azt elfogadván, végrehajtásával őt bízta meg s a jeles férfi Boutaric, Tardif, Tuetey, Saige, Longnon és Lot osztályfőnök, levéltárnok és levéltári segéd urak buzgó közreműködésével azt véghez is vitte. Az új nagybecsű levéltári mű czime ez: *Inventaires et Documents Publiés par la Direction Générale des Archives Nationales* sat. Régime Antérieur A. 1789. Paris MDCCLXXI. 1—846 nagy 4-edrétű l.

A másiknak főczime szintén ez, külön czime: *Première Partie. Table Alphabétique.* Paris. Imprimerie Nationale. MDCCCLXXV. 1—196. nagy 4-edrétben.

Rolls. A kormány helyeselte az eszmét, 1837. az ügyet egy, a közoklevelekről készített törvényjavaslatban — Public-Records-Act — parlament elé terjesztvén : az elfogadtatott s a kincstár a szükséges épületről gondoskodásra útasított. Ennek következtében országos levéltárnok — Deputy Keeper — neveztetett ki s ennek erélyes munkássága következtében a még ma is fennálló államlevéltári hivatal — Public Records Office — életbelépett. Lord Langdale Anglia levéltárügyével való hosszas foglalkozása alatt meggyőződött arról, hogy bárminő intézkedésekkel nem lehet elérni a levéltárak célját mindaddig, míg azok nem központosítatnak, s az országot illető, bárhol levő iratok egy helyen czélszerűen rendezve nem lesznek; elhatározta tehát e végre mindent megtenni; tizenhárom évi fáradságába került céljának elérése. Végre a dolog oda ért, hogy az új levéltár számára egy alkalmas és illő hely kijelölése a kormánytól megígértetett. Egy ideig az új parlamenti épületnek Victoria-torony — *Victoria Tower* — részében vélték elhelyezhetőnek, később más épületeket és helyiségeket hoztak javaslatba. De lord Langdale más véleményben volt; szinte másfél évig kellett tehát küzdenie a kormánylyal a levéltárnak megígért »illendő hely« iránt, míg — 1850. Pennethorn állami főépítészt kiküldötték a lord által kijelölt hely megvizsgálására, ki azt alkalmasnak nyilvánítván : 1851. az angol államlevéltár-épület alapja letéttetett s a következő években annyira bevégeződött, hogy 1858—59. az ország leveleinek mindentűn oda szállítására elkezdődhetett s nem sokára be is végződött. Fekszik az épület »*Chancery Lane*« és »*Fetter Lane*« keskeny utcák közt »*Holborn*« és »*Flees Street*« nagyobb utcákat egybekötőleg. Mint már volt érintve, eddigelé az angol levéltárak úgy el voltak szórva, hogy csak a kir. udv. kancellária, a parlament és képviselők háza törvényes iratai hatvan helyről gyűjtettek össze. Ezenkívül az érsekek, püspökök, zárdafőnökök, lordok fölszólítottak az országot illető s az ő levéltáraikban levő iratok átadására s nem találtatott egy, a ki át ne engedje; megszűnt szerzetek, egyházi rendek régi oklevélgyűjteményei már VIII-ik Henrik korán kezdve időnként az ország levéltárába adattak be, sőt magánosoknak családi levéltáraiban

örzött magán leveleiből is jegyzék- kivonatok s másolatok gyűjtettek össze. Mindenki szívesen adta közczélra a mivel birt s büszkeségét találta abban, hogy a nemzetnek teljes, gazdag s nagyszerű levéltára legyen. Most egybe van itt gyűjtve Anglia, Irland és Skócia minden hajdankorból fennlevő levéltári kincse, teljesen rendezett állapotban s oly kezelés alatt, hogy semmi kívánni való fenn nem marad; belső felosztása: *pénzügy, belügy, külügy, gyarmatügy, hadügy, indiai ügy, tengerészet, admirális.* Palgrave F. az elébbi levéltárnok ugy nyilatkozott erről, hogy Anglia oklevélgyűjteménye régiség, összefüggés, változatosság s a tények részletei és teljessége tekintetében a mivel világban páratlanok. Az ugynevezett »Domesday Book«-on kezelődőleg a mai napig a tudománynak kimeríthetetlen anyagtára van itt egy évezred óta összegyűjtve és sem belviszályok, sem invasio által soha meg nem csonkítatva, készen és föltárva áll arra, hogy adataiból az ország polgári és politikai, egyházi és műveltségi története nyomósan és kimerítően megirathassék. A törvényszékek levéltári adatai is I. Rikárdon, tehát 1189—1199-n kezdődnek s ezekből Anglia igazságszolgáltatási története állitható össze. Itt van alapja a mély angol jogérzetnek, ez biztos talaja az idők viszontagságait kiálló angol jogrendszernek és jogintézményeknek. Ily gazdag a kereskedés, földművelés, statistika és tengerészet ügyét illető levéltárrész is. E levéltár, mint a világ egyik első tudományi kincsforrása, és az innen kiadott sok száz kötetre menő nyomtatott forrásmű, valamint a British Muzeum milliomokra menő értékű oklevél-, könyv-és régiséggyűjteményei segítségével megirhatta Macaulay világhírű történetét.

Érdekelni fogja a szakembereket, ha a continensiektől oly sokban különböző hatalmas britt nemzetnek államlevéltáráról, tisztviselőinek hivatali állásáról s tudományos munkásságáról néhány adatot közlök.

Az épület — mint érintve volt — a »*Chancery Lane*« nevű keskeny utca keleti oldalán van, a bejárat »*Cavei Street*«-tel csaknem szemben; felügyelője a főállamlevéltárnok — Deputy Keeper, kinek a mi pénzünk szerint mintegy 8000 frt fizetése van, bizonyos évek utáni pótlékaival 10,000

forintig emelkedhető; a királyi kancelláriai törvényszéknél a második birói rangot foglalja el; van mellette egy titkár 6000 frt fizetéssel, a mi ismét 7000 frtra növekedhetik, 7 segéd levéltárnok 4 és 5000 frt, 11 idősb vagy első osztályu irnok 2500 fr., 8 ifjabb vagy másod-osztályu ezer-ezer forinttal, 8 másoló 12 frt heti díjjal. Tehát 36 egyén foglalkozik az angol államlevéltárban, kiknek mikor szükség van rá, 48 munkás és 7 ház-felügyelő áll rendelkezésükre heti bér vagy óraszámra szabott díjfizetésért. Az épület új góth vagy Tudor-stylben van építve, tűzmentesen, homlokzata északnak néz, két szárnya, melyekben együtt 100 osztály és 228 szoba van, minden osztály 25' hosszú, 12' széles, 15' magas, padolat, ablak, ajtórámák, fedél vasból, az ajtó levelek palaköből való. Az ajtó a folyosóról bemenőleg nyílik a szoba egyik, például bal szögletén, a belépésnél a szemben álló oldalabla-kig mindenütt egy ajtó szélességü tér van hagyva, ennek bal-oldalán féloldalú s mintegy 2' széles könyvoszlop, a padolat-tól tetőig nyuló szakaszokkal és polczokkal ellátva, mik az egész fal-oldalt elfoglalják; ezen tér másik — jobb — oldalán viszont a padolattól mennyezetig nyuló, az alábbihoz hasonló könyvoszlop, mindkét oldalon polczczal, szakaszokkal, miket drót vonal választ el; ily elosztásu és felszerelésü szobák töltik be az épületet; 4' tér van mindenütt hagyva, melyen az osztályközökbe juthatni s melyeken a világosság és légjárás behat a könyvekre és iratokra; létra helyett — a mi nem férne el — a szobák közép magasságával egy színvonalu vas-hálózat nyúlik be minden osztály-közbe s rá kis vaslépcső visz fel, mintegy kettőre osztván derékban a szobát. Az egyes darabokból álló iratok részint bőrbe kötött csinos könyvekké vannak alkotva, részint századok óta tekercekből — Rolls — állanak, még pedig eredeti nagyságu alakjaik szerint helyezve el a polczokon, a mi a leltár ezen részének sajátos kinézetét ad; a könyvalaku régiségi emlékek: naplók, jegyző-könyvek sat. eredeti állapotjukban vannak. Fűtés télen át csak a dolgozó szobákban van.

A mily nagyszerű az angol műveltségnek és tudomány-szeretetnek e levéltár megalapításában való nyilatkozása: oly követésre méltó a hajdankor emlékei s a történet iránti kegye-

let, valamint ama szabadelvűség is, mely szerint Anglia királynéja és kormánya a levéltár ritkaságait nyomtatás útján közhasznúvá tenni nem fél, sőt azt saját levéltári tisztjei és más tudósok által állami költségen maga valósítja, megkönyvitve a történelmi kutatást és írást, hatalmasan fejtven a nemzetben a hazafiai érzést s a mult iránti ragaszkodást. A parlament még 1800-ban meghatározta volt ezt, de a levéltárak szétszórtsága s rendezetlensége miatt eredménytelenül; magán vállalat útján azonban 1805-től 1853-mig az angol levéltárakból számos forrás-gyűjtemény adatott ki: oklevelek krónikák s rokontárgyvak és néhány önálló mű. 1855-ben ismételve lön e határozás, hogy az angol állam-levéltárban levő *köziratokból és oklevelekből az ország különböző részei u. m. Britannia, Irland és Skócia, a különböző időkörök, uralkodók, főbb események szerint külön osztályokban* — Series — *időről-időre nyomtatott forrás-gyűjtemények* — Calendars of State Papers stb. — tétessenek közzé. Ennek következtében a közlés 1858-ban megkezdődött és így Anglia államéletének 1066—1702-ig terjedő időkorából 15 év alatt t. i. 1873-mig 75 kötet államlevéltári adat jelent meg, miket részint levéltári, részint más angol tudós férfiak szerkesztettek. Ez osztályban a legrégebbi oklevélgyűjtemény 1066—1377-ről való, Duffus Hardy Tamás főlevéltárnoktól, a mi fennebb ismertetve volt; 1873-ban sajtó alatt volt 9 kötet, részint a különböző kiadványok folytatásai, részint önálló gyűjteményes művek, készülöben 7 kötet.

1822-ben Anglia ó-kori története hézagai és homályosvolta indokából s azért, hogy a nehéz hozzáférhetés miatt sok nagybecsű krónikai és emlékirati adat van az államlevéltárban használatlanul, az angol alsóház meghatározta, hogy a király kéressék meg azoknak is államköltségen kiadása engedélyezésére. Megtörtént, de 1857-ig ez is eredménytelen volt. Ez évben az ország fő-államlevéltárnoka indítványba hozta az angol történelmi forrásoknak »*Corpus Historicum*« név, vagyis gyűjtemény-czím alatt közrebocsátását, mit az alsó ház magáévá tett, a királyné jóváhagyott és így lön megindítva: »*Nagy-Brittania és Írhon középkori krónikáinak és emlékiratainak*« nyomtatásban kiadása. Itt van titka annak, hogy

Anglia történetírása Európában mintává lehetett. Az elébb említett 1858-dik évtől 1873-mig ily kútögyűjtemény is 100 kötet jelent meg, 12 kötet ez évben sajtó alatt volt, 4 munkában. E krónikák közül legrégebb: »*Bartholomei de Cotta, Monachi Norvicensis Historia Anglicana*« 449—1298-ról való, egy másik: »*The Anglo-Saxon Chronicle, According To The Several Original Authorities*« a legrégebb időtől 1154-ig terjed, egy harmadik: »*Ricardi de Cirencestria Speculum Historiale de Gestis Regum Angliae*« 447—871-ből. Ily becses egykoru krónika és emlékirat nagy számmal van a száz kötetben. 1861—63-ban a királyné rendeletéből *photozincographiában jelent meg a Domesday Book, vagyis Anglia teljes áttekintése Hódító Vilmos korában*, 1086-ban, 35 részben, valamint *hasonmásokban az ország egyes grófságai*, nemkülönben a *legritkább és legrégebb nemzeti kéziratok is ugyanezen királytól Anna királynéig* hasonmásban adattak ki. *) Londonban létem alatt ezeket és a *Magna Chartát* hasonmásban a muzeumokban, olvasó termekben és tanintézeteknél, valamint magánosoknál is nem egy helyen láttam, sőt liberalis angol tudósok emlék-ajándékából én is több példányt hoztam magammal. Egyébiránt száz-ezer példányban is ki levén nyomtatva, olcsó áron nehézség nélkül megszerezhető.

Az *amerikai* levéltárakról két miniszterium államtitkárától vett értesítés után azt írja egy ott élő angol barátom, — a Magyarországon is kedvezően ismert John Fretwell jun. — hogy nekik kiváltságaik, szabadalomról s ajándékozott birtokokról szóló leveleik és ily levéltáraik nincsenek; az ő országuk új alkotásu, mindenki a maga munkájával szerzett vagyonnal bír, saját keresményéből él, az ősök helyett önerényeikre büszkék, családfáik nem mennek föl századokra. Természetes, hogy levéltáraikról sem irnak könyvet. Egyébiránt az észak-amerikai köztársaság külön államainak teljes függetlensége van minden belügyekben, azok levéltára ügyiratairól maguk rendel.

---

*) Catalogue of Record Publications on Sale sat. 1—31. II. Az angol államlevéltárban mint ritka kincset őrzik Servetus egyik nagy becsü művét, eredetiben, üveg fedelű záros könyvtokban, mely a szép és gazdag nemzeti intézetnek igazán drága cymeliuma!

kezvéen. A washingtoni kormánynak minden joga és hatalma csak azon levéltárra terjed ki, melynek iratai az egész Unioval közös érdekeket illetnek s neki, mint a köztársaság képviselőjének és a központi kormánynak gondviselése alatt állanak, tehát: a külfölddel való érintkezéseket illetők, a diplomatiái levelezések, nemzetközi szerződések, consuli jelentések sat. ezek pedig az államkormányzati osztály — Department of State — ugynevezett: »Bureau of Archives and Judexes« helyiségében, az elnöki államtitkár legfőbb felügyelete alatt állanak.

Leghátul soroztam — mint minket leginkább érdeklőt — a bécsi cs. kir. titkos házi és államlevéltár e századi fejlődését, mit elég csak nagyjában is érintenem, hogy annak ügyintézői iránt bennünk tisztelet s a példa követésére ösztön ébredjen. Az általános gyarapodás e században is folyvást előre haladt. 1806-n oda vitetett a Zsigmond, Albert és posthumus László királyainkban kihalt tyroli és osztrák nemzeti ág ott volt levéltára, 1807-ben a római császári birodalmi tanács levéltára, valamint a gráci kincses levéltárból az udvari kamarába került több ezer oklevél, mik a XIII. századra mennek fel, 1836-ban kilencz zárda levéltára, 1837-ben Tyrolból újabb iratok, mik 1811-ben Münchenbe jutottak volt, 1841-ben a tyroli kormányzóságtól ismét feles számu oklevél, 1843-ban és 1850—51-ben Csehországból és a többi osztrák kormányzóságoktól ismét sok került oda, 1852-ben számos forradalmi korszakbeli irattal gazdagodott, ilyenek a bécsi és kremsieri birodalmi tanácsvégzések, Kossuth titkos és elnöki levelei egy része, a magyar hadügyminiszterium commissarialis levéltára, a magyar bányászati és postaügyi 1848—49-ki iratok, hihetően ez azon 87 csomag irat, melyet az alább megnevezendő mű írója is megjelöl, ugy a báró Puchner Antal erdélyi katonai parancsnok és a román pacificaló comité titkos levelezései nagy része. Ezenkívül 1818-ban vásár útján gyarapodott azon államlevéltár egy tekintélyes pecsétgyűjteménnyel, 1820-ban egy autograph gyűjteménnyel, a cs. k. bel-, had- és pénzügyi s más miniszteriumok levéltárából koronként oda áttett iratokkal, miket azonban nem szükség tovább részleteznem, miután közkézen forog azon

becses mű, mely mindezekről bő felvilágosítást ad s melyet e levéltár multja ismertetésénél én is használtam. *) A velencei és német római császári birodalmi levéltárak kiválasztása és az illető országok tulajdonába adása — mint már érintve volt — hézagot hagyott ugyan maga után, de a mi a mai osztrák örökös tartományok és országok történetét, tudományi és állami érdekeit tárgyazza, csonkítatlanul maradván: az itt levő levéltári kincs ma is a leggazdagabbak és legrendezettebbek közé soroztatásra teszi méltóvá ezen birodalmi levéltárt.

E gazdagságot eléggé feltünteti avagy csak azon osztály tartalmának áttekintő ismertetése is, melynek felirata ez: »*Königlich-Ungarisches Haus- und Kronarchiv*«, 26. alosztályal, melyek következők:

- I. *A cs. titkos levéltárban*: 1) »*Transylvanica*« felirattal 1703-tól 1790-ig 94. lap. **)
- II. *A birodalmi cs. kir. pénzügyminiszterium levéltárában*:
- 1) Erdélyi bányászati ügyiratok 1526-tól 1762-ig 123—124. lapok.
  - 2) Magyarországiak és erdélyiek együttesen 1560-tól 1745-ig 122. l.
  - 3) II. József alatti földadó szabályozási és földmérési iratok. 123. l.
  - 4) Erdélyi ügyiratok 1765—1800-ig. 126. lap.
- III. *A cs. kir. hadügyminiszterium levéltárában*: 1) Apafi-féle iratok, melyek az 1737. évben vitettek föl Erdélyből. 127—135. ll.
- IV. *A birodalmi cs. kir. hadügyminiszterium levéltárában*:
- 1) Magyar- és Erdélyország elégedetleneivel vivott harczok iratai 1500—1700. 165. lapon.
  - 2) Hasonló iratok 1620—1711, 175. lapon.
  - 3) B. Puchner Antal főhadvezér titkos levelezése 1848—49-ből, 176. lapon.
  - 4) A magyar- és erdélyországi háborút illetők 1848—1849. 176. lapon.

*) Geschichte der k. k. Archive in Wien von G. Wolf, Wien 1871. Vesd össze 947. 1853. országos levéltári ügydarab adataival.

**) Geschichte der k. k. Archive stb.

V. Az 1779. felállított magyar királyi házi és koronai levéltár. Ez 26 alpont alá van sorozva s ezek közül a 21 a Bocskay-zavarokat illeti, a 22) a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem alattiakat 136. 213—214 lapokon.

Ezek az *erdélyi levéltárak* kiegészítői. Szintily számosak és sokkal becsesebbek a *Magyarországot illetők*. Szükségesnek látom az említett könyv alapján azokra is rámutatni.

- I. A Magyarországra vonatkozó legrégebb oklevelek voltak az ugynevezett udvari kamarai O-levéltárban. 27. l.
  - II. Kaunitz birodalmi kancellár egy 1763-ki jelentése szerint a már akkor összegyűjtve volt legrégebb oklevelek közt nevezetesek voltak a magyar koronára vonatkozók. 34. l.
  - III. A birodalmi egyetemes levéltár legelső megalapítása-kor három osztályba rendeztetvén be, az I-ső osztály, tehát a legfőbb volt a *magyar királyi államlevéltár-osztály*. 34. l.
  - IV. A Rosenthal által Tyrolból magával hozott 42 ivrétű kötet oklevélkivonat közt számos magyar oklevél és magyar pecsét is volt. 35. l.
  - V. Kaunitz 1779. négy fő osztályba rendezését hozta javallatba az egyetemes államlevéltárnak. Itt is I-sőnek a *magyar osztály* volt téve, alább részletezve lesz. 36. l.
  - VI. 1806. újra szerveztetvén a központi államlevéltár, az ekkori öt osztály között ismét *elsőnek* soroztatott a magyar királyi levéltárosztály, ide osztatván be annak minden mellékországi és tartományai levéltára. 47. l.
  - VII. 1848—49-ből itt van Kossuth titkos levéltára és 1668-tól 1711-ik évig volt forradalmak oklevelei és adatai. 73. l.
  - VIII. A birodalom alakulását, fenállását, növekedését illető oklevelek közt magyar oklevelek vannak 1193-tól kezdve 1829-ig. 90. l. ügyiratok 1423-tól kezdve 94. l.
  - IX. II. Rudolf halála után 1612-ben Prágából Bécsbe hozott udvari kamarai iratok közt vannak különösen magyar országgyűlési végzések is. 116. l.
  - X. A magyarországi földfelmérést és földadós szabályozást illető iratok. 123. l.
- A magyar- és erdélyországi összes állam-levéltári anya-

got összevonva, mintegy látható képből mutatja a már fennebb V. pont alatt érintett *magyar osztály*. Ennek czíme: »*Magyar királyi házi- és koronalevéltár*«, tartalma ime ez:

- 1) A magyar királyság megszerzése, annak tartományai, a régi és újabb osztrák öröklési jogokkal és jogigényekkel.
- 2) Az erdélyi fejedelemséget különösen illetők.
- 3) Magyar királyi ház-rendszabályok és szerződések, a trónkövetkezésre és uralkodásra, koronázási szertartásra, végrendeletre, öröklési ügyekre, gyámságra, a kir. magzatok tartására vonatkozólag, nemzedékrendi és más házi ügyeket tárgyzók.
- 4) A magyar királyi ház házassági ügyei, özvegyi tartás, végleges kielégítés.
- 5) Királyi öröklések, minden magánosoktól, helységek-től való birtok-átszállások, azok ismét eladományozása, eladása.
- 6) Elzálogosítások — inscriptiók — és visszahívási esetek (Wiederrufssachen) Magyarországon.
- 7) Kamatozó és terhelő adósságok.
- 8) A szentségek körüli jogok — jura circa Sacra — a vallást és egyházügyet illetők.
- 9) Papi alapítványok.
- 10) Magyarországi lovagrendek.
- 11) A pápákkal és egyházi gyűlésekkel kötött szerződések, szövetségek s más cselekvények.
- 12) Hasonló tárgyak a római császárokkal és a német birodalommal.
- 13) Hasonlók Csehországgal, Morvával, Sziléziával.
- 14) Ausztriával.
- 15) Sachsen-nel, Thüringiával, Meissennel.
- 16) Lengyelországgal. 17) Velenczével. 18) Tyrollal. 19) Szertartási ügyiratok (Ceremonialia).
- 20) Magyarország és a hozzátartozó országok rendeit és lakosait illetők.
- 21) A Bocskay-zavarokat illetők. 22) Bethlen Gábor lázadási dolgai s a hozzá pártolt rossz katolikusok Magyarországon és más országokban.

- 23) A későbbi zavarokat illetők.
 24) Hivataladományozás, kötelező levelek, térítvények.
 25) Különböző párt-ügyek.
 26) Vegyesek. ¹⁾

A koncentrálás, vásárlások, természetes úton való gyarapodás és kiegészítés áldásos munkáján kívül ²⁾ azon levéltár ügyintézői megmérhetlen értékű szolgálatot tesznek a tudománynak s állami közszolgálatnak szakértő könyv- és levéltári, ugyszintén muzeumi tisztviselők képeztetése által, a mit az »*osztrák történetnyomozási intézet*« (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) által érnek el, hol évenként a bécsi egyetemen tanuló 6 ifjút képeznek ki hivatott szakférfiak 3 évi tanfolyam alatt a szükséges tudományokban. Az első — előkészítő — évben tanulják az osztrák történet főirodalmát, palaeographiát, chronológiát, középkori és újabb időbeli műtörténetet; az első rendes tanévben: osztrák forrás-írókat olvasnak, palaeographiai gyakorlatokat tesznek, diplomatikát, czímer- és pecséttant tanulnak s különös műtörténeti dolgozatokban gyakorolják magukat; a 2-ik évben az osztrák kutatók birálatával, gyakorlati diplomatikával, forrás-írók művei és régi emlékek birálatával, valamint a levéltári és könyvtárismeret tanáival foglalkoznak. Előnyére van az ifjoknak a közép tökélyi fokon álló régi német nyelv, az osztrák birodalomban a németen kívül beszéltetni szokott szláv, magyar vagy olasz nyelvek egyikének, ugy az osztrák birodalmon kívül használatban levő spanyol, franczia és angol nyelvek valamelyikének ismerete, a német jogtörténet és egyházjog. Az ifjakat két évenként veszik fel az intézetbe, kiknek legalább 3 egyetemi évet végezteknek s általában a történelmi tudományokban, főként pedig az osztrák történetben és irodalomban, latin nyelvben jártasoknak kell lenni; évi átalányuk 4000 forint és 1000 frt utazási költség, miből 10 hónapon át

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien stb. 213—14. ll.

²⁾ Ez államlevéltárnak e századi roppant nagymérvű gyarapodását bizonyítja nem épen 40 évről készült következő kimutatás: 1801-ben volt benne 13,981 oklevél, 82 iratesomag (Aktenfascikel), 32 kötet kézirat (Manuscriptum); 1839-ben 63,250 oklevél, 7243 iratesomag, 1348 köt. kézirat. Geschichte der k. k. Archive stb. 59. l.

havonként 50 forint állami ösztöndíjt s körülmények szerénti utazási segélyt élveznek; a tanfolyamok végeztével állami és esetleg tudori vizsgát tenni kötelesek s azután a már említett szak-szolgálatokra alkalmazást nyernek. Ez intézet még gr. Thun Leo alatt alapítatott, de az 1874—75-ik évben ki lön bővítve s a tantárgyak közé a műtörténelem is fölvéve. Igazgató *Sickel*, a ki a diplomatikát és palaeographiát adja elő, Dr. *Zeissberg Henrik* az osztr. történelmi forrásokat, Dr. *Tausing Mór* a műtörténelmet, Dr. *Kürschner Ferencz* szintén palaeographiát; kilátásban van az epigraphicának is a tantárgyak közé fölvétele. ¹⁾

XXII.

Magyarország levéltárügyi haladása s a mai állapot.

Ezek az európai művelt nemzetek e századbeli levéltárügyi haladásának fő mozzanatai. Tekintsünk végig már most futólag a mienken s tegyünk őszinte és részrehajlatlan összehasonlítást.

Erdély levéltárügyében a mi e században történt, fennebb volt érintve s annyinál az többre nem érdemes; egyetlen, a mi haladást jelez, a kir. főkormányzók levéltárának, a mi 1690-ben kezdődött s szintén országos jellegű, a nagy levéltárismeretű, tágas tudományi látkörű s századokra kiható munkásságu Al-Torjai Mike Sándor levéltárigazgató általi kitünő rendeztetése, melyet más alkalommal történetével együtt meg fogok ismertetni. Magyarországon ide vonatkozólag legújabb időkig kettő megemlíthető. Egyik az 1807-ki 14. t. cz., mely a hiteles helyeken levő oklevelek lajstromozását az 1765. 11. t.-czikkben kiszabott büntetés terhe alatt megrendelte. Másik az, hogy a magyar kk. és rr.-nek 1827. hozott végzése következtében az országos levéltárban levő iratokról nyolcz jegyzék — *Elenchus* — készült és nyomtatott ki s csak a nagy költség, a mit folytatása okozott volna, akadályozta meg az összes jegyzékek kinyomatását. ²⁾

¹⁾ Saját írásbeli értesüléseim alapján.

²⁾ *Acta Diactalia* A. 1827. Tom. I. pag 64.

Az 1867—73-ik év azonban e tekintetben is reformkor-
szakot alkot. Az 1868. évi III-ik t.-czik 5. §-ban kimondatott,
hogy a szentesített törvények eredeti példánya ezután az ország-
gos levéltárba tétetik le; 1867-ben pedig a magyar tudományos
Akadémia történeti osztálya kebelében a magyar történetiro-
dalomnak nagy mérvben és sikerrel buvárlója Wenczel Gusztáv
rendes tag azon évi ápril 13. az ország nagyobb levéltá-
raiból egy országos közlevéltár alapítására indítványt tevén s
azt az Akadémia a m. kir. b. ü. miniszteriumhoz terjesztvén
föl: ez kikérdezte iránta Kováchich Gy. Miklós országos levél-
tárnokot, a ki azt olyannak nyilvánította jelentésében, a mi
ellen a közjog és történet szempontjából ellenvetést tenni
nem lehet, sőt mint a hazának diszére és hasznára valót pár-
tolandónak ítélte, azon megjegyzéssel, hogy az országos levél-
tár mostani helyisége szűk, sötét és nedves levén: nézete
szerint oda több iratot elhelyezni nem lehet, hanem egy cél-
szerű, alkalmas és biztos épületről kellend gondoskodni . . . A
korszerű akadémiai indítvány mind a kormánynál, mind a
sajtó terén élénk tetszéssel fogadtatott s nem sok idő múlva
országgyűlési tárgyalás alá került. 1868—69-ben a költség-
vetési tárgyalások alkalmával a kérdés többszöri megújítása
s érdemében költ érintőleges határozatok után, végre 1870.
jan. 21. a képviselőház 101-ik ülésében a többség a pénzügyi
bizottság egy jelentését elfogadta, melynek értelmében a b. ü.
miniszterium felszólítatott, hogy a Bécsben levő magyaror-
szági és erdélyi udvari kancelláriai levéltáraknak Buda-Pestre
szállításáról gondoskodjék és hogy azok az itteni országos
levéltárral, a m. kir. udvari kamara és erdélyi kir. főkormány-
szék levéltárával egyesítve alkalmas helyiségben állitassanak
fel. Ez intézkedés égető szükségét indokolja azon tény —
mondja a végzés — hogy kivált a monarchia átalakítási idő-
szakaiban számos fontos oklevél veszendőbe ment, mi által a
hazai közérdek átalában, kivált pedig a történelmi tudomány
már eddig is pótolhatlan veszteséget szenvedett. Az ország-
gyűlés 1871. jan. 26. tartott 271-ik ülésében 2820. j. k. szám
alatt »a Bécsből hazánk fővárosába leszállítandó és hazai
más levéltárakból egy országos levéltár felállitását« a b. ü.
miniszternek ismételve kötelességévé tette, minek folytán az

a m. királyi udvari két kancellária levéltárainak Bécsből leszállítása után a képviselőház 1871. decz. 9. 4653. j. k. szám alatt kelt határozata következtében a m. tudom. Akadémia és Történelmi Társulat tagjaiból bizottságot hívott egybe, mely 1872. nov. 21. »*egy magyar államlevéltár alakításáról*« készített javaslatát a b. ü. miniszterhez benyújtotta, honnan az országgyűlés elé jutott.¹⁾ Ebben a bizottság 12 pont alatt elősorolván az egyesítendő levéltárakat, végül azon nézetét fejezte ki, hogy azokat nem kellene tovább is külön kezelni, hanem összesítve és tiz szakra osztva, kétféle, chronologiai és szaklajstromokkal ellátni s mindenikhez hely-, személy- és tiszti névmutatókat csatolni. Az alkotandó magyar államlevéltár teljessége érdekében azt javasolta a bizottság, hogy a bécsi cs. kir. államlevéltárban levő magyar levéltár-osztályok irataiból átalánosan véve kimerítő iratlajstromok készítenessenek, a történetiek pedig másoltassanak le; ²⁾ a konventek, káptalanok levéltáraitól ugy vélekedett, hogy a mennyiben az államlevéltárba bekebelezésüket a viszonyok nem engedik meg, gondoskodni kellene arról, hogy az ott levő oklevélkincsek legalább biztositassanak és a tudomány használatára — a mennyiben eddig elzárva voltak — megnyitassanak; ³⁾ a törvényhatósági levéltárak országos törvény által állami felügyelet alá helyeztessenek s kezelésök öszhangzó terv szerint legyen megállapítva; a családi levéltárakat letéteményképen ajánlja az államlevéltárba tétetni, a törvényhatóságok és testületek levéltáraink törvény által országos felügyelet alá rendelését s öszhangzó terv szerint rendezését és kezelését; ⁴⁾ az államlevéltár felállításának és rendezésének módzatairól azon nézetét nyilvánította, hogy az iránt részletes tervet készíteni csak akkor lehet, ha a rendezendő anyag mennyisége és minősége teljesen ismerve lesz. A bizottság bevárandonak látta az államlevéltár kinevezendő igazgatója javaslatait, kinek elébb a külföld jelesebb levéltárait meglátogatni és tanulmányozni kell; utoljára a bizottság az

¹⁾ Látható az országgyűlésnek 1872-ik évi 146. sz. irományában.

²⁾ *Századok*, 1873. I. füzet 3 l.

³⁾ » » » » 3 l.

⁴⁾ » » » » 4. l.

államlevéltár mellé, az ottani szolgálat magasb érdekei tekintetéből egyfelől történelmi, diplomatikai és közjogi könyvtár szerzését, másfelől palaeographiai és diplomatikai iskola állítását hozta ajánlatba. ¹⁾

Országos levéltárnok Török János 1873. május 11. ezen javaslatra igen fontos észrevételeket tett, melyekben megnevezvén a bizottság által mellőzött több kisebb levéltárt, a haszon nélküli iratok kiválasztását első teendőnek nyilvánította, de azt külön szakértő bizottság felügyelete alatt óvatosan vélte végrehajthatónak s a főlevéltárnokságra országos hirű férfiakat említett föl; hangsúlyozta a levéltárak teljes összeolvasztásának nagy nehézségeit az e végre okvetlen megkivántató szerfeletti költség, sok idő és nagy személyzet szükségessége szempontjából, egy államlevéltári adminisztratív könyvtár alkotását sürgős szükségnek jelezte ²⁾ s az országos levéltárnak az államlevéltárba olvasztását csak kellő garantiák mellett és törvényhozási végzés által vélte eszközölhetőnek, következőleg nézete az volt, hogy a fenforgó levéltárak egyelőre eddigi történelmi keretökben I—VII. osztályra elkülönítetten meghagyandók lennének. ³⁾

E tárgyalások és eszmecserék folyama időközében az ország pénzügyi helyzetének tetemes romlása folytán az országgyűlés államlevéltárügyi szándéka megváltozott, a mi az 1873 február 10. tartott 86-ik ülés 1055. j. k. száma és ugyanazon évi jun. 21. a 153. ülésben hozott végzésében constatálva van. A febr. 10. ülésben ugyanis úgy a Horváth Mihály képviselő által az országos levéltár felállítása, annak főigazgatója kinevezése s az e célra szükséges 37,000 forint megszavazása végett tett indítványa, valamint az államlevéltárnak a bizottság 1872. évi 146. sz. alatti munkálata alapján felállítása iránt a b. ü. miniszternek t.javaslat kidolgozására útasítása, addig is pedig a folyó évre átalányképen e célra 10.861 forintnak megszavazása végett Lázár Ádám képviselő által tett indítvány mellőzésével, a pénzügyi bizottság véle-

¹⁾ *Századok*, 1873. I. füzet 6 l.

²⁾ Az erdélyi osztályban ez most is meg van.

³⁾ *Emlékirat a felállítandó m. kir. Államlevéltár ügyében*, Budapest, 1873. 1—13. ll.

ménye fogadtatott el, a főigazgatói állomás betöltése mellőztetett s a levéltárak részére átalányképen 17,000 forint szavaztatott meg; a jun. 21. ülésben pedig a b. ü. miniszter a levéltárakra 1873-ra rendkívüli kiadásként 17,000 forintot, 1874-re azon okból, hogy már 1874-n új igazgatói állomást akar szervezni, 3135 forintot kívánván: az országgyűlés az első tételt változatlanul, az utóbbit 3000 forintban szavazta meg.

Ez alapon Török János orsz. levéltárnok véletlen halála alkalmából az országos levéltárnoki állomás 1874. octoberben 2500 forint rendes fizetéssel, 500 frt szálláspénzzel újra szervezve betöltetett, az erdélyi kir. főkormányzók levéltára Kolozsvárról felszállítatott s a két kancelláriai levéltár már korábban Bécsből le levén hozva, a levéltárak egyesítési műve tényleg elkezdődött — *államlevéltár* helyett *országos levéltár* név alatt.

Ennyi történt e században a törvényhozás útján. A kormány nevezetesebb intézkedéseit mutatják az országos levéltár jegyzőkönyvei és annak megalapításáról 1753 éven kezdve 1822-ig vitt külön *emlék-könyv*,¹⁾ melybe a megalapítás és szervezés általam is ez értekezésbe felvett főbb mozzanatai vannak a későbbi változásokkal együtt beírva. . . . Az újabb idők egyik lényeges kormányi intézkedése volt az, hogy 1802-től kezdve 1847—48-ig az országgyűlési törvényczikkek, napló- és irománycsoknyvek időnként beküldessenek, a mi a levéltárnak kétségkívül igen becses része; másik, hogy 1838. a nádor Kováchich Gy. Márton »*Itinerale Repertoriumát*«, a mi a nemzeti muzeumban őriztetik, azon útasítással küldötte meg az országos levéltárnoknak, hogy annak segélyével tegyen ajánlatot a gyula-fejérvári káptalanból és kolozs-monostori konventből kikeresendő iratokra nézve, a ki azonban a Repertorium hiányos-volta miatt a rendeletnek eleget nem tehe-

¹⁾ *Protocollum Instaurationis Archivi Regni Universalis* exhibens qualiter prima illius fundamenta jacta; quae item Archivum Regni, aut Palatinale, vel Officium Iudicatus Curiae Regiae tangentia Acta, et per quos eorsum resignata sunt; quid praeterea initio et successive circa ejus augmentum, quid de manipulatione Actorum ac ejusdem Archivi Individuorum intuitu dispositum habeatur? 1786. 1—278. ivrétü lap.

Az eredeti elveszvéen: ez évben állítatott össze a levéltári adatokból.

tett; a harmadik az, midőn báró Geringer cs. biztos az 1848—49-ki magyar országgyűlés naplóját és iratait megtartás végett oda beküldötte. József nádor útján is feles ajándék folyt be, mi alább említve lesz, valamint megemlítendő azon szándék is, hogy az 1848. előtti időkben egy új országház építése terveztetett, számos tervrajz adatott be országos választmányi elnök gr. Keglevich János kir. főudvarmesterhez, melyek István nádor rendeletére 1848. jan. 14. tőle átvétetvén, az országházba tétettek be, de a vár bevételekor 1849. nagy részük elveszett, szétszakitatott, 12 db. 1850., 1851., 1853. a cs. biztos rendeletére az illető tulajdonosoknak kiadatott. És így az üdvös szándék teljesen meghiusult.

Nézzük az országos levéltárnak a hazafiak önkéntes ajándékából származó szaporodását e században, az igtatókönyvbe bejegyzett és más hiteles adatok alapján.

1791. IV. Béla királynak 1267-ki végzeménye a Hevesi-gyűjtemény útmutatása nyomán felfödöztetett a primási levéltárban s onnan azon évben az országos levéltárba helyeztetett át. ¹⁾ I. Ulászló király választását megerősítő 1440-ki végzemény eredetiét 1779. egy felső-magyarországi nemes alelesi konventnek bemutatván: a konventbeli urak tanácsára az országos levéltárnak ajándékozta. ²⁾ Kováchich György Márton 1802. két kötet országgyűlési irattal és naplóval gyarapította azt, valamint gr. Széchenyi Ferencz muzeum-alapító levelével s más iratokkal, később 1825. a m. tudom. Akadémia alapításáról szóló választmányi jelentéssel és kapcsolatos iratokkal, ugyszintén gr. Festetichnek Ludovika-Akadémiát illető alapító leveleivel szépen gyarapodott; 1810. nádori rendeletre a főhadvezérségnek a nemesi fölkeléseket illető iratai is ide helyeztetek el, 1814. gr. Rhédey Ádám I. Mátyás alatt 1465. Tolnán tartott országgyűlés eredeti végzeményét ajándékozta oda, 1815. a nádor adott be 3 eredeti oklevelet 1397., 1445., 1511-ről, 1818. ismét a nádor beküldött Tomka László által adott egy 1444-ki oklevelet, 1825. Ürményi József országbíró az ő hivataloskodása alatt gyűlt országbírói

¹⁾ *Kováchich*: Vestigia Comitior. stb. 134 l.

²⁾ *Kováchich*: Supplem. ad Vest. Comitior. I. köt. 66. l.

j. könyveket és iratokat, ugyanakkor Szkerlecz Miklós egy kereskedelmi tárgyú művét adta ajándékba, 1828. a nádor beadta II. Endre király 1222-ki szabadságlevele átíratát s ugyanazon királynak Rudnai primás által beküldött 1222-ki egyházi jogbiztosító oklevelét, 1832. b. Mednyánszky Alajos Zsigmond királynak egy 1432-ki oklevelét, ugyanazon évben b. Bedekovich Lajos Horogszegi Szilágyi Mihálynak 1458-ki eredeti végzeményét, 1839. betéteztett egy hiteles átíratát azon okleveleknek és irományoknak, melyek a zirczi apátságban tartattak s a Herrichow-ban volt cistercita apátság eltörlésekor a porosz kormány által 1810-ben elfoglaltattak; 1848. a b. ü. miniszterium Czech János által ajándékozott néhány eredeti oklevelet küldött be megtartás végett; ugyanakkor az 1797-ki és 1809-ki nemesi fölkelési iratok tétettek be a helytartótanács levéltárából, továbbá az ország kerületi tábláinak régi pecsétei, végre 1874. május 30. az ő felsége személye körüli m. kir. miniszter útján beküldetett Bécsből 14 láda nádori irat, melyeket Stöffler József udvari tanácsos vett volt ki s a melyek most ismét visszakerültek.

A levéltárnokok közül tudományos munkásságán kívül örök érdeme lesz a nemzet előtt Kováchich Miklósnak az, hogy eszélyes bátorsággal ellene szegült az absolutismus idejében a birodalmi kormány azon szándékának, hogy az országos, helytartótanácsi és kamarai levéltárak egyesítessenek, az érték nélküli iratok megsemmisítenek és mind három levéltár fontosabb iratai — esetleg az egész levéltár — Bécsbe a cs. kir. állami titkos levéltárba szállitassanak fel. E tekintetben a helytartótanács, a m. kir. udvari kamara és országos levéltár felügyelő igazgatói 1853. jul. 27. 13321. kat. és polg. korm. sz. a. felszólítottak véleményadásra, egy bizottság ki lön nevezve s ahoz öt főbb pontból álló felszólítás, illetőleg kérdés intéztetett, melyek közül a 3-ik a volt: »Nem lenne-e helyes a volt magyar kir. miniszteri és magyar legfőbb központi törvénykezési iratokat Bécsbe vinni s egyik vagy másik császári miniszterium őrizetére bízni?« az 5-ik pedig ez: »Nem lenne-e czélszerű az elkülönítve létező magyar levéltárakat Bécs valamely hasonló levéltárával egybeköttetésbe hozni s a mennyiben lehetséges, azok esetleges egyesítése útját

egyengetni?« A bizottság úgy nyilatkozott, hogy a kérdéses levéltárakat nem hozhatni combinatioba, mert egyikben a kir. fiskus vagyis a magyar királyi korona, másokban az ország a tulajdonos, azok jogait és birtokait védő okiratokból állanak, de egyes nemzetségek magán tulajdonai is vannak azokban letéteményezve; a kir. udv. kamarai és országos levéltárnak eredete, tartalma, célja, tulajdonossági joga, rendeltetése s a használhatási szabályok oly sajátosságok, hogy azokat sem egymással, sem mindenkinek hozzá férhető s közös tulajdont képező levéltárakkal egyesíteni egyáltalában nem lehet; a helytartótanács levéltára pedig egészen administratív tartalmu. Ezeket a korona és ország jogsérelme s a közigazgatás hátránya nélkül mostani szervezetökből kiforgatni nem lehet, valamint a magyar miniszterium korabeli levéltárakat sem választhatni el a korábbiaktól, mert a későbbi ügytárgyalások azokon alapulnak, a két időszak épen saját levéltára által elválaszthatlanul össze van kapcsolva, tehát sem az egybeolvasztást, sem a Bécsbe vitelt a köz szolgálat érdekében hasznosnak és lehetségesnek nem tartja; a magyar hadügyminiszterium hadi bizottsági levéltára — jegyzi meg a bizotttág — 1852-ben már ugyis Bécsbe szállítatott, a többi, a Windischgrätz herczeg alatt 1849. elején létezett ideiglenes magyar kormányi bizottság levéltárával együtt a katonai és polgári kormányzóságnál lenne külön zár alatt tartandó. A bizottság úgy vélte, hogy a kamarai levéltárnak azért, mivel abban a magyar korona birtokait védő oklevelek vannak, az országos levéltárnak pedig, mivel egyenesen az ország lakosait illeti, azok használhatása céljából állítatott fel s e szerint Bécsbe szállításuk célelles, Budán egyesítése az iratok különbözőzése miatt szintén nem tanácsos, sőt ez mindkettőnek régi törvényeken gyökerező rendeltetésével ellenkezőnek tünik fel. Ez által a bizottság — ugymond — egyszersmind az 5-ik kérdést is megoldottnak véli. Ha azon kifejezés: »hogy a két levéltár kellő viszonyba hozassék« azt teszi — folytatják a jelentés irói — hogy az említett három magyar levéltár iratainak egy általános mutatója készítessek és közöltessék a cs. kir. kabineti levéltárral vagy Bécs valamely más közlevéltárával, hogy vajjon ez kívánatos-e? a bizottság megjegyezte, hogy ily áta-

lános Index vagy Repertorium azon levéltárakban nincs, készítése pedig csak nagy személyzet-szaporítással, tetemes költséggel és hosszú idő alatt, sok fáradsággal eszközölhető. Ennélfogva — ugymond — ezt sem hozhatja ajánlatba, valamint a scartirozásra nézve is nézete az, hogy az már 1851. is meg volt rendelve, de útasításadás nélkül; egy tisztviselő 1815-ön kezdve a kiválasztást 13 hónapon át folytatta s akkor félbenhagyásra útasítatott. Scartirozásnál — ugymond a bizottság — első a szabályok megállapítása, hogy hirtelenkedés által jóvá soha sem tehető kár ne okoztassék; ha elvek és szabály meg vannak állapítva, még akkor is sok előleges munkát kell elvégezni: registraturát rendezni, a kiválasztandó iratok terjedelmét megtudni, a becseseknek és fentartandóknak a rendes ügyigazgatásiakkal mily viszonyba hozása iránt megállapodásra jutni stb. a mi időt, fáradságot, költséget és feles személyzetet kíván.«

Ez erős érvekkel támogatott bizottsági munkálat eredménye az lett, hogy az absolut kormány minden terveiről és szándékáról lemondott. Kováchichnak mind az öt kérdésre tagadó értelemben tett jelentése a 1853. évi 13700. számú császári kormányrendeletre költ azon évi aug. 10. Levéltáraink megtartása az akkori idők nivellirozó politikájával szemben dicsőségére válik minden e hazafias munkában résztvevőknek, s ugy tekinthető, mintha azt valósággal gyarapították volna; ha nem szereztek és nem gyarapítottak, legalább azt a mi volt, a hazából kivitetni s így a nemzetre nézve elveszni sem engedték.¹⁾

Török János főlevéltárnoknak az országos levéltár gyarapítására illetőleg kiegészítésére irányuló két nevezetes indítványja volt; az egyiket 1870-ben tette a delegatiók munkálatai s jegyzőkönyvei megküldése iránt, a mi elfogadtatván, ez által a levéltár fontos iratokhoz jutott; a másik 1873. febr. 13. 1143. orsz. levélt. sz. alatt az igazságügyminiszteriumhoz az iránt intézett felterjesztése, hogy a régibb törvények kiegészítésére

¹⁾ A magyar levéltárak tehát jogos úton megcsorbítást nem szenvedtek, de jogtalanul mindkét kancelláriáé igen. Török János 1873. 1170. sz. a. így constatalja ezt: »Sajnos, hogy az 1848-iki események következtében ezen levéltárak kezelése körül történt változások onnan nagy történelmi értékű iratok elcsempészését tették lehetővé«.

szítésére az 1867-en innen költ országos törvények a törvénytár ivrét-alakjában az országos levéltárnak két példányban küldessenek meg. Ez által is gyarapodás állott elő. De épen alatta sőt közbejöttével apadott is a levéltár; mert a pannonhegyi apátság által 1759. megőrzés végett oda letett — fenn már megjelölt — igen nagy becsü oklevelek azon apátságnak 1872. márcz. 27. 1145. o. levelt. sz. a. látható kérésére Török János pártoló véleménye alapján kiadattak. Ezenkívül még 1850. május 18. b. Geringer János cs. biztos 7051. sz. a. rendeletére a Horvát és Tótországot s a Muraközt illető oklevelek és iratok a horvátoknak iratjegyzék mellett szintén kiadattak ¹⁾, valamint az absolutismus első éveiben Bécsbe is igen sok és nevezetes iratok s levéltár-részek szállítottak fel.

Az országos levéltárban levő gyűjteményeket mint tudományi anyagot tekintve: ottani irodalmi munkásságról s kivált a mint ez más mivelt nemzeteknél történt, kutfókiadásról kevés mondható. Anglia »Corpus Diplomaticum«-át elkészítette Rymer Th. levéltárnok, Bajországot az államlevéltári tisztek segítségével a bajor kir. Akademia adta ki a »Monumenta Boica« valamint később »Regesta Boica« czim alatt. A francia államlevéltárigazgatónak nagyszerű kiadványait csak imént ismertettem. A mi országos levéltárunkban eddigelé ilyesmire a pénz és anyag egyiránt hiányzott. A két Kováchich, Fejér György, Érdi János, Podhradzky, gr. Teleki József és Lichnovszky herczeg ²⁾ kutattak itt s kisebb-nagyobb értékű közléseket tettek, különösen Kováchich Gy. Márton *Sylloge Decretorum Comitatum, Vestigia Comitatum* és: *Supplementum ad Vestigia Comitatum*, valamint a Kováchich Miklós: *Monumenta Veteris Legislationis Hungariae* stb. czimű kiadványai örökbecsű művek, de többnyire más levéltárakból hordattak össze, csak igen csekély, a mi ezekhez az országos levéltárból járult s ezek megjelenése is egyes Maecenásoknak köszönhető.

¹⁾ Ez történt a budai m. kir. udvari kamara levéltárában volt horvátországi oklevelekkel és levéltári iratokkal is.

²⁾ Én csak ezen tudósaink nevét s folyamodványát láttam ily czimű országos levéltári j. könyvben: *Protocollum Gestionis Regni Archivarialis Officii* ab Anno 1801. usque Anno 1870. deductorum, cum Jndice.

A történettudománynak és irodalomnak innen való gazdagítása nem nagy mérvűnek mondható. A magyar »Codex Diplomaticus« örök dicsőségű megalkotója, Fejér György prépost, királyi tanácsos és magyar kir. egyetemi könyvtárnok 1829. márcz. 7. nádori rendelet mellett az ország levéltárában lehető Arpádkori oklevelek megtekintésére s azokból másolatok vételére felhatalmaztatván: azon évi márcz. 10. ugy nyilatkozott írásban, hogy az ott levő okleveleket megtekintette, de czéljára valót semmit sem talált ¹⁾. A belső ügykezelés is elhagyatottságra mutat. A levéltári jegyzőkönyvi szám 1801-től 1873. febr. 9-ig, mikor Török János meghalt 1181-re ment, évenként átlag véve 16 ügydarab! Evvel nem sokat lehetett lendíteni a levéltárügyön. A tisztviselők száma folyvást apadt, utoljára egyedül a főlevéltárnokból állott, egy hivatal-szolgával! Erre valóban egyebet, mint a mi szégyenérzéssel tölt el, reflectálni nem lehet... Az 1848-ki m. kir. b. ü. miniszternek volt szándéka a magyar levéltárügynek más fordulatot adni; ily czélből tudósítástételt rendelt az országos levéltár állapotáról; Kováchich György Miklós főlevéltárnok teljesítette is azt; de amaz idők ily dolgokra nem voltak alkalmasok. A szándék tehát valósítatlanul maradt. A jelentésből néhány, az akkori helyzetet ismertető részletet közlök. »Az ország levéltára — ugymond ő — a nagyobb országház földszinti során van *nagyobb és kisebb teremre* osztva, a *nagyobbik tulajdonképi országos iratoké*, másik a levéltári munkálkodásra szolgál. Az iratok terme magában foglalja az országos levéltár három osztályát: az elsőben vannak az *országot* illetők, másodikban a *nádori*, harmadikban az *országbirói* iratok; hogy kitessék, minő iratok vannak ez osztályokban, a külön rekeszek átnézeteit mellékelte. »Az iratok — írja jelentő levéltárnok — osztályaikra elkülönítve, csomókba összekötve s rovataik alatt tulajdon rekeszeikbe vannak elhelyezve; mindenik rekesz iratainak tulajdon lajstrom s ezek könnyebb használhatása végett betűk szerinti mutatók készítettetek, melyekbe az illető iratok tárgyai saját jelszavuk alatt érdemleges kivonatokkal együtt szótár-alakban beso-

¹⁾ Látható 1829. évi 467. sz. alatt.

rozva találhatunk; e felett az országot illető iratokra nézve egy általános, az országbirói és nádori levéltárakra nézve pedig külön-külön tárgymutató van. Ezeken kívül elkülönözten egy más szobában, a nagyobb országházban vannak még az 1828-ik évi összeírás adatai, melyek helyiség hiánya miatt vitettek oda át¹⁾.

¹⁾ Az 1765-ki tartalommutató adatokkal egybeazonosított végén ezen 836. szám alatti 1848. évi hivatalos jelentés adatait is ismertetni nem tartom fölöslegesnek, azon okból, hogy lássék meg abból országos levéltár-ügyünk belső kezelési rendszerének majdnem egy század alatti haladása vagy teljes megállapodása.

Első osztályt képez az országos levéltár.

»A belépti szobában vannak — így szól a jelentés — az 1797. 180°/_{1.}, 180°/_{6.}, 1809. évi nemesi fölkelés iratai, j. könyvek, számadások; A. betű alatt a nemzeti muzeumot, A. nb. alatt a Tudós Társaságot illető iratok, B. alatt a Ludovika-Akademiát illetők, C. békekötési iratok, D. a visszakapcsolást illetők, E. országos irományok lajstromai, F. az országos levéltárt illetők, F. nb. az ország pénztára számadásait illetők, G. Magyarország királyainak koronázási hitlevelei, H. királyi szabadalmi levelek, J. kir. parancsok és rendeletek az ország KK-hoz és RR-hez, L. különböző évek országgyűlési iratai, M. az 1723. országgyűlés iratai, N. 1741-iek, O. 1764—65-ik évi, P. V. különféle nádori concursusok, K. katonai hadszabályok, K. 1. szám alatt a szent koronát illető iratok és 1792-ki országgyűlés iratai, K. z. alatt A—E. betűvel bejegyzett iratok, K. 3. alatt 1796-ki országgyűlési iratok, R. 1708°/_{15.}-ki országgyűlések iratai, S. 1729-iek, T. 1751-ki országgyűlés iratai, Q. rendszeres bizottságok munkálatai, Y. a porták kiigazítását illetők, AA-tól KK-ig országos összeírások, LL-től XX-ig a Magyarország és szomszédos országok határainak kiigazításait illetők; tovább ismét A.—N. betűvel és XX. 11. számmal és más különböző jelzések alatt az 1802-től 1847—48-ig tartott országgyűlések iratai.

Második osztályt a nádori iratok képeztek.

Első a gróf Batthyány Lajos nádor iratai 1761—1763-ról, más tárgyak 1752—1765-ről és ismét mások 1751—1765-ig, gróf Pálffy János nádoréi 1741—1757-ig, gróf Pálffy Miklósiéi 1714—1732-ig. Itt nyoma van a Ferencz lotharingiai herceg és 1732-től 1739-ig volt kir. helytartó iratainak is. Következnek herceg Eszterházy Pál iratai 1681—1713-ig, Szelepcsényi György érsek és helytartó iratai 1670—1681-ig, felírás nélkül Szelepcsényi helytartó és Vesselényi nádor irományai általános mutatója, gr. Vesselényi Ferencz iratai 1655—1667-ig,

Ez a magyar országos levéltárnak, most — 1874. végén — általam, néhai *Török János* tisztelt barátom szivességéből nyert adatok szerinti állása.

gr. Eszterházi Miklóséi 1625—1644-ig, más tárgyuak 1618—1643-ig, gr. Thurzó Szaniszló iratainak rekesze üres; gr. Thurzó György iratai 1609—1617-ig, gr. Nádasdy Tamáséi 1554—1562-ig, Albert szász herczeg kir. helytartó iratai 1766—1781-ig, Leopold főherczeg és nádoréi 1790—1795-ig, József nádoréi 1796-tól 1808-ig, a két utóbbiak rendezetlenül.

Harmadik osztály az országbirói levéltár.

AB. AC. rekeszek üresek. AD. AK. AQ. betük alatt gr. Csáky István iratai 1687—1699-ig, AE. rekeszben gr. Batthyány Ádám iratai 1700—1703-ig, AF. A. M-ben gr. Kóháry Istvánéi 1615—1731-ig, AG. AH. üresek; AJ-ben gr. Forgách Ádám iratai 1670—1681-ig, AL. AR. rekeszben gr. Erdődi Györgyéi 1704—1712-ig és gr. Pálffy Miklós iratai 1713—1714-ig, valamint gr. Kóháry István más tárgyú iratai 1715—1718-ig, AN. rekesz üres, AO. Báthori István és Nádasdy Ferencz iratai 1591. és 1656—1670-ig, AP. gr. Draskovich Miklóséi, az év nincs kijelölve. Itt A. csomóban gróf Forgács Ádám iratai 1671—1680-ig, azután gr. Draskoviché 1681—1687-ig, gr. Draskovich birói j. könyve- 1681—1683-ig, gr. Csáky Istváné 1698—1696-ig, megint a gr. Draskoviché 1683—1687-ig; AS. gr. Pálffy János iratai 1732—1741-ig, AT. gr. Eszterházi Józseféi 1741—1748-ig, AU. BD. gr. Erdődy György iratai 1748—1759-ig, AV. gr. Illésházy Józseféi 1759—1765-ig, AX. BF. gr. Fekete György iratai 1774—1783-ig, Ay. Bg. gr. Csáky Jánoséi 1783—1789-ig, AZ. gr. Zichy Károlyéi 1789—1795-ig, BC. Szentiváni Ferencz iratai 1802—1806-ig, BE. gr. Pálffy Miklóséi 1765—1773-ig, BH. Végh Péter birói j. könyve 1795—1802-ig, BJ. Ürményi József iratai 1806—1825-ig, ugyan e betük alatt gr. Brunszvik József országbirói hiteles kiadási j. könyve 1825—1827-ről. Ez osztályban ideiglenesen, ládákban letett nemesi fölkelési újabb iratok is vannak — így záródik be a jelentés — a mik későbbben fognak beigtattatni.«

Van az országos levéltárban egy újabb időbeli átnézete vagy mutatója is mindhárom levéltárnak, mely az általam idézett régiebb két jegyzéktől abban különbözik, hogy itt az I-ső t. i. a szorosán vett *országos levéltári iratok* folyó ABC-ben rendben, a II. t. i. a *nádori* és a III. t. i. az *országbirói* levéltári iratok időrendben vannak sorozva s az országos levéltárba újabb időben beadott iratok is, minők a magyar tud. Akadémiát illetők, István nádor iratai, az 1848-ki m. kir. miniszterium levéltára töredéke stb., a megfelelő betük alatt kiegészítésként fölvetettek, oly formán, mint az *Török János* 1873. irt *Emlékirata* 14—16 lapjain »Függelék« czim alatt 1—24 pontban látható. A rendszer egészen a régi, csak a tartalom van ezélszerűben feltüntetve. Ismertetése ismétlés lenne, mit fölleslegesnek látok. Mindezen tartalommutatók rész.

Jól van-e ez így? e kérdés támad a gondolkodó magyar olvasóban. Azt hiszem, felelhető: nem. Van-e még valahol művelt nemzetnek ily elhagyatott levéltárügye? Nincs. Akarunk-e művelt nemzetnek tartatni s ezt, erre való képességben és a levéltárügyi reform terén kor- és czélszerű alkotásban megbizonyítani? A felelet — úgy hiszem — csak igen-lő lehet, különben indokolatlan azok ellenében boszankodásunk, kik művelt nemzet-létünket (Culturvolk) tagadják. Ha így, akkor nekünk is komolyan utána kell látnunk államlevéltárunk megalkotásának s rendezésének. És ha evvel tisztában vagyunk, akkor mindenekelőtt az út, melyen indulunk, a mód, idő és eszközök, miket okosan megválasztanunk kell, fölkeresendők s megállapítandók. Mindezekre nézve az utmutatás szemeink előtt áll Európa nagy nemzetei példáiban. A tanúság lelkünk elébe van hozva, csak észre és szívünkre kell vennünk, úgy cselekednünk, mint mások s azon ösvényre kell térnünk, melyen bölcs nemzetek czélhoz értek.

Három sarkalatos tényt constatál értekezésem: 1) hogy az államlevéltár-megalapítás, annak elvi és anyagi ágában nem tartozik a végrehajtóhatalom, illetőleg a kormány jogkörébe, hanem *eminens tárgya a törvényhozásnak, legfelsőbb emanatioja a nemzeti és királyi egyesített akaratnak*. Tehát e kérdésben országos törvény alkotandó, mely az alapelveket kimondja s a végrehajtás, a megalkotás practicumát, a rendezést, az államlevéltári belső szolgálat szabályozását a kormányra, még pedig a belügyminiszterre bizza: 2) tény az, *hogy minden nemzet államlevéltára az állam területén bárhol és kik tényleges birtokában levő mindazon oklevelekből és irá-*

---

letesen láthatók ily című országos levéltári j. könyvben: *Protocollum Instaurationis Archivi Universalis Regni* stb. 72—131. lapokon. Török János a három osztályu országos levéltárban levő lajstromozott iratokat a jegyzőkönyvekkel és lajstromokkal összevetve, *negyedfélszázszáz* megháladónak mondja, de az olvasó a közlött tartalom-kimutatásokból avagy csak a bécsi cs. kir. titkos államlevéltárban levő *magyar királyi házi és korona-levéltári kincsekkel való öszehasonlítás után is azoknak közállami és diplomatikai, történettudományi és adminisztratív értékére könnyen vonhat következtetést.*

tokból alkottatott meg, melyek az állam fejének és a nemzetnek egyetemes közérdekeit, az állam földterületét, határait, az állami és koronajogokat s birtokokat, az uralkodó-házakkal, külső hatalmakkal és népekkel tett kötések, állami szerződéseket, a törvényhozás, királyi udvar bíróságai és a legfőbb politikai kormányzat iratait, az alkotmányt és államintézményeket illetik, és hogy mindezekből — tekintettel az állam legfőbb jogára — a mostani birtokosokat csak hiteles másolatok illethetik; 3) tény az, hogy az államlevéltár megalkotása minden nemzeteknél a legnagyobb és legnehezebb feladat volt, hogy azt a hazai levéltárakkal gyakorlatilag ismeretes, tapasztalt és országos tekintélyű nagy férfiak kezdeményezték és hosszú évek során át hajtották végre, koncentrálva az e téren jártasok, tapasztalással bírók és hivatottak erejét, megnyerve az ügynek rokonszenvőket, illő fizetéssel láttatva el, a nemzet pártoló figyelmét kieszközölve azok számára, kik e nehéz munkával az állam érdekei és a nemzeti becsület nevében megbizattak. Ezek azon élő, positiv tények és európai általános törvényhozási elvek, melyeknek ismerete s teljes mérvben méltatása nélkül komoly államlevéltárügyrendezés nem is képzelhető. Az ezek körén kívül abajgó levéltári munkásság a nemzetet és levéltári munkásokat művelt népek előtt szánalmas jötehetlenség színében tünteti fel.

Magyarországnak is a megjelölt útra kell térnie, ha államlevéltárát egykor megalkotva látni komolyan óhajtja. Értekezésemben az 1) pontra nézve Francia-, Olasz-, Bajorország és Belgium ide vonatkozó törvényeit, Porosz- és Svédország, Ausztria és a pápai szék közkormányzati rendeleteit idéztem. A törvényhozási vagy kormányzati úton való hasonlívü, tehát nem félszeg, retrográd, toldott-foldott intézkedésre magát Magyarország törvényhozásának el lehet, el kell határozni. Ez nem forradalmi, ez az államhatalom jogából és kötelességérzetéből folyó eszme. A mi ennyi országban jót eredményezett, nálunk sem származhatik végrehajtásából gonosz. És ezt téve, csak az 1723-ki 45., 1729-ki 13. és 1765-ki 12. törvénycikk lesz teljesedésbe véve, egész hordereje szerint végrehajtva. Mert azon törvények, valamint az 1807-ki és 1869—72-ki magyar országgyűlési tárgyalások minden kételyt kizá-

rólag tanusítják az államlevéltáralkotás elvi részének parlament elé tartozását. A 2) pontban kifejtett elv szintén törvénybe foglalandó, vagyis az imént említett törvényeknek a levéltárügy ez ágát illető intézkedései újabban is föllevenítve teljes tartalmuk szerint végrehajtandók s világosan kimondandó azon államjogi elv: »*hogy mindazon oklevél és irat, a mi a magyar államot egész összességében, tehát a királyt és koronát, a nemzetet és hazája földét, közálladalmát, jogait és intézményeit, az anya- és társországok összetartozási és a Lajthán tuli osztrák államfél népeivel való nemzetközi viszonyait stb. illeti, bár hol legyen ma, jogos helye egyedül az ország szívében alapítandó magyar államlevéltárban lehet.* Ez elvet már az általam idézett 1723. 45. t. cz. kimondotta s kötelező erejét maga felséges Mária Thereszia császárné és királyné is 1754. jul. 29. költ s általam fenebb idézett kir. leiratában elismerte. Ebből folyólag a konventek, káptalanok, egyházi főhatóságok, a székely nemzet, szász egyetem és törvényhatóságok levéltáraiban, valamint a cs. kir. titkos államlevéltárban levő magyar állami érdekű oklevelek a magyar államlevéltárban, a magyar királyi koronai levéltárosztály a budai kir. várpalatóban vannak illetékes helyen. Ez önjogu állam- s nemzet-létünk oly természetes követelménye, irott törvényeken sarkalló annyira alkotmányos elv, mit az általam értekezésemben előadottak és az 1867-ki kiégyezés után jó hiszemüleg kétségbe vonni vagy gyanusítani nem lehet. Így fogta ezt föl már egy század előtt Magyarország törvényhozása, tehát a nemzet és uralkodó; így az 1869—1872-ki parlament: amaz az *Universale Regni Archivum* — egyetemes országos levéltár, ez az *államlevéltár-felállítási* nemzeti akaratot hangsúlyozta 8—10 alkalommal költ végzésében, s csak 1873-ban sodortott le e kérdés az európai levéltárügy színvonaláról s tért vissza a parlament egy elsietett belügyminiszteri előterjesztés alapján azon régi és elavult eszmére, hogy egy provincialis jellegű levéltárnak, a nagy horderejű elv mellőzésével, leendő felállításába egyezzék bele.

Ez irány csak részben felel meg Magyarország állam-érdekének s a nemzet óhajának, a mennyiben az összpontosítás elvben kimondatott s alkalmazása az akadály nélkül kivi-

hető levéltárakra nézve valósult; de ezt ki kell egészíteni az általam fennebb jelzettekkel. A gr. Batthyány alatt kinevezve volt országos bizottság munkálata 5-ik pontjában azon javaslatot tette, hogy a királyné asszony a Bécsben levő de Magyarország közálladalmát illető oklevelek kiadatása iránt felkérendő. A nádor fel is kérte s a királyné írásban ígéretet tett felőle, s csak kedvezőtlen viszonyok akadályozták meg a valósulást. Kováchich György Miklós 1850—52 s egy vele munkálkodott bizottság lehetetlenségnek, a törvényekkel és közszolgálat érdekeivel egybe nem férőnek nyilvánították a nemzet levéltárainak Bécsbe fölszállítását. Ebben az ott levőknek is ide tartozása van implicité kifejezve. Török János országos főlevéltárnok 1873. aug. 12. költ s a b. ü. miniszteriumhoz intézett jelentésében³⁾ még teljesítetlennek mondja e 1723-ki 45. és kapcsolatos t. cikkeket s azon nézetét fejezi ki: »hogy a Magyarországot illető régibb közjogi iratok nagy mennyisége részint mindjárt a mohácsi csata után Mária özvegy királyné által, részint utóbb a török hódítás és belvillongások alatt, az országlási székhely állandósága hiányában szükségkép a bécsi cs. kir. udvari titkos levéltárba került s a magyar nemzetnek kétségtelen igénye és érdeke is van e történeti kincsét alkalmas időben saját levéltára számára visszaszerezni.« Értekezésem e nézet alaposságára és jogszerűségére nézve több támpontot nyujt. Nyomról-nyomra kimutattam: mily időkben, mily alkalmakkor, kik által, mily módon és körülmények közt lőnek a magyar királyságot és államot illető oklevelek és köziratok Bécsbe vive, s nem levén sz. István birodalmában állandó királyi székhely, hogy növekedett időről-időre a császári k. levéltárban ez osztály oly imposans mennyiségre. De az ott-lét nemzeti és államjogunknak rövidségére — úgy hiszem — nem lehet s Magyarország törvényhozása ezt visszaszerzheti, sőt visszaszerzésére kötelezett.

A magyar államlevéltár erdélyi részében is ez a dolog állása. Értekezésemben említve van, mily úton és catastrofhák alkalmával szivárgott ki innen s mint jutott a bécsi cs.

*) Látható 1170. O. L. 29,102. b. ü. miniszteri 1873. évi szám alatt.

kir. államlevéltárba a legfontosabb oklevelek tekintélyes száma. Itt még csak azt említem meg, hogy I. Apafi fejedelemnek 1667. márcz. 10. költ. rendeletére a gyulafejérvári káptalan levélkeresője, Böszörményi István Szolimán I. János királynak adott Athnameját, Bocskai és a német között kötött békeség-levelet ¹⁾ s Báthori Gábornak II. Mátyással való szövetségét másolatban Fogarasba küldötte, mely országot illető levelek — a mint a 115. lapon elő van sorolva — 1687. Teleki Mihály birtokában voltak; a többi fejedelmekéit — ugymond Böszörményi — nem találta föl; ²⁾ hihetően már akkor ezek is Telekihez kerültek, legalább az 1687. évi térítvény azt gyanítatja. Valóban indokolt a föltevés, hogy miután ez oklevelek az erdélyi közlevéltárakban nem léteznek, Teleki által a közte és bécsi udvar között 1685. kötött titkos vagy az 1688. ki nyilvános hódolati egyezés alkalmával még életében, vagy tán Görgény várának 1703. özvegyétől elfoglaltatásakor a bécsi cs. levéltárba juthattak. De az effélékbe az ország bele nem egyezett, sőt Zsigmond király egy 1435. ki nemesi fölkelesi rendeletét, I. Mátyás 1477. Miksa 1571. Rndolf 1595. évi Erdély közálladalmát illető s a kir. kormányzéseknek és fejérvári káptalannak Nagy-Szebenben léte alatt a szász nemzeti levéltárba került királyi leveleit 1794. ben a kir. kormányzék saját levéltárába mint illetékes helyére visszaadni rendelte. 1792. ben a *törvénykezési ügyekben* kinevezett rendszeres bizottság az erdélyi országos levéltárak kiegészítéséről készült munkálatában az ország eredeti törvényeinek, köziratának és királyi könyveinek sat. mindenünnen előkerítését s a fejérvári káptalanba betételét hozván javaslatba, egyszersmind azt is indítványozta: »hogy az I. Apafi Mihály fejedelem halála után az erdélyi fejedelmi levéltárból Bécsbe vitetett országos iratok, külső fejedelmekkel folytatott levelezések és más közoklevelek szerzettessenek vissza.« ³⁾ Maga Mária Therézia felséges császárné 1743. az Erdélyt illető

¹⁾ Az 1606. febr. 9. kötött ugynevezett bécsi békekötés egy példánya megvan a *magyar országos levéltárban*. C. láda, A. fasciculus 7 száma alatt, ennek törvénybe igtatott formulázása ugyanott a 8. sz. alatt.

²⁾ *Fragment*. Tom. I. pag. 204. az erd. k. főkormányz. levéltárában.

³⁾ Látható az évszám nélküli kinyomtatott munkálat 40. ik lap-

közleveleknek bárhol legyenek, visszaszerzését rendelte; ¹⁾ az erdélyi Rendek ugyan erről törvényt is alkottak. ²⁾

Alkotmányosan hozott törvények intézkedései, országgyűlési bizottságok munkálatai s tudományos tekintélyű szakférfiak ily nézetkifejezései után, a magyar államjog követelményével és a köz nemzeti óhajttal szemben megfoghatlannak tűnik fel előttem az 1873-ik évben a magyar államlevéltárügyben kiküldve volt bizottságnak fennebb ismertetett azon javaslata: »*hogy a bécsi cs. kir. titkos levéltárban levő magyar levéltárosztályok irataiból csak kimerítő lajstromok készítenek, a történeti érdekűek lemásoltassanak, a konventek és káptalanok levéltárai pedig — a mennyiben az államlevéltárba bekebelezetésüket a viszonyok meg nem engednék — legalább a tudományos használatnak biztosítassanak.*« E javaslatban nem az ország törvényszerű óhaja és közvéleménye van kifejezve s evvel a magyar államlevéltárügynek és a magyar alkotmányos és történelmi jog követelményének nincs jó szolgálat téve.

A harmadik tény t. i. az államlevéltárak megalapításának nagy felelősséggel járó fontossága s minden országban tapasztalt és országos tekintélyű férfiakra bizása ténye felett a magyar országos levéltárnoki kinevezés bevégezett ténye után a közönségnek elmélkedni és itélni igen, de nekem hivatali helyzetemnél fogva észrevételeket tennem nem lehet; csak *Pyrrne*-nek, az angol államlevéltár megalapítása nehézségeire utaló ama megjegyzését idézem, hogy a ki a magyar államlevéltárt megalkotni hivatva van, annak száz karral kell birni, mint *Briareus*, száz szemmel mint *Argus* és száz élet-évvél mint *Nestor*.

Ez az európai nagy nemzetek példáiból s Magyar- és Erdélyországmult történetének és főleg levéltárügyének szomorú állapotából merithető tanúságok végeredménye. Hátra van még mai politikai helyzetünk szükségéből s a gyakorlati élet activ követelményeiből elvonható érveket röviden érintenem.

ján, valamint gr. *Kemény J.* Nötitia Capituli Albensis sat. czimü müve I. köt. 73. lapján 5. pont alatt.

¹⁾ Lásd fennebb a 119. lapon.

²⁾ » » » 123. »

Az ország reformkorszakot él, nemzeti politikát s államférfiúi eszélyes, de erélyes kormányzást követel. Lehetséges-e ez, kérdem, mikor a kormány a reformkérdéseknél a diplomatikai és jogtörténelmi előzményeket nem találja együtt a központban, hanem néha Bécsből kell kérni, máskor autonom testületektől, meg máskor szétszórt hatóságok levéltárnokaitól vagy azok határozó közegeitől? Csak néhány példát idézek.

A törvényhatóságok területrendezési ügye jó tárgyalás alá, ezen törvényhatóságok czélszerű kormányzását s kebli költségeik ügyét új törvény által kell elintézni; mert van közöttük olyan, mely az ősi alkotmányos intézmények szerint majorság jövedelméből köteles tisztei fizetését s hatósági szükségzeit fedezni. És a vármegyék hivatkoznak régi okleveleikre, a királyföldi törvényhatóságok kiváltságleveleiket vetik el, a mit a m. kir. belügyminiszter nem ismerhet, a mi az ország levéltárában nincs meg. Lehet-e itt reform s jó kormányzás? Ez oklevelek és kiváltságok eredetijeinek az ország levéltárában szükségképen meg kell lenni.

Vegyük a királyföldi közigazgatás rendezése napirendre jövéseit. Itt is állítólag régi kiváltságokon alapuló testületi jogok állnak útban, miket az államkormány nem ismer, az ország levéltára nem bír, a magyar államjog egyszerű állításra figyelembe nem vehet. Nem kellene-e az ilyeneknek is meglenni az ország levéltárában? Jelenleg a kormánynak vagy az érdekelték informatiojára kell hallgatni s feláldozni mások, olykor az állam érdekét, vagy hengergetni hegyre azt a sisiphusi követ, mi a magyar kormányférfiaknak századok óta annyi munkát okozott s mely egy bizonyos magasságról már annyiszor alázuhant. E nehézséget a magyar állam csak az államlevéltár megalkotása s az 1723-ik évi 45. és kapcsolatos t. cikkek tartalma kibővítése és így teljesezésbe vétele által győzi le, törvényben mondatván ki: »hogy bármely néven levő s egyházi vagy polgári hatóságok felügyelete alatt álló országos levéltár oklevelei és iratai, továbbá minden törvényhatóság és autonom testület levéltárában levő oly oklevelek és iratok, kiváltságok és municipalis szabályzatok, melyek az állam jogát s az ország közálladalmát illetik, — a tényleges

birtokosoknak hiteles másolatokhoz joguk épségben tartása mellett — Magyarország államlevéltárában egyesítendők.«

Más példát említek. Pár évvel ezelőtt ¹⁾ Fiume magyar tengerparti város határügyében a kormánynak intézkedni kellett s a magyar országos levéltárban a határlevelek és más szükséges iratok nem lévén meg: ²⁾ egy tudósnak magán könyvtárából kellett kölcsönképen átadott könyveivel segíteni a bajon. Hogy védhetni meg így az ország területi épségét s kétség alá vont határait? Vajjon nem egyedüli út-e erre az, hogy a zágrábi káptalantól, Fiume hatósági levéltárából, a bécsi cs. kir. udvari levéltárból a határlevelek és vonatkozó okiratok megszereztetvén, mint Magyarországot közvetlenül illetők, annak országos levéltárában együtt tartassanak?

Dalmatia hovátartozása évtizedek közjogi vitás kérdése. Birjuk-e országos levéltárunkban a vonatkozó diplomatikai és közjogi adatokat, régi királyaink szerződéseit, békekötéseit stb.? Nem. A siker mily kilátásával kezdünk majd a magyar korona nevében ezen hihetőleg a politika napirendjére kerülendő kérdés tárgyalásához ezek bírása nélkül? A *Corpus Juris*-sal egy magára nem védjük meg jogunkat, sem azon pár értekezéssel, a mit erről irodalmunk bir. Ide eredeti állami okiratok kellenek. Serbia, Bosnia, Ráma, Galliczia, Moldva sat. a magyar korona birtokai voltak egykor. Birja-e ezek diplomatiái adatait a magyar országos levéltár? Nem. Hogy tudja adandó esetben a magyar kormány a magyar korona ezekhez való jogát érvényesíteni? Vagy másoktól kérjük s tán — a legutolsó perczben? Ennek káros következése lenne.

Moldvai magán birtokosok két év óta háborgatják Erdélyország határait s a magyar korona alattvalóin birtoksértéseket követnek el. Biztosok munkálkodnak ott. A gondviselésem alatti levéltárból el vannak küldve a létező adatok, de azok nem kielégítőek, mert a nemzeti fejedelmek alatt költ határlevelek hiányzanak, kivétettek a fejedelmi levéltárból és

¹⁾ Ez 1874-re értendő, mikor ez értekezés iratott.

²⁾ Az országos levéltárban a 61-ik láda 2. száma alatt van ily czimű irat: Circa Reincorporationem *Portus Fluminensis* sat. Ao 1776. sat. Ez, mint czime is mutatja, nem volt elég a fenforgott kérdés elintézésére.

elvitettek még az utósó Apafi halálakor sőt tán azelőtt Bécsbe. I. Apafinak 1667. márcz. 10. költ s csak imént említett parancslevelére azt válaszolta a fejérvári káptalan levélkérésője, hogy a Moldva és Erdély közötti diplomát a fejed. postájától kapta sat. de a Havasalföld és más szomszéd országok és fejedelmek szövetséglevelét nem. ¹⁾ Ez is hová lehetett — fennebb érintettem.

Az 1791. 68. és 1792. 19. t. cz. által, hivatkozálag az 1715. és 1723-ki törvényekre az ország határainak Ausztria, Morva, Silézia, Styria, Karinthia, Galliczia és Erdély felőli megigazítására országos bizottság küldetett ki, az 1807. 31., 1827. 17. és 1831. 11. t. cz. által sürgettetett; 1791. a 68. t. cz. által bizottság neveztetett ki Máramaros és a gallicziai kuti uvadalom közötti határszélek kiigazítására, a bizottság 1840. a 33. t. cikkben megújítatott; az 1836. évi 31. és 1840. évi 34. t. cz. által Biharvármegye és Erdély közötti határegyenetlenség elintézésére küldetett ki bizottság, 1836-ban szintén a 31. t. cz. által Erdély és Krassóvármegye s a magyar végvidékek, 1840. a 32. t. cz. által Mosonvármegye és Bruck városa közötti határegyenetlenségre neveztetett országos bizottság. A mult századi határigazítások iratai megvanak az országos levéltárban, de e századbeli hiányoznak, több bizottság nem is dolgozott, vagy munkálata nem jutott el az országos levéltárba. A földabroszok a mult századbeli határigazításokról nem teljesekek, e századbeli még kevesebbé.

Hogy lehet így az ország határainak biztonságáról adandó esetben gondoskodni?

Egy más például pénzügyi concret esetet idézek.

A dézmakárpótlás egyike a legfontosabb államügyeknek, mely roppant teherként sulyosodik háztartásunkra. E cím alatt a csekély számú erdélyi szászok papsága 5,377, 377 forint 34 krt vett ki a magyar állampénztárból, mint törzstőkét. A kárpótlási ügýtárgyalás ma is foly, a mi kivált Erdélyben nagy figyelmet érdemel, mert ott a r. kathol. püspök, az apátságok, káptalan és konvent dézmajövedelme törvény

¹⁾ Erd. kir. főkörm. levéltárban: *Fragmentor.* Tom. I. pag. 204.

által secularizáltatott, a szász papságé $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$ és néhol $\frac{3}{4}$ részben részint törvény, részint ítélet, részint fejedelmi rendeletek által a fiskus számára foglaltatott el. A szász papoktól elvett dézma-részt a szász nemzet, a nemességnek fiskusi dézma fizetésére kötelezett jobbágyaitól járó dézmát a nemesség maga birta haszonbérben. Mindkét természetű dézmától az eredeti Arenda-Regestrum 1588-an kezdve, valamint a szász nemzet haszonbéri szerződése az erdélyi fiskusi levéltárban vannak. Vajjon az erdélyi dézma-törvények, bírói ítéletek, Regestrumok, fejedelmi rendeletek s más — az országos levéltárakban központosítandó — adatok beható tanulmányozása alapján a kiutalások esetleges revisiója által nem lehetne-e az állam ezen terhén könnyíteni?

Vegyük föl az inscriptionalis jószágok kiváltása ügyét. Az erdélyi részekben kiváltotta az állam a görgényi és fogarasi uradalmat. Az elsőnél a viszonyokat ismerő egyének, hirlapokban, senkitől meg nem czáfoltatva mutatták ki, a második esetenél én bizonyítottam be az állam megkárosítását. ¹⁾ Most a gyalui uradalom kiváltása van folyamatban, a mi ellen szintén történtek fölszólalások s tartani lehet attól, hogy az állam érdekei ellen fog végrehajtatni. S miért történik mindez? Mert Magyarországnak épen legfőbb állami, politikai és koronabirtoki érdekeit védő teljes és jól rendezett levéltára nincs. Nálunk minden erkölcsi és magán birtokos egyén birja jogai és birtokai védelmi eszközeit, csak maga az állam nem. Mikor 1860—61-ben a görgényi, 1865—68-ban a fogarasi uradalom kiváltása napirendre jött, megütközve láttam, hogy irt a kormány az országba szertesztét, az állam érdekeit védő adatokért, miként kereste az eredeti inscriptionalist, az építkezések és fundus instructus becsü-oklevelét, az átadási oklevelet, a helyett, hogy mindazokat rendezett állami vagy korona-levéltárából kikerestetni s maga elébe terjeszteni rendelje. Így, a mint az ügýtárgyalás kezdődött, folyt és évek mulva bevégződött, lehetlen volt az államnak meg nem károsulni. Ily módon nehéz az állam pénzügyi érdekeinek sikeres védelme.

¹⁾ *Királyföldi Viszonyok Ismertetése*. II. kötet. 1876. 306—339. II.

Nézzük a történetírásunk magasb színvonalra emelése erkölcsi köteleméből származó indokokat.

Mennyi küzdelembe és költségbe kerül nálunk az oknyomozó történetírás, midőn anyagának legérdekesebb része hiányzik, elpusztult vagy szét van szórva a hazában a magán és testületi levéltárakban és elvitetve a hazán kívül. Maga az a tény, hogy Magyarország története legdicsebb korszakainak anyagát a bécsi, római, velencei, nápolyi, belga, angol és francia levéltárakban kényszerülünk keresni s onnan gyűjteni össze, elszomorító. Hatalmasnak, nagynak, tiszteltnek kellett lenni hazánknak akkor, midőn e nagy nemzetek így látogatták királyaink udvarát s nemzetünk politikai és társas élete által ennyire érdeklődtek! De mint Európában honfoglalásunk, úgy ama nagy idők emlékei is jobbadán megsemmisültek. A legősibb korból nincs meg az Alpár-téri alapszerződés, a székely hat kőszer-törvény, nem ismerjük Anonymus forrásait, Szent István és Szent László sok alapítványlevele, törvénye, a *Servientes* és *Castrensisek* nagy Regestruma valahol lappang vagy örökre elveszett, az első vármegyei fölosztás magyar *Domesday Book*-ja nincs meg, a vezérségnek királysággá, a nemzetségi rendszernek monarchiai államrendszerré alakulásáról nem létezik nemzeti végzés, Sylvester pápa királylyá avató leveléből csak másolatok vannak levéltárainkban. Való, hogy bölcső-korukkal más népek is így vannak. De a mi állami életünk fél-homálya, a mi nem-tudásunk e kornál jóval errébb terjed. Nekünk eredetiben nincs meg II. Endre király hét példányban költ s hazai levéltárakba helyezett aranypecsétű szabadságlevele, a *magyar Magna Charta*; a mult században állítólag még volt egy, az is egy befolyásos püspök közvetítésével kivitetett hazánkból s ha meg van valahol, a bécsi cs. titkos levéltárban van meg. Nincsenek meg Árpád-házból való királyaink- és királynéinknak a konstantinápolyi görög, szomszéd bajor-német, cseh, habsburg-házi, francia és lengyel uralkodó-házakkal kötött királyválasztási, házassági, trónöröklési, véd- és daczszövetségi s más szerződéseik, nincsenek meg az Anjou-háznak a magyar trónra jutásakor költ szerződések s alkotmánybiztosítási oklevél, valamint az utolsó Anjou-sarjnak tyroli Zsigmonddal s ennek

vejével ausztriai Alberttel kötött szerződése, Zsigmond bande-riális Registruma, Podiebrad és I. Mátyás, ez és Fririk között létrejött eredeti egyesség, a II. Ulászló és I. Miksa, valamint ez és II. Lajos közötti, ¹⁾ nincs meg 1538-ról az I. Ferdinánd és I. Zápolya között létrejött nagyváradi, 1570. II. Zápolya (János Zsigmond) és Miksa császár és király közötti speyeri szerződés, a Rudolf és Báthori Zsigmond közötti, a Teleki Mihály 1685-ki titkos szerződése, az 1688-ki Caraffa-Teleki-féle meghódolási nyilatkozat, a pater Dunod-, Haller- és lotharingiai herczeg-féle szerződések, II. Apafi trónlemondási szerződése, a Pragmatica Sanctió eredetije és még számtalan fontos állami oklevél ²⁾, a mihez nemzetünknek joga van s a mi történelmi jogaink és alkotmányunk védelmére lenne, de a létért, honföldért és alkotmányért való folytonos küzdelmek, német s török dulás, a királyi székért önmagunkkal és idegenekkel vívott irtó harczok és a balszerencse mostohaságai ennek birhatásától megfosztották. Hol vannak török-adót illető irataink? 1690-től fogva királyi könyveink? . . . A kertzi apát-ság mellett konvent volt s annak levéltára. Hova lett az? Hol a nagy-szebeni szent-László-prépostság levéltára? A birtoklevelekkel egy helyen — szász kezekben. Valóban a szász nemzeti levéltárban sok királyi oklevél és országos irat van, a minék illetékes helye a magyar államlevéltár, a minők például az 1714-től 1740-ig az erdélyi főhadvezérek kir. biztossága alatt Nagy-Szebenben tartott erdélyi országgyűlések iratai, jegyzőkönyvei egy része stb. Szász írók művében vannak ezek idézve, a tényhez kétség nem fér.

Én csak ezeket láttam említendőknél, mások is tegyék ezt, jelöljék ki a mi fontos és hiányzik, s ha a nemzet komolyan akar, ezeket eredetileg vagy hitelesített másolatokban illetékes úton megszerezheti s velők a magyar koronai és államlevéltár diplomatikai, közjogi és történet-tudományi értékét

¹⁾ *Gerardo* és mások közléseit eredetiekben a magyar államlevéltárnak kellene birni. Ez író, Piringer, Hormayer, Bucholz, Chmel s más osztráktudósok fontosabb oklevelekből írhatnak rólunk gyakran, mint mi.

²⁾ Lásd ezek között Erdélyt illetőleg a fennebb 115. és 125—127. lapokon előfordultakat.

megsokszorozandja. A mi oklevél a magyar kir. koronát illeti, az Magyarországi, a magyar nemzeté, ehez neki elvülhetlen joga van. Ennek visszaszerzésével tartozunk önmagunknak és utódainknak, tartozunk őseinkről reánk szállott történeti és államjogunk érvényben tartása tekintetéből.

Görögország nagy embereit Phydias-szobrok, apelles-i képek örökítik. Rómában még ma is látható a Traján-oszlop, Numa és Augusztus, tudósok, imperatorok és consulok szobraival telvük az európai nagy muzeumok és a latin classikai irodalom művei. Az új kor nagy népei nemzeti temetkező-helyeiken: a Walhalla, Pantheon és Westminster szent boltjaiban ereklyeként őrzik dicső királyaik és nagy embereik koporsóját, csontjait és földdel elvegyült porait vagy azok farczképét és szobrait. Mikor a magyar útas bemegy e fenséges csarnokokba, látva dicső férfiában a megdicsőült nemzet erkölcsi nagyságát, bus érzet miatt el kell borulnia lelkének s mintegy kérdenie önmagától: hová lettek ezer év óta drága honunk földén élő és küzdő bajnokaink, nagyjaink, bölcseink és szenteink? Mit birunk mi nagy királyainktól néhány érmen, hiányosan szerkesztett törvényeiken, több-kevesebb királyi okleveleiken, egy-két archaeologiai emléken s a **Mausoleum Regum** czimü primitiv képes könyvön kívül? Összegyűjtve, diszesen rendezve, valami egységést, őket és életüket méltósággal képviselőt semmit. Bár a törvényeknek eszközölné a nemzet egy kiegészített, genealogiai, diplomatikai, földirati és történeti jegyzetekkel ellátott teljes diszkiadását! és bár a magyar királyok ama képes-könyvének, összes királyaink, a királyi hercegek, királynék és királyi hölgyek és erdélyi fejedelmek életrajzával s a lehetőségig képeikkel ellátott kritikai kiadására vállalkoznék valaki, most történelmi forrásaink bővülése korszakában, mint vállalkozott volt a **Magyar Ősök Képcsarnoka** kiadására boldogult Császár Ferencz. De fájdalom, a honszerző és megalapító ősök iránti kegyelet és hálás megemlékezés fentartására bennünk nem igen nagy a hajlam; a mai idők anyagias iránya s a jelen haszonnak mindent feláldozó önző szellem a régi nagyságok emlékével nem szivesen foglalkozik. A kegyelet ideje nálunk mindinkább lejár ...

De ez így nem jól van. Nemzetünk erkölcsi érzetének

tiszta zománczát elhomályosulni engednünk nem szabad. Ha szobrai nincsenek nagyjainknak, szenteinknek, ha barbár kezek kriptáikat és koporsóikat feltörve és kirabolva, még csontjaikat s poraikat is széthányták, az általuk épített várakat, palotákat és templomokat külellenség lerombolta, az idő elporlasztotta s a régi századok és mai kor közé átláthatlan sötétséget vont: legalább pergamen leveleiket s a még fenmaradt írott emlékeket gyűjtsük össze kegyeletes gonddal, rendezzük tudományos műizléssel, adjunk róluk magyarázatokat, írjuk föl neveiket a tartó szelenczére, oklevél-tokokra és papirborítékokra, sőt a nagybecsűeket nyomassuk is ki vagy fényképeztessük és tegyük közzé diszkiadásu füzetekben, hogy lássa a maradék, hajoljon meg szívében előttük s tanulja szeretni drága honát, mit e dicsők szereztek és megtartottak számunkra. Nem hiszem, hogy legyen művelt magyar, a ki örömet ne találna abban, ha királyainktól származó, diszesen rendezett s jegyzetekkel kísért, sőt esetleg magyar szövegben is adott egy vagy több oklevélgyűjteményt az országos levéltárban végignézhetne! Hát pecsét- és czimermaradványinkból mily pompás gyűjteményt lehetne rendezni! Gróf Keménynek készen is van több nagy kötetre menő ily gyűjteménye, csak átdolgozásra és kiadásra vár immár *husz év óta!* Ideje, hogy azt tegyük pergamenteinkkel s diplomatikai emlékeinkkel, a mi érmeinkkel már meg van téve. E parányi büszkeség élvezetétől ne foszszuk meg mi magunk magunkat vagy legalább nálunknál érzőbb szívü utódainkat.

Államlétünk életérdekei s a hazai föld- és alkotmány védelme is erre hívnek föl minket.

Hányszor vonatott már kérdés alá Magyarország törvényes önállósága? Hányszor akarták s mily különböző úton az osztrák birodalomba olvasztani? E cél eszközei változhatnak, de a cél maga megmarad örökké. Metternich herczeg 1811. jun. 8. kelt előterjesztésében particularismusnak nevezte s szükkeblüsséggel vádolt minket magyarokat, hogy levéltárainkat a birodaloméival összeolvasztatni nem vagyunk hajlandók ¹⁾. Chmel, az érdeemes osztrák történész, még 1845.

¹⁾ Geschichte der k. k. Archive in Wien stb. 61 l.

aug. 15. indítványozta egy birodalmi központi államlevéltár fölállítását; az utóbbi abszolút korszak alatt 1857. aug. 11. ismét megújította azt, de egyelőre csak *közös levéltári iratjegyzékek* készítését javallotta; mások által azonban hangsúlyoztatott, hogy az egyes országok levéltáraiban levő azon oklevelek és iratok, melyek az osztrák birodalmat érdeklik, *a bécsi központi államlevéltárba tartoznak, azt illetik*; az autonomia nem ok a tartományi levéltárakban levő rendtelenségnek a tudomány kárával örökítésére.*) Látjuk ebből, hogy Bécs a levéltárügy terén is Magyarország egyediségének megszüntetésére s az osztrák birodalomba teljes és realis beolvasztására törekszik, mit azután nyilvánult irányzatok és törekvések is igazolnak. Ez örök-éber vigyázást s államlevéltárunk megalapításával nem késést tesz köteleességünké, és azt, hogy országunk és nemzetünk politikai individualitása megőrzésének egy eszközét is felhasználatlanul ne hagyjuk. Az önálló, teljes, alapelveiben és belső szerkezetében tösgyökerező magyar államlevéltár egy ily eszköz, melylyel élni önfentartási köteleesség... Nézzük belkérdéseinket. Horvátország közjogi állása, Fiume és Dalmatia hovátartozása, az erdélyi Unio, a szerb egyházi autonomia, a r. katolikus oktatásügyi államalapítványok, a Thököly-féle szerb iskolai alap kérdései mind életbevágók Magyarországra nézve, a mik államlevéltárunk minél hamarabb és minél czélszerűbben megalapítását és rendezését halaszthatlannak bizonyítják.

Végre fontoljuk meg azon megbecsülhetlen kárt, a mit állami, kormányzati és tudományos érdekeink szenvedtek országos levéltárainknak gyakori földúlása, kirablása, elégetése, az országból kivérese, nagy tisztet viselt hazafiak örököseinél maradása, oktalan és tapasztalati ismeretekkel nem bíró emberek tanácsára végbe vitt elvnlküli iratmegsemmisítések

---

*) Fájdalom, hogy e vád súlyát részben viselnünk kell. 1765. mondottunk ki a 11. t. cikkben annyit, *hogy a vármegyék levéltáira felügyelni és meglátogatni a főispánok és vármegyei közönségek kötettsége*, valamint 1872. is a levéltárügyi bizottság a törvényhatóságok levéltárait állami felügyelet alá veendőnek véleményezte. Tehát Magyarország 102, Erdély 49, együtt 151 levéltárral bíró hatósága ily fontos ügyében hoztunk e földre jövetelünk óta *egy törvényt és egy országgyűlési végzést!*

következtében száz meg százezer oklevél és közirat elveszése által; a hosszas századok pusztításai és fajunk nem elég gondossága miatt, oklevélkincseink elzüllöttek, széthordattak, családok és testületek birtokaiba jutottak, a hazából kivittettek s így a nemzetnek politikai és anyagi érdekeiben, sem tudományügye gyarapodására fölhasználhatók nem voltak. Vegyük mindezt szívünkre s régi mulasztásinkat siessünk, míg az alkalom kedvez, jóvá tenni. E tekintetek kötelességünké teszik azt, hogy mindazon alaptörvényeket, nemzetközi szerződéseket, melyeket királyaink és fejedelmeink szomszéd hatalmakkal kötöttek, az ország köz álladalmára vonatkozó minden hit- és okleveleket, békekötéseket, idegen követségi jelentéseket, emlékiratokat, szóval a multak mindazon emlékeit, melyek Magyarország törvényes önállását, a föld és politikai nemzet egységét, nemzetünknek a földhez való igaz birtokjogát, nemzeti alkotmányunkat, általában a magyar állam közérdekeit illetik, mindenünnen egybegyűjtjük, rendezzük, a magyar positiv közjoggal s östörténeti forrásokkal összhangzásba hozzuk, egyiket a másikkal kiegészítjük, hogy így e levéltárban a korona és nemzet, a törvényhozás és kormány Magyarország minden irányban való önvédelmi eszközeit feltalálhassa. Ez ránk nézve életkérdés, és soha sem volt inkább az, mint most.

Igy meggyarapított és rendezett levéltárunk aztán gyakorlati iskolául lehetne a régi irás-ismeret — palaeographia — oklevéltan — diplomatica stb. tanulására és magasb történetirási képesség megszerzésére; természetesen ez tudományosan képzett szakértő levéltári tisztviselők alkalmazását és egy politikai-diplomatikai administratív könyvtár alapítását föltételezi; egybe lehetne kötni a levéltárt a palaeographia, diplomatika s rokon tárgyak rendszeres tanításával, alumniák alapításával stb. a szerint, a mint az idő, pénzerő és más körülmények ajánlani és engedni fogják, miket én most csak mintegy eszmeémbresztésül s inkább a jövő évek törekvésői céljául tartottam megemlítendőknék.

És most legyen szabad melegen üdvözlöm hazánk törvényhozásának a magyar államlevéltár megalapítására irányzott nemes törekvését; remények közt ajánlom tiszta ha-

zaszeretetből származó felszólalásomat a dolog további intézőinek becses figyelmébe s igénytelen felolvasásom tárgyát a Tudományos Akadémia hathatós pártolásába; kérem honfitársaimat, bensőleg kérem a férfiui meggyőződés, a tudomány és műveltség minden igaz barátját: tekintsék magasb állami szempontból, karolják föl fenkölt lélekkel ezen, a nemzet teljes rokonszenvére oly méltó ügyet, alkossák meg a magyar államlevéltárt, azon intézetet, melynek oklevél- és köziratgyűjteményén a magyar királyság, a magyar nemzet és magyar állam életfájának erős gyökerei az idők végéig szilárdan álljanak, bármi vészről és vihartól kiforgathatlanul. Adjon a törvényhozás a magyar »*vitéz nemzet*« előnévéhez a »*tudomány-szerető magyar nemzet*« névben egy korszerű és megtisztelő másodikat; adják e népnek az ezeredik év betelése nagy nemzeti ünnepére örömajándéku azt a dicsőséges bevégzett tényt, hogy *egy hozzá méltó államlevéltára van!*

*   *   *

Elmulaszthatlan kötelességemnek ismerem e helyen nyilván megemlékezni azon nagy tudományi tekintélyű urakról s részint jó akaróimról és barátaimról, kik engem egyfelől eredeti levéltárügyi források megszerezésében, másfelől a gondjaikra bizott államlevéltárak meglátogatása alkalmával a legnagyobb készséggel adott útásításaik, levél általi bőv felvilágosítás és levéltár-kezelési nyomtatványok közlése által ismereteim gyarapításában segíteni szivesek voltak. Ez urak: Mr. *Alfred Kingston* angol államlevéltári titkár, Mr. *A. Richardson* észak-amerikai volt p. ü. miniszteri titkár és Mr. *F. B. Sauborn* az észak-amerikai társadalmi tudományok egyesületének titkára, M. *Alfréd Maury* francia államlevéltári főigazgató, M. L. C. *Douët D' Arcy* a történettudományi osztály feje és M. *Leon Schneider* ugyanott másodfőnök, M. *Piot* belga államlevéltári al-főnök és M. *Pinchard* osztályfőnök, báró *Wäcker-Gotter* német császári buda-pesti főconsul ö mlga és dr. *Dunker* porosz állami titkos levéltári igazgató, dr. *Rockinger* Lajos bajor kir. államlevéltári titkár, *Schrauf*

Károly bécsi cs. kir. államlevéltári fogalmazó ; jóakaróim és barátaim pedig: *Athanas Coquerel* fils, *Fretwell John* jun. *Nagy János* kolozsvári tudományegyetemi tanácsjegyző, Páris egyetemem készült dr. *Gyergyai Árpád* és Londonban tanult *Kovács János*, *Derzsi Károly* és *Péterfy Dénes* tanárok. Fogadják igazán liberalis és gyakran fáradságos szolgálataikért igaz tiszteletemet és mély hálámat.

TARTALOM-MUTATÓ.

	Lap.
I. Az értekezés indokai és czé'ja	3—4.
II. A levéltárak legrégibb neve. Ó-kori levéltárak . . .	4—7.
III. A levéltárak középkori neve s első nyomai	7—10.
IV. Nehány nagyobb levéltár eredete. A Vatican	11—14.
V. Angolország levéltára a XVIII. század végéig . . .	14—22.
VI. Francia levéltár a XVIII. század végéig	22—24.
VII. Római-német császárság birodalmi levéltára. Po- rosz levéltár hajdankora	25—27.
VIII. Bajor királyi levéltár ó-kora	27—29.
IX. Bécsi császári kir. titkos udvari levéltár a XVIII. század végeig	29—36.
X. Velence és Nápoly levéltárai a XVIII. század vé- géig	36—38.
XI. Svájci levéltárak a XVIII. század végéig	38—40.
XII. Svédország levéltára a » » »	40—41.
XIII. A levéltárak különbözése tulajdonosaik, rendelteté- sök s tárgyaik szerint	42—45.
XIV. A levéltárak fontossága nálunk általános szempont- ból véve	45—52.
XV. A levéltárak fontossága három különös tekintetben, ezek : a közigazgatás, történetírás és államjog	52—60.
XVI. Volt-e Magyar- és Erdélyországnak hajdan orszá- gos levéltára ?	60—67.
XVII. A magyar országos levéltár hajdankori nyomai . . .	67—74.
XVIII. Mult századbeli kísérletek annak megalapítása ügyé- ben. Gróf Batthyány Lajos nádorispán halhatatlan érdemei	74—97.
XIX. Magyar királyi kamarai és erdélyi fiskusi levéltárak. Konventek, káptalanok levéltárai	97—106.
XX. Erdélyi káptalani és konventi levéltár	106—130.
XXI. Külföld levéltárügyi haladása e században	130—160.
XXII. Magyarország levéltárügyi haladása s a mai álla- pot	160—190.
<i>Tartalom-mutató</i>	191.

V Szám. Nevezetes per lőcsei polgárok között 1421—1429. Wenzel Gusztávtól. 1873. 34 l.	10 kr.
VI. Szám. Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555. Frankl Vilmostól. 1873. 94 l.	30 kr.
VII. Szám. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Wenzel Gusztávtól. 1873. 82 l.	30 kr.
VIII. Szám. Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Szilágyi Sándortól. 1873. 96 l. Egy táblával.	30 kr.
IX. Szám. Emlékeszéd Érdy János felett. Nagy Ivántól. 1873. 26 l.	10 kr.
X. Szám. A székelyek alapszerződése. Balássy Ferencztől. 1873. 57 l.	20 kr.

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. Nagy Ivántól. 1873. 33 l.	10 kr.
II. Szám. Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarázáshoz. Venczel Gusztávtól. 1873. 15 l.	10 kr.
III. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből. Wenzel Gusztávtól. 1873. 24. l.	10 kr.
IV. Szám. Trentsini Chák Máté és kortársai. Botka Tivardartól. 1873. 71 l.	30 kr.
V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Szilágyi Ferencztől. 1873. 135 l.	50 kr.
VI Szám. Tanulmányok a gothok művészetéről. Henszlmann Imrétől. 1874. 24 l. egy képtáblával	10 kr.
VII. Szám. A magyarországi avar leletekről. Pulszky Ferencztől. 1874. 12 l.	10 kr.
VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1874. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. Keleti Károlytól. 1874. 10 l.	10 kr.
X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Fraknói Vilmostól. 1874. 92 l.	30 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. Óváry Lipóttól. 1874. 17. l. Ára	10 kr.
II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. Wenzel Gusztáv rendes tagtól	70 kr.
III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. Beöthy Leótól	60 kr.

IV. Szám. Az egri vár 1687-diki feladásának alku-pontjai és a törökök maradékai Egerben. Balássy Ferencz lev. tagtól	50 kr.
V. Szám. A pelaszg kérdés mai állása s a jobbágság a helleneknél és rómaiaknál. Ribáry Ferencztől	30 kr.
VI. Szám. Pemfflinger Márk szász gróf élete. Fabritius Károly lev. tagtól. Ára	1 frt.

Ötödik kötet. 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l.	40 kr.
II. Szám. Ifj. báró Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Szilágyi Ferencz lev. tagtól.	50 kr.
III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Pesty Frigyes l. tagtól.	40 kr.
IV. Szám. Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540. Szilágyi Sándor rendes tagtól.	30 kr.
V. Szám. Idősb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irta Szilágyi Ferencz l. tag.	50 kr.
VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherczeg között 1559—1561. Wertheimer Edétől.	45 kr.

Hatodik kötet. 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyfekvése. Ortway Tivadar l. tagtól	45 kr.
II. Szám. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. Nagy Iván r. tagtól	20 kr.
III. Szám. Emlékbeszéd nagyajtai Kovács István fölött. Szilágyi Sándor r. tagtól	10 kr.
IV. Szám. A germanizálás történelméből a két magyar hazában. Szilágyi Ferencz l. tagtól	20 kr.
V. Szám. A Ghyeczyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzati intézményre. Jakab Elek l. tagtól.	40 kr.
VI. Szám. Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucei dóczyakkal. Wenzel Gusztáv r. tagtól.	40 kr.
V. Szám. A Ghyeczyek Erdély történetében. Jakab Elek l. tagtól	40 kr.
VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagy-lucei Dóczyakkal 1494—1548. Wenzel Gusztáv r. tagtól	60 kr.
VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. Ortway Tivadar l. tagtól	30 kr.
VIII. Szám. Emlékbeszéd Czinár Mór m. akad. l. tag felett. Ipolyi Arnold rendes tagtól	20 kr.